

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Firdovsi Ələsgərov Mahir oğlu

**“Azərbaycanda sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması
istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər: i.e.n, dos. Mehtiyev A.S.

Magistr proqramının rəhbəri: i.e.n, dos. Mehtiyev A.S.

Kafedra müdiri: i.e.n, dos. Hacıyev Ə.V.

BAKİ – 2018

Mündəricat

Giriş	3
I Fəsil. Sənayenin inkişafı institutları – iqtisadi inkişafın institusional infrastrukturunun mühüm elementi kimi	8
1.1. İqtisadi inkişafın institusional aspektləri: müəyyənliyi və nəzəri əsasları	8
1.2. İnkişaf institutlarının müəyyənliyi, mahiyyəti, funksiyaları və tipləri	14
1.3. Sənayenin modernləşdirilməsində inkişaf institutlarının rolu (xarici təcrübə)....	23
II Fəsil. Azərbaycanda sənaye inkişafı institutlarının formalaşması və inkişafının müasir vəziyyəti	28
2.1. Ölkədə sənaye inkişafı institutları şəbəkəsinin formalaşdırılması zəruriliyi	28
2.2. Ölkədə sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması meylləri və fəaliyyət istiqamətləri	36
2.3. Sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi və onların üzləşdiyi problemlər	50
III Fəsil. Sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	59
3.1. Sənaye inkişafı institutlarının formalaşmasında dövlətin aparıcı rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri	59
3.2. Sənayenin innovasiyalı inkişafına yönəlik inkişaf institutlarının formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	72
3.3. İxracə dəstək verən sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması məsələləri	76
Nəticə və təkliflər	87
Ədəbiyyat siyahısı	89
Summary	92
Резюме	92
Referat	93

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müasir qloballaşma şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi əlaqələrinin gücləndiyi inkişaf mərhələsində milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də qaçılmazdır. Bunun başlıca səbəbi ölkədə baş verən struktur dəyişikliklərin dünya təsərrüfatı sisteminin regionlaşması və qloballaşması dönməmində baş verməsidir.

İstənilən ölkənin sənaye inistitutlarını inkişaf etdirilməsi amillərinə ixrac potensialının gücləndirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması, innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, milli iqtisadiyyatda məcmu məhsul buraxılışı həcmnin artırılması və s. aiddir. Bütün bunlara isə bazarın tənzimləmə alətlərindən istifadə etmədən, iqtisadi proqramları işləyib hazırlamadan, bazar mexanizmlərini təkmilləşdirmədən nail olmaq olmaz.

2014-cü ilin ortalarından başlayaraq neftin dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi neft ixracı ölkəsi olaraq Azərbaycana təsirsiz ötüşmədi. Belə ki, neftin qiymətinin azalması ölkənin valyuta gəlirlərini azalmışdır ki, bunun mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün ölkəmizin dünya bazarına rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft məhsulları çıxarmaq zərurətini ortaya qoymuşdur. Buna görə də hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatı qarşısında dayanan əsas vəzifə ixrac məhsullarının diversifikasiyasına nail olmaqla gəlirlərin artmasına və idxal məhsullarının qiymətinin yüksək olması səbəbindən ölkədə yerli istehsalı genişləndirməkdən ibarətdir.

Qeyri-neft sektoruna daxil olan prioritet sahə kimi qeyri-neft sənayesinin, aqrar sferanın, İKT-nin, turizmin inkişafı əsas götürülür. Həmçinin, icra olunan tədbirlər sırasına kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, sənaye parklarının, məhəllələrinin yaradılması, kadrların təkrar istehsalı daxildir. Lakin, bu istiqamətlərdə də müəyyən problemlər mövcuddur. Belə ki, ölkədə kiçik və fərdi sahibkarlığın xüsusi çəkisi 84% olsa da, ÜDM-nun formalaşmasında, ixracda iri müəssisələr çıxış edir.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, qeyri-neft sənayesinin inkişafı və rəqabət qabiliyyətli (həm idxalı əvəz etmə baxımından, həm də ixrac yönümlü) məhsul buraxılmasını təmin edilməsi üçün ölkədə sənaye inkişafı institutlarının yaradılması zəruridir. Belə institutlara sahibkarlığa dəstək fondları, investisiyaların və ixracın stimullaşdırılması sisteminin qurulması, sənaye istehsalında və ixracda tisklərin sığortası sisteminin qurulması, istehsalçı və ixracatçıların maliyyə resurslarına, resurs və texnologiya bazarlarına əlçatanlılığının artırılması sistemi, ölkə məhsullarının beynəlxalq bazarlarda təbliği mexanizmlərinin yaradılması, sənaye və texnologiya parklarının yaradılması və başqa bu kimi mexanizmlər aiddir. Azərbaycanda belə institutların yaradılması işi uzun müddətdir ki, başlanılıb (məsələn, sahibkarlığa Kömək Milli Fondu 1992-ci ildə yaradılıb, 2005-ci ildən sonra isə çox aktiv fəaliyyət göstərir; Azərbaycan İnvestisiya Fondu, AZPROMO, “Azərlizinq” kimi təşkilatlar yaradılıb və fəaliyyət göstərir), amma son illər Azərbaycan hökuməti belə institutların qurulması istiqamətində daha mühüm işlər həyata keçirməyə başlayıb: sənaye və texnologiya parkları, sənaye məhəllələri, yaradılır, investisiya və ixracın təşviqi mexanizmləri tətbiq olunur, daxili bazarın qorunması istiqamətində addımlar atılır və s. Bütün bunların ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişafına təsirlərinin qiymətləndirilməsi istiqamətində tədqiqat və araşdırmaların aparılması hazırda iqtisad elminin və təcrübəsinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Çünki belə araşdırmalar real vəziyyəti qiymətləndirməyə, uğurları və problemləri aşkarlamağa, problemlərin aradan qaldırılması və həlli yollarını təklif etməklə hökumətin iqtisadi siyasətinin uğurlarını gücləndirməyə və ölkədə rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft sənayesinin inkişafına yardım edə bilər.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Z. Ə. Səmədzadə, A. A.Nadirov, T.A.Əliyev, A. K,Ələsgərov, G.Ə.Gənciyev, Ə.X.Nuriyev, İ.H.Aliyev, T.Ə.Hüseynov, F.H. Qasımov, tədqiqat və araşdırmaları, bu sahədəki fundamental baxışları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sadalanan tədqiqat işlərinin elmi və praktiki əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, indiyə qədər sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması istiqamətləri və problemləri kompleks şəkildə tədqiq edilməmiş, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılığın xüsusiyyətləri araşdırılmamışdır. Məhz bu zərurət dissertasiya İşinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması üzrə dünya və milli təcrübənin əsasında sənayenin inkişaf institutlarının fəaliyyətinə dair əməli təkliflərin və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələri müəllif onları məntiqi ardıcılıqla həll etməyə çalışmışdır:

- * sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və səmərəli fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının dünya təcrübəsi əsasında öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi;
- * İqtisadi inkişafın institutsional aspektləri nəzəri əsaslarının elmi –metodik ədəbiyyatda qoyuluşunun tədqiqi
- * İnkişaf institutların müəyyənliyi, mahiyyəti, funksiyaları və tiplərinin araşdırılması
- * Azərbaycanada sənaye inkişafı institutlarının formalaşması və inkişafının müasir vəziyyətinin təhlili
- * Ölkədə sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması meyilləri və fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi
- * Sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi və onların üzləşdiyi problemlərin araşdırılması
- * Sənaye inkişafı institutlarının formalaşmasında dövlətin aparıcı rolunun gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi
- * Sənayenin innovasiyalı inkişafına yönəlik inkişaf institutlarının formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi

* İxracə dəstək verən sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması məsələlərinin öyrənilməsi

Tədqiqat obyektı - Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sənaye inkişafı institutlarıdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasım iqtisad elminin klassiklərinin, Azərbaycanın və xarici ölkələrin müasir görkəmli alimlərinin sahibkarlıq, o cümlədən sənayenin inkişaf institutları haqqında elmi fikirləri, elmi əsərləri, inkişaf etmiş ölkələrin tədqiq edilən problemlərə dair təcrübələri təşkil etməkdədir. Dissertasiya işinin tədqiqat mövzusunə dair Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamlarına, hökumətin qərarlarına və normativ sənədlərə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın yerinə yetirilməsi prosesində müqayisə, analitik ümumiləşdirmə, sistemli təhlil, riyazi-statistik təhlil, anket tədqiqatı, qrafik və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın **elmi yenilikləri** aşağıdakılardan ibarətdir:

- * bazar iqtisadiyyatı şəraitində, xüsusilə də keçid dövründə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və sənayenin innovativ inkişafının yüksəldilməsində sənayenin inkişaf institutlarının rolu hərtərəfli əsaslandırılmışdır;
- * ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyəti onların hesabatları və rəsmi statistik məlumatlar əsasında təhlil edilmiş, onların fəaliyyətinin səmərəli təşkili sahəsində olan problemlər ortaya çıxarılmışdır;
- * Aparılan təhlillər əsasında sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün elmi və praktik əhəmiyyəti olan tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

Dissertasiyada irəli sürülən təkliflər sənayenin inkişaf institutlarının stimullaşdırılması və tənzimlənməsi, inkişafın daha da yüksəldilməsi məqsədi ilə konkret proqramların hazırlanmasında, sənaye institutlarının inkişaf problemlərinin gələcəkdə daha geniş tədqiq edilməsində, iqtisadi ədəbiyyat və dərsliklərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

İşin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın işnin müdəalarının əks etdirən 1 məqalə və 1 teziz nəşr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, doqquz paragraf, nəticə və təkliflərdən, əlavələr və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil. Sənayenin inkişafı institutları – iqtisadi inkişafın institusional infrastrukturunun mühüm elementi kimi

1.1. İqtisadi inkişafın institusional aspektləri: müəyyənliyi və nəzəri əsasları

Elmi cəmiyyət bir çox illər ərzində yüksək səmərəli iqtisadi inkişafın mənbələrinin və ilkin şərtlərinin izahını axtarır. Bir sıra ölkələrdə həyata keçirilən bazar iqtisadiyyatına keçid labüd institusional dəyişikliklərə gətirir, yeni bazar institutlarının təşkil edilməsinə ehtiyac yaradır.

«İqtisadi institutlar» anlayışı elmə iqtisadi nəzəriyyənin institusional-sosioloji cərəyanı tərəfindən daxil edilmişdir. İnstitusionalizmin baniləri Torsteyn Veblen və onun şagirdi, sənaye tsikli sahəsində mütəxəssis olan Uesli Mitçell, publisist və siyasi xadim Con Helibeyt, iqtisadçı və qlobal problemlərin tədqiqatçısı Yan Tinbergen və başqaları hesab edilirlər [2, s.35].

İnstitutlar insanlar tərəfindən yaradılmış formal və qeyri-formal qaydaların məcmusudur ki, iqtisadi agentlər üçün məhdudiyyət, eləcə də onların yerinə yetirilməsi və qorunmasının nüvəfiq nəzarət mexanizmi kimi çıxış edir [6, s.12].

Nəzarət mexanizmi dedikdə qaydaların riayət olunmasını və ya pozulmasının qarşısını almağa imkan verən, həmçinin həvəsləndirici və ya qeyri-həvəsləndirici tədbirlərin tətbiqinə kömək edən vasitələr dəsti nəzərdə utulur. İnstitutlar həm formal qanunlardan (konstitusiya, qamunvericilik, mülkiyyət hüququ), həm də qeyri-formal qaydalardan (ənənələr, adətlər, əxlaq qaydaları) ibarətdir. İnstitutlar insanlar tərəfindən qaydalara riayət edilməsi və mübadilədə qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması məqsədilə yaradılırdı. Bu cür institutlar iqtisadiyyatda qəbul olunmuş standart məhdudiyyətlərlə birgə alternativlər dəstini təyin edirdilər, bu yolla da istehsal və tədavül xərclərini, müvafiq mənfəətliyi və iqtisadi fəaliyyətə cəlb olınma ehtimalını müəyyənləşdirirdilər.

Cek Nayt hesab edir ki, institutlar qarşılıqlı ictimai münasibətləri xüsusi tərzdə strukturlaşdıran qaydalar dəstidir ki, bunları bilməklə həmin birliyin bütün üzvləri razılaşmalıdır [9, s.146].

K.Mengerin hazırladığı terminologiyadan istifadə etməklə institutları daha yüksək qəbildən olan ictimai nemətlər kimi müəyyən etmək olar. Bu isə aşağıdakı kimi izah olunur: əgər, institutlar ayrı-ayrı iqtisadi müvəkillərin hərəkət əlaqələri üçün zəruri olan informasiyaların istehsalını təmin edirlərsə, onda məhz bu informasiya ictimai nemət olur. Beləliklə, bazar qiyməti informasiya daşıyıcısı olmaqla iqtisadi müvəkillərin müəyyən qaydalar əsasında təşkil edilən qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşır [31, s.162].

İnstitutlar müvəkilləri zəruri informasiyalarla təmin edərək, onların hərəkət əlaqələrini və qarşılıqlı faydalı nəticələrin əldə olunmasını şərtləndirən bir-biri ilə uzlaşan gözləmələrin formalaşmasına imkan yaradır. Belə halda institutlar qaydalar dəsti kimi öz-özlüyündə qənaətbəxşdir, riayətəmə və könüllülük xüsusiyyətlərinə malikdir və təsis edilmiş qaydaların əməl olunmasını təmin edən xarici orqanlar tələb olunmur.

İnstitutlara qiymətqoyma və yeni investisiyalar vasitəsilə dəyişə bilən ictimai kapital kimi baxmaq olar. Formal qanunlar sürətlə dəyişilə bilər, lakin məcburetəmə və qeyri-formal qaydalar ləng dəyişilir. Nümunə kimi kapitalizmin iqtisadi institutlarının bazar modelinə münasib olanlarını uyğunlaşdıran Rusiyanı göstərə bilərik. Qeyri-formal qaydalar, normalar, adətlər hökumət tərəfindən yaradılmır, onlar kortəbii surətdə inkişaf edirlər.

İnstitutların iqtisadi həyatda rolu olduqca böyükdür. İnstitutlar gündəlik həyatı müəyyən quruluşa salaraq qeyri-müəyyənliyi azaldırlar. Onlar insanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətləri təşkil edirlər. İnstitutlar hər bir insanda olan iqtisadi davranışda alternativlər dəstini müəyyənləşdirir və məhdudlaşdırırlar.

İnstitutlar adamlar tərəfindən qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərə nizam vermək üçün yaradılmış məhdudiyətlərin bütün formalarını özlərində birləşdirirlər. İnstitutlar formal və qeyri-formal olurlar [32, s.137]. Formal institutlar insanlar tərəfindən düşünülmüş qaydalardır, qeyri-formal institutlar isə hamı tərəfindən qəbul edilmiş davramş (adətlər, ənənələr və s.) şərtiliyi və kodeksləridir. Onlar şüurlu insan

düşüncəsinin məhsulu (məsələn, konstitusiya) ola və ya sadəcə olaraq tarixi inkişaf prosesində yarana bilərlər.

Formal institutlar qismən də bazar iqtisadiyyatında institusional dəyişikliklərə nəzarət edənlərin maraqlarına xidmət etmək üçün yaradılırlar. Bəzilərinin şəxsi maraqlarının dalınca getməsi digərlərində mənfi təsir yarada bilər.

İdeoloji və mənəvi tələbatları həyata keçirən ictimai institutlar çox vaxt ictimai təşkilatlara və iqtisadi davranışa təsir göstərirlər. Dövlətin ictimai institutları (məsələn, normaları) öz məqsədləri üçün istifadə etməsi cəhdləri çox vaxt uğursuz olurdu. Nümunə kimi sovet insanların kommünizm qurucusunun əxlaq kodeksi ruhunda tərbiyə olunmasını götürmək olar.

İnstitusional məhdudiyyətlərə fərdlərə müəyyən hərəkətləri etməyə qoyulan qadağalar, ayrı-ayrı şəxslərə hansı şərtlər daxilində bəzi hərəkətləri edə biləcəklərinə olan göstərişlər daxil ola bilər. Institutlar insanların qarşılıqlı əlaqədə olması hədlərini müəyyənləşdirən çərçivədir. Institutların fəaliyyət göstərmə mexanizminin əsas elementi ondan ibarətdir ki, pozulma faktının müəyyən edilməsi xüsusi səy tələb etmir və pozan çox ciddi cəzalandırılır. Bəzi insanlar uğuru daim qaydaları pozmaqla və rəqibi qorxutmaqla (müvafiq ada malikdirlər) əldə edirlər. Belə strategiyanın nə dərəcədə səmərəli olması qaydalara riayət edilmə üzərində nəzarətin səmərəliliyindən və cəzanın sərtliyindən asılıdır. Davranış kodeksləri bəzən, məsələn, ədalətli rəqabətdə hətta pozuntular bazar iqtisadiyyatı müvəkkillərinin işlərində müvəffəqiyyət vəd etsələr belə onları qanun çərçivəsində saxlayırlar.

İnstitutlarla təşkilatlar arasında prinsiplial fərq vardır. Institutlar ayrı-ayrı şəxslərin qarşılıqlı əlaqələrini müəyyənləşdirən qayda və qanunlar dəsti olduğu halda, təşkilatlar özləri institusional məhdudiyyətlərin obyektləri ola bilən birgə fəaliyyət göstərən şəxslərdir [39, s.52].

«Təşkilatlar» anlayışına siyasi orqanlar və idarələr (siyasi partiyalar, parlament, nəzarət idarəsi), iqtisadi özəklər (firmalar, həmkarlar ittifaqları, ailə fermaları, kooperativlər), ictimai (kilsələr, klublar, idman assosiasiyaları) və maarifləndirici

müəssisələr (məktəblər, universitetlər, professional tədris mərkəzləri) daxildir. Təşkilat hər hansı bir məqsədə birgə çatmaq üçün birləşmiş insan qrupudur.

İnstitusional çərçivələr hansı təşkilatların yaranmasına və onların necə inkişaf etməsinə də həlledici təsir edir. Lakin təşkilatlar da öz növbəsində institusional çərçivələrin dəyişilməsi prosesinə təsir göstərir.

İnstitutlar özünü iqtisadi prosesə mübadilə və istehsal xərclərinə təsir etməklə göstəririlər. Onlar tətbiq edilən texnologiya ilə yanaşı yekunda istehsalın ümumi xərclərini təşkil edən transaksional və transformasiya (istehsal) xərclərini əmələ gətirirlər.

İnstitutlarla istehsalın səmərəliliyi arasmdakı əlaqəni başa düşmək üçün transaksion xərclər konsepsiyası mövcuddur. «Transaksion xərclər» məfhumu elmi dövriyyəyə Nobel mükafatı laureatı R.Kouz tərəfindən daxil edilmişdir. Bu xərclər bilavasitə istehsalın özü ilə deyil, onları müşayiət edən məsrəflərlə: qiymətlər, təsərrüfat müqavilələri tərəfdaşları haqqında informasiya axtarışları, təsərrüfat müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədar məsrəflər, onların həyata keçirilməsi üzərində nəzarət və s. bağlıdır [27].

Mübadilənin şəxsləndirilmiş sadə modelində iştirakçılar dəfələrlə bir-biri ilə eyni tipli sövdələr aparırlar, bir-birinin əlamətlərini, xassə və xüsusiyyətlərini yaxşı bilirlər. Belə cəmiyyətdə ölçülmüş transaksional xərclər olduqca aşağıdır. Yalan, öhdəliklərin pozulması, prinsipsizlik faydalı olmadığı üçün ya zəif təzahür edir, ya da ümumiyyətlə sərfəli deyil. Belə şəraitdə davranış normaları qanunda öz əksini nadir hallarda tapır. Rəsmi müqavilələr bağlanmır, müqavilə şərtləri özü-özlüyündə olmur. Bununla belə ölçülən transaksional xərclər belə cəmiyyətdə aşağı (bunımla yanaşı ölçülməyən xərclər icma quruluşunda yüksək ola bilər) olsa da, istehsal xərcləri yüksəkdir, çünki əməyin ixtisaslaşması və bölgüsü fərqləşdirilmiş mübadilə ilə şərtlənmiş bazar hədudları ilə məhdudlaşdırılır.

Fərdiləşdirilmiş mübadilələrin əksinə qarşılıqlı asılılıqlı ixtisaslaşmış dünyada ayrı-ayrı iştirakçıların rifahı fərdi ixtisaslaşma, deməli, zaman və məkan ölçülü mübadilə əlaqələrinə malik olan mürəkkəb quruluşdan asılıdır. Mübadilənin bu cür

formasmda transaksional xərclər yüksək ola bilər, çünki burada həm mübadilə obyektinin xüsusiyyətlərinin ölçülməsində, həm də mübadilə şərtlərinə riayət olunmasmda problem yaranır. Nəticədə yalana, sazişin pozulmasma, prinsipsizliyə və s. meydan açılır, belə ki, bu çoxlu qazanc vəd edir.

Belə hadisələrə yol verməmək üçün iştirakçıları məhdudlaşdıran və bununla da sadalanan səbəblər üzündən olan itkiləri minimumlaşdıran mürəkkəb institusional quruluş yaratmaq lazım gəlir

Bəzən institusional çərçivələr iqtisadi aktivliyi sürətləndirmir, əksinə ləngidir. Bu halda siyasi və iqtisadi rəhbərlər fəaliyyəti maddi nemətlərin istehsalına görə deyil, yenidən bölgüyə görə həvəsləndirmək imkanına malik olur, qeyri-səmərəli mülkiyyət hüquqlarını formalaşdırır, rəqabətli mühit deyil, inhisarçılıq yaradır, əməyin məhsuldarlığını artıran təhsilə, elmə investisiyaları nadir hallarda həvəsləndirirlər.

Səmərəsiz institutların mövcudluğu onunla izah olunur ki, hökumət fiskal məqsədlər güdərək iqtisadi fəaliyyətin zaman çərçivəsini daraldır, beləliklə də xüsusi fəaliyyətin situmullaşdırıcı maraqları ilə ictimai rifah arasında uyğunsuzluq yaradır [59].

İnstitutların cəmiyyətdə oynadığı əsas rol insanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin dayanıqlı (lakin səmərəli olması çox da vacib deyil) quruluşunun yaradılması yolu ilə qeyri-müəyyənliyi azaltmaqdan ibarətdir. Lakin institutların sabitliyi onların dəyişikliklərə məruz qalması ilə heç də ziddiyyət yaratmır. Bütün institutlar eyni şəkildə, yəni ənənəvi şərtlikdən, kodekslərdən və davranış normalarından yazılmış hüquqa, adi hüquqa və fərdlər arasında müqavilələrə kimi inkişaf edirlər.

İnstitusional dəyişikliklər mürəkkəb prosesdir, çünki son həddəki dəyişikliklər qaydalarda, qeyri-formal məhdudiyyətlərdə, qaydalara və məhdudiyyətlərə əməl etməyə məcbur etmənin üsulları və səmərəliliyində olan dəyişikliklərin nəticəsi ola bilər [53, s.274]. Formal qaydaları siyasi və hüquqi qərarlar qəbul etməklə bir gecədə dəyişmək olar. Adətlərdə, ənənələrdə və davranış kodekslərində təcəssüm etdirilmiş qeyri-formal məhdudiyyətlər insanın şüurlu cəhdlərinə daha az həssasdırlar. Bu

mədəni məhdudiyyətlər nəinki keçmiş indiki zamanla və gələcəklə əlaqələndirir, eləcə də bizə tarixi inkişaf yolunu başa düşməyə kömək edir.

Keçid iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyət institusionalistlərin araşdırmalarına görə, əsasən aşağıdakı üçlükdən ibarət məsələni həll etməlidir: birincisi dəyişiklikləri və yeni mexanizmləri mənimsəmək, ikincisi - dəyişikliklərin və səhvlərin neqativ nəticələrini aradan qaldırmaq, nəhayət, keçmişin irsinin qiymətli olanlarını saxlamaq [26, s.143].

Duqlas Nortun bu irsə aid olan mövqeyi əsaslandırılmış və ağlabatan görünür: sizin keçmişə olan münasibətinizdən asılı olmayaraq insanların adət elədikləri ilə hesablaşmaq lazımdır. İslahatların strategiyası və taktikası bunu nəzərə almaya bilməz. İnsan biliklərinin əsasında bir insanın və ya bir nəslin həyatı boyu qazandığı ayrı-ayrı biliklər deyil, onların uzun müddət ərzində yığılmış məcmusu durur. Təəssüf ki, onun qiymətini minimallaşdırmağı nəzərdə tutan transformasiya dinamikası nəzəriyyəsi yoxdur [37, s.262].

Məsələn, Rusiya islahatları təcrübəsində bazarın səmərəliliyi sosial-iqtisadi səmərəliliyə uyğun olmur. İstehsal və texnoloji potensialı əsaslı və çox hallarda bərpa olunması mümkün olmayan şəkildə dağılması kimi çıxış edən transformasiya, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdən heç birinin itkiləri ilə müqayisə olunmayacaq dərəcədə baha başa gəlmişdir. İndi artıq əhəlinin sosial müdafiəsi islahatların nəticəsi deyil, ilkin şərtləri olur. Və bazar özünü-təşkil dövlətin lazımi tənzimləməsi olmadan maliyyə, investisiya və institusional kimi dərin böhranların aradan qaldırılmasını təmin edə bilmir [19, s.63]. Bu şərtlərə Qərbdə on illər ərzində formalaşmış dövlət-bazar nisbətlerini mexaniki olaraq tətbiq etmək cəhdləri həm zərərli, həm də təhlükəlidir, çünki hadisələri qabaqlamaq (tələsmək) davranış sistemlərində geriləməyə səbəb olur.

İslahatların uğurlu həyata keçirilməsi üçün institusional sistemi dəyişdirmək, mülkiyyətin iqtisadi inkişafa fəal təsir göstərən səmərəli formalarını yaratmaq lazımdır.

1.2. İnkişaf institutların müəyyənliyi, mahiyyəti, funksiyaları və tipləri

İnkişaf institutu (İİ) dedikdə, adətən inkişafın və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün maliyyə, əmək və intellektual resursların akkumulyasiyası və yenidən paylaşdırılmasını həyata keçirən maliyyə və yaxud qeyri-maliyyə təşkilatı başa düşülür [33, s.264].

İnkişaf institutu yüksək keyfiyyəti ilə səciyyələnən əsasən strateji əhəmiyyətli investisiya layihələrinə ictimai effektivlik, amma risklərin və transaksion xərclərin yüksək səviyyəsi ilə əlaqədar özəl sektorda böyük marağa səbəb olmayanlara, alışı uzun müddətli, layihənin aşağı ticarət effektivliyinə, dəstək göstərir.

İnkişaf institutu iqtisadiyyatın prioritet sahələrində şəxsi investisiyaların katalizatoru rolunda çıxış edirlər və girişi iqtisadiyyatın prioritetli sferalarında işləyən müəssisələrə təmin edən infrastrukturun formalaşması üçün şərait yaradırlar.

İnkişaf institutları –aşağıdakı əsas vəzifələri həll edilməsində mühüm rola malikdirlər[50, s.179]:

- innovasiyalar sahəsində bazarın uğursuzluqlarının öhdəsindən gəlməsi;
- institusional uğursuzluqların aradan qaldırması;
- iqtisadi (energetika, nəqliyyat, başqa kommunikasiyalar) və sosial infrastruktur inkişafı;
- inkişafın əhəmiyyətli regional disbalanslarının kənarlaşdırılması.

İnkişaf institutu dövlət dəstəyinin başqa formalarından aşağıdakılarla fərqlənir:

- müstəqil institutu təşkil edir, öz xərcini ödəmə əsasında hərəkət edən və dövlət maliyyə və qeyri-maliyyə dəstəyinə malik olan;
- infrastruktur sahəsində iqtisadi artmanın potensialının yaradılmasına yönəldilmiş inkişafın layihələrinin lehinə olan resursları, insan potensialı, yeni texnologiyalar və yenilərin dəstəyini, hələ ki, üstün olmayan iqtisadiyyat sektorlarını, ilk dəstəyə ehtiyac duyanları yenidən paylaşdırır;

- qeyri-kommersiya təşkilatıdır, iqtisadiyyatda dövlətin payının artımına malik deyildir, onun fəaliyyəti yeni iqtisadiyyat sektorlarında şəxsi biznesin inkişafına yönəldilmişdir ;

- "biznesin kredit verilməsi bazarında şəxsi maliyyə institutlarının rəqibi" rolunu oynayır, dövlət dəstəyi ilə əlaqədar "lingdən" istifadə etməyə icazə verir [21].

İnkişafın maliyyə və qeyri-maliyyə institutlarını ayırmaq qəbul edilmişdir. İnkişafın qeyri-maliyyə institutlarına xüsusi iqtisadi zonalar (XİZ) , texnopolislər, texnoparklar, sənaye zonaları, biznes inkubatorları, elmi cəhətdən tətbiq etmə innovasiya mərkəzləri və s.aiddir [22].

Maliyyə inkişaf institutları (BMT-in tərifinə görə) — investisiya layihələrinin uzunmüddətli maliyyələşdirməsinin funksiyasını yerinə yetirən bank və ya təşkilat, hansılar ki, şəxsi bizneslə tamamilə maliyyələşə bilmirlər və ictimai cəhətdən iqtisadi inkişafa yönəldilmişlər [33, s.269] .

Maliyyə inkişaf institutları, şəxsi maliyyə institutlarından fərqli olaraq, kommersiya bankları, investisiya fondları, icarə şirkətləri, onların qarşısına dövlət tərəfindən qoyulmuş məsələlərin həllinə tuşlanmışdır və gəlirin maksimallaşdırmasına cəhd etmirlər. Bundan başqa, onlar əmanətçilərdən və müəssisələrdən depozitlər qəbul etmirlər, hesab və ödəmə əməliyyatlarını həyata keçirmirlər, qısamüddətli sudalar vermirlər.

Maliyyə inkişaf institutlarına aiddirlər: inkişaf bankları; inkişaf agentlikləri; idxal-ixrac bankları; ixracat və sığorta agentlikləri; borc agentlikləri; maliyyə korporasiyaları; investisiya fondları; riskli fondlar; suveren fondlar [40, s.44].

Bank işi yenidən dirçəlməyə başlayan müddətdən, iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə institutlarının yerinə maraq mövcud idi. Lakin təxminən XX əsrin 70-ci ilin başlanğıcından bu mövzu yeni mərhələyə postsənaye iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar xüsusi aktual oldu. Maliyyə institutlarının inkişafına diqqət maliyyə sənayesinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsi, ona çoxlu sayda insanların cəlb edilməsi, həmçinin 2007-2009-cu illərdə maliyyə böhranının baş verməsi ilə bağlıdır.

Bir çox maliyyə inkişaf institutları milli iqtisadiyyatda liderlik edən mövqeləri tutur, ayrı ölkələrin maliyyə və yaxud bank sisteminin, beynəlxalq investisiya proqramlarının reallaşdırmasında fəal iştirak edirlər. Fəaliyyətin, əməliyyat effektivliyinin, maliyyə sabitliyinin və inkişafın maliyyə institutlarının ödəmə qabiliyyətinin miqyasının göstəricilərinin analizi göstərdi ki, praktik olaraq hamısı dünya maliyyə böhranının nəticələri müvəffəqiyyətlə öhdəsindən gəldi və möhkəm artmanın trayektoriyasına çıxdılar.

Maliyyə inkişaf institutlarını beynəlxalq (qlobal), regional və milli institutlara ayırmaq olar [40, s.52]:

Beynəlxalq (qlobal) maliyyə inkişaf institutları dünyanın bütün regionlarında işləyirlər. Onlar dünya maliyyə sisteminin ən əhəmiyyətli əlaqələrindən birini təşkil edirlər və hər şeydən əvvəl inkişaf edən və keçid iqtisadiyyatında olan ölkələr üçün, iqtisadiyyatın müasirləşdirməsi üçün lazımlı maliyyə resurslarının əsas mənbəyidir.

Regional maliyyə inkişaf institutları maliyyə institutları, beynəlxalq institutlar kimi, əlverişli şərtlərlə uzunmüddətli maliyyələşdirmənin əhəmiyyətli həcmələrinin mümkünlüyünü təmin edirlər ki, risklərin yüksək konsentrasiyasına görə kredit müəssisələri ilə təmin edilmişdir və ilk növbədə əldə edilmiş gəlirə səmtləşdirilmişdir.

Milli maliyyə inkişaf institutları milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin edən prioritetli layihələrin maliyyələşdirilməsini keçirir. Milli maliyyə inkişaf institutlarının fəaliyyəti iqtisadiyyatda uzunmüddətli investisiya resurslarının çatışmazlığını doldurmağa və layihələrin reallaşdırmasının imkanını, ticarət maliyyələşdirməsi daha yüksək risklərə görə çətinliyə salınmış, alışıq, aşağı gəlirliliyin və əhəmiyyətli start kapital qoyuluşları ehtiyacının uzun müddət təmin etməyə kömək edir.

Milli maliyyə inkişaf institutları tamamilə və ya qismən dövlət bankıdır və ya korporasiyadır, belə ki, uyğun olan ölkələrin hökumətləri təsisçiləriylə çıxış edir. Bu banklar və korporasiyalar təşkilatı-hüquqi status, mülkiyyət formaları, istiqamətlər və fəaliyyətin miqyasları üzrə, ixtisaslaşma və başqa tipik xüsusiyyətlərlə fərqlənir.

Hesablanmışdır ki, hal-hazırda dünyada (İİ-lərin ən məşhur forması banklar və inkişaf korporasiyalarıdır) təxminən 750 inkişaf institutu fəaliyyət göstərir, onlar "əsas seqmentlərin" cəmiyyətin vasitələrini yenidən paylaşdırmağa icazə verirlər [21].

İnkişaf institutlarının bir hissəsi çoxtərəfli banklara və ya tam regionların qlobal hərəkət edən hissəsinə aiddir (Dünya bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və s.). Digərləri milli banklardır ki, onlar dövlətin daxilində, fəaliyyət göstəriirlər. Uzun müddətli maliyyələşdirmə bankların fəaliyyətinin əsas aləti kimi xidmət edir, onların əsas istiqamətləri — yeni texnologiyaların və sahələrin, regionların inkişafına, təbii resursların rəasional istifadəsinə dəstək yaradılmasıdır.

İnkişaf institutları tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr bir qayda olaraq, bəzi oxşar xüsusiyyətlər malikdir. Bu böyük, uzunmüddətli və kifayət qədər gəlirə malik olmayan layihələrdir, regional və yerli büdcələr, onlar tez-tez dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmindən istifadə edirlər.

Demək olar ki, müharibədən sonra bütün qərbi avropa bank sistemi inkişafın bütöv inkişaf institutu kimi işləyirdi. Hal-hazırda inkişaf bankları Almaniya, Yaponiya, Çin, Fransa, İtaliya, Hindistan, İBaziliya kimi böyük ölkələrin iqtisadiyyatlarının yenidən strukturlaşdırmasında nəzərə çarpacaq dərəcədə rol oynayırlar.

İqtisadiyyatda optimal nisbətlərə yalnız bazar metodları ilə nail olmaq az məhsuldardır. Almaniyanın və Fransanın nümunəsində xarici təcrübəyə qısaca olaraq nəzər salaq. Əvvəlcə, fransız və alman maliyyə institutlarının yaradılması anından, onlarən qarşısında dövlətin iqtisadi inkişafının təminatının məsələsi dururdu.

Fransanın ən böyük maliyyə institutu — Depozit-əmanət bankıdır (La Caisse des depots et consignations) (sonra — DƏB), Fransa Bankından sonra ölkənin ən qədim bank müəssisəsidir. Onun fəaliyyəti 28 aprel 1816-cı ildən Bank haqqında Qanunla tənzim edilir. Diqqətəlayiqdir ki, 1816-dən 2012-ci ilə qədər zaman

ərzində mövcud olduğu müddət ərzində yalnız üç dəfə Bank haqqında Qanuna dəyişikliyin bu II gətirilirdi (2000, 2004 və 2006 ildə) [52, s.621].

Bu onunla bağlıdır ki, bütün onun tarixi boyunca DƏB fəaliyyəti ona xarici şəraiti nəzərə alaraq cəmiyyət tərəfindən təqdim edilən dəyişmiş tələblərdən asılı olaraq dəyişirdi. Belə ki, DƏB iri həcmli müharibələrdən sonra iqtisadiyyatın bərpasında üç dəfə iştirak etmişdi. Müasir etapda ondan qarşısında növbəti strateji prioritetlər durur: yaşayış tikintisi (mümkün evin yaradılması); universitetlərin və innovasiya iqtisadiyyatının inkişafı (maarifləndirici kreditlərin verilməsi və s.); kiçik və orta biznesin (KOB) dəstəyi; davamlı inkişafa kömək dəstəyi (innovasiya layihələrinin dəstəyi, onların , reallaşdırılması zamanı təbiətə zərərli təsir minimal olacaq).

İnkişaf Bankı (Kreditanstalt für Wiederaufbau) (sonra — KfW) Almaniyanın əsas maliyyə inkişaf institutudur. Onun təşkili gələcəkdə müharibədən sonrakı dövrdə iqtisadiyyatın bərpası edilməsi ehtiyacı ilə və Almaniyanın inkişafı üçün şəraitlərin yaradılması üçün əlaqədar idi. KfW haqqında qanun 1948-ci ilin noyabrında qüvvəyə mindi. Müasir etapda, əvvəlki kimi, KfW missiyası II kimi öz təcrübəsindən və biliklərdən istifadə vaxtı əhalinin həyatının sosial, iqtisadi və ekoloji şəraitinin yaxşılaşmasına yönəldilmişdir [21].

KfW Qrupunun strateji hədəfi bunlardır: Almaniyanın iqtisadi inkişafına yardım; başqa ölkələrin inkişafının maliyyələşdirilməsi; ixracat və layihə maliyyələşdirilməsi. Bu bank KOB dəstəyinə böyük diqqət ayırır, müəssisələr ixracata yönəldilmişdir, keçid iqtisadiyyatı ilə inkişaf edən ölkələrdə və dövlətlərdə birgə investisiya layihələri, tikintinin və evin müasirləşdirməsinin maliyyələşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər.

Hər iki maliyyə inkişaf institutunun fəaliyyətinin ümumi tendensiyası onundan ibarətdir ki, onların hərəkətləri daha çox mövcud iqtisadi modelin müasirləşdirməsinə və müasirləşdirməyə müsbət təsir edən dövlət siyasətinin dəstəyinə yönəldilmişdir. Bu birinci, dünya iqtisadiyyatının inkişafının qlobal

tendensiyaları, ikincisi isə —Avropa Birliyinin narahat olduğu iqtisadi böhranla bağlıdır.

Bundan başqa, inkişaf institutlarının növləri arasında əsas fərqlər onların fəaliyyəti sferaları ilə və istifadə edilən alətlərin yığılı təyin edilir (cədvəl. 1) [18].

Cədvəl 1

İnkişaf institutunun əsas növləri

Fəaliyyət sferası		Alətlər	
		Universal dəst	Digərləri
Bütün sferalar		Universal inkişaf bankları	Təyin olunmamışdır.
Ayrı-ayrı sahələr	Sənaye sahələri	Sahə İnkişaf bankları	İxtisaslaşdırılmış fondlar və agentliklər (icarə, kredit, investisiya)
	İnfrastruktur	İdxal-ixrac bankları	İxracat sığorta agentlikləri
	Kənd təsərrüfatı		
	Xidmətlər	Dövlət və kvazi - dövlət innovasiya fondları	Fondların fondu
	Tikinti	Strateji texnologiyaların inkişafı üzrə agentliklər	Təyin olunmamışdır.
Ayrı-ayrı sferalar	Xarici ticarət və xalq əməkdaşlığının arasında	İctimai və regional inkişaf fondları	İpoteka agentliyi
	Tətbiqi innovasiyalar		
	Xarici ticarət və xalq əməkdaşlığının arasında		
	Sosial sfera və regional inkişaf		

Mənbə: (Доклад Центра макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования «Институты развития: преодолевая «узкие места» / IX Красноярский экономический форум, 2012. URL: <http://www.forecast.ru>)

Universal İnkişaf banklarının fəaliyyəti ən genişmiqyaslıdır, bir qayda olaraq, sadalanan məsələlərin bütün spektrini reallaşdırırlar. Belə banklar tez-tez inkişafın başqa milli institutlarının fəaliyyətini əlaqələndirən qərargah rolunu oynayır.

Ən tanınmış inkişaf banklarının təyinlərindən birinə uyğun olaraq– belə layihələrin uzun müddətli maliyyələşdirməsi təmin edən ixtisaslaşdırılmış, əhəmiyyətli dərəcədə pozitiv xarici effektləri (iqtisadi və sosial) yaradan, maliyyə institutlarıdır, lakin bu halda özəl sektor vasitəsilə tamamilə maliyyələşdirilmiş ola bilmirlər. Böyük əksəriyyətində İB əsas sahibkar dövlət olur. Bu zaman əsas sahibkar İB kimi özəl sektor çıxış edir, öz nümayəndələrinin təmsalında dövlət bankları idarə etmədə strateji rolunu oynayır.

Müxtəlif ölkələrdə İB-nin fəaliyyəti növbəti məsələlərin həllinə doğru iqtisamətlənmişdir [64]:

–uzunmüddətli maliyyələşdirməyə girişin milli şirkətlərinə təminatı, uzunmüddətli kapitalın milli bazarlarının formalaşması;

- iqtisadi və sosial infrastrukturun sahələrində, həmçinin kənd təsərrüfatında investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi;

-yeni fəaliyyət sahələrinin dəstəyi, onların inkişafı milli rəqabətə davamlılıq üçün strateji əhəmiyyətlidir, amma "bazarın müvəffəqiyyətsizlikləri ilə" qarşısı alınır;

- investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, inkişafın regional nisbətəzliliklərinin düzləşdirməsini təmin edənlər;

- maliyyələşdirməyə və lazımlı informasiya-konsultasiya xidmətlərinə giriş üçün yaradılan kiçik və orta biznesinə;

- investisiya layihələrinin reallaşdırması, beynəlxalq əməkdaşlıq proqramlarında nəzərdə tutulanlar;

-böhranlar şəraitində kredit və maliyyə bazarlarının sabitliyinin saxlanılması(maliyyə xidmətlərinin özəl sektorunun kompensasiyası).

Bu və ya digər ölkələrdə İB tərəfindən hansı konkret vəzifələr dəstinin reallaşdırılmasının əsas şərti özəl maliyyə sektorunun inkişaf səviyyəsidir. İB fəaliyyətini məhdudlaşdıran prinsiplial tələb – özəl maliyyə institutları ilə rəqabətdən

çəkinmək, – tez-tez milli İB fəaliyyətini nizama salan xüsusi qanunvericiliklə həmçinin İB-ın nizamnamə sənədləri ilə saxlanılır.

Hesab edilir ki, belə rəqabət şəxsi maliyyə sektorunun inkişafını boğur və maliyyə böhranları mənbə hesab edilə bilər. Bazarlarda öz mövqelərini tutmaq üçün, şəxsi banklar özünə daha yüksək maliyyə risklərini qəbul etməyə məcbur ediləcək, bu onların sabitliyinin saxlanması nöqteyi-nəzərindən mümkündür. Bundan başqa, onlara öz xidmətlərinin dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq lazım olacaq, belə ki, onlar bankların kapitallaşdırmasına mane olur. Sonuncu həmçinin onların sabitliyində neqativ təsir edəcək.

Müvafiq olaraq, nə qədər ki, diversifikasiya və şəxsi maliyyə sektoru möhkəmdir, onların İB fəaliyyət sahəsi daha mühakimə edilmişdir. Müntəzəm surətdə ölkələrdə (inkişaf etdirilmişlər və bir sıra inkişaf edənlər) son iki onillikdə İB fəaliyyəti əsasən infrastrukturun inkişafının məsələlərində, kiçik və orta biznesin dəstəkləri, üçüncü ölkə bazarlarında beynəlxalq layihələrin həyata keçirilmələrində cəmləşir.

İstifadə edilən alətlərin yığılı üzrə keyfiyyətlə fərqlənən öz fəaliyyətinin əsas məsələlərinin İB-ı reallaşdırmasının iki üsulu seçilir [64]. Birinci üsul dayaq şəxsi maliyyə, təşkilat və texnologiya resurslarına əsasən və yalnız şəxsi birgə maliyyələşdirmənin və təşkilatı-texnologiya köməyinin fraqmentar istifadəsini güman edir.

İkinci prioritetli sferalara (zəmanətlərin verilməsi və risklərin sığortası yolu ilə, beynəlxalq bazarlara resursların cəlb edilməsində şirkətlərə köməklik, uzunmüddətli investisiyaları həyata keçirən fondların dəstəkləri investisiya layihələrinin reallaşdırması vaxtı şəxsi-dövlət əməkdaşlığının müxtəlif formalarından istifadələr və s.) şəxsi investisiyaların katalizinə əsaslandırılmışdır.

Son onillikdə məsələlərin həllində ikinci üsula üstünlük verilir. Bu üsul iqtisadiyyata ("ling effekti") İB təsirinin miqyasını artırır, həmçinin İB-ın effektiv vasitələrin istifadəsinin risklərini aşağı salır.

Innovasiya proseslərinə dövlətin müdaxiləsi innovasiyalara stimulların yaradılmasında ehtiyac hiss etdirmişdir, belə ki, onlar kifayət qədər bazar mühiti yaratmır. "bazarın müvəffəqiyyətsizliklərini" kompensasiya etmək konkret lazımdır, belə ki, onlar növbəti amillərə səbəb olurlar [58, s.134]:

-yüksək informasiya qeyri-müəyyənliyi, yüksək risklər, "biletsiz problemi" (novator bütün riskləri aparır , amma "təqlidçilər" uduşun əhəmiyyətli hissəsini alırlar);

- innovasiya layihələrinin inkişafının mənfəətsiz mərhələsinin davam etməsi, şəxsi investorların stimulyasiya etmir;

-resursların konsentrasiyasına kiçik və orta innovasiya sahibkarlığının məhdudlaşdırılmış qabiliyyəti, layihələrin reallaşdırması üçün lazım olan;

- bazarın qabiliyyətsizliyi innovasiya sıçrayışları üçün münasib elmin və biznesin arasında koordinasiyanı, sektorun daxilində müxtəlif seqmentlərin arasında innovasiya sferasının və korporativ təmin etmək.

Bu müvəffəqiyyətsizliklərin kompensasiyasının ehtiyacı tətbiqi innovasiyaların dəstəyinin dövlət və kvazidövlət institutlarının əsas məsələlərini şəxsi investorların innovasiya risklərinin azalmasından diktə edir; ilkin innovasiyaların (mənfəətsizlər) dəstəyinə hazırlamaların mərhələləri; köməklər kiçik və orta innovasiya sahibkarlığına; elmi təşkilatların, innovasiya firmalarının və biznesin arasında üfüqi koordinasiyanın təminatı.

Dövlət İB təşkilatının beynəlxalq təcrübəsi təsdiq edir ki, belə institutlara ehtiyac, hər şeydən əvvəl banklarda, kapital tutumlu sənaye sahələrində (metallurgiya, kimya, maşınqayırma) ən böyükdür, həmçinin kənd təsərrüfatları, hansı ki, adi kommersiya bankları az cəlbedici olsalarda, milli iqtisadiyyat onların inkişafına kəskin ehtiyac duyur.

1.3. Sənayenin modernləşdirilməsində inkişaf institutlarının rolu (xarici təcrübə)

XX əsrdə iqtisadi elmin təkamülü dərk etməyə imkan verdi ki, müxtəlif ictimai alt sistemlərin – iqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət və s. daimi müasirləşdirməsi cəmiyyətin iqtisadi inkişafının prosesinin mahiyyətidir. Və bugünkü gündə buna əsaslanaraq sərbəst nəzəriyyə yarandı - iqtisadi elmin tərkib hissəsi kimi müasirləşdirmənin nəzəriyyəsi, ona əsaslandırılmışdır ki, müəyyən edilmiş tarixi dövrdən daha əvvəl inkişaf etmiş ölkələr daha az iqtisadidir intensivə (hər şeydən əvvəl, texnologiya) öz iqtisadiyyatının inkişafına başlaya bilərlər.

Müasirləşdirmə bu halda sənaye texnologiyalarının bu tarixi dövr üçün ən qabaqcılların mənimsənməsinin prosesi, onları sosial və siyasi institutlar müşayiət edən iqtisadi formalar mədəniyyətin səviyyəsi və s. kimi görünür.

İqtisadi artım və institutların keyfiyyətinin arasında ikitərəfli əlaqəni qeyd etmək lazımdır: institutların yüksək keyfiyyəti iqtisadi tərəqqiyə imkan yaradır və sürətli iqtisadi tərəqqi institutların təkmilləşdirilməsini yüngülləşdirir. İnkişaf institutlarının keyfiyyəti iqtisadi artmanı stimullaşdırır və bununlada bütövlükdə iqtisadiyyatın müasirləşdirməsi üçün qurulmuş imkanları və sənaye müəssisələri yaradır [36, s.142].

Müasir təkmilləşdirmənin prosesi kimi sənayenin modernləşdirilməsi iki istiqamət üzrə həyata keçirilməlidir [48, s.238]:

- metodların və iqtisadi artmanın (kreditlər üzrə zəmanətlərin verilməsi, vergi güzəştləri, maddi yardımlar və s., həmçinin özəl sektor proqramlarında uzunmüddətli planların hazırlanması iştirak stimulların yaradılması) stimullaşdırılmasının alətlərinin tətbiqi;

- prioritetli maliyyələşdirməni və müəyyən layihələrin və əsas hesab edilən iqtisadiyyatın seqmentlərinin kompleks dəstəyini təmin etməyə seçilmiş təşkilatın dövlət ilə yaradıqları inkişaf institutlarının təkmilləşdirilməsi: onlar bütövlükdə, və ya ona görə bütün iqtisadiyyatın müasirləşdirməsinin səviyyəsinə təsir edirlər ki, onlar, münasibət üzrə dəyəərə baxmayaraq cəmiyyətə, aşağı gəlirliliyə, risklərə və

böyük miqyaslara görə geri qalan hesab edirlər, şəxsi investorları cəlb etmirlər və buna görə dəstəyin xüsusi alətlərinə ehtiyac duyurlar. Yəni ki, qurulmuş islahatların (əsasda qüvvədə olan institutların yenilənməsi və transaksion xərclərin hər şeydən əvvəl azalması üçün yeni institutların yaradılması) keçirilməsində həmçinin ehtiyac vardır.

Rusiyada iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi yolunda əhəmiyyətli addım 2007-ci ildə İnkişaf İnstitutlarının ("Xarici iqtisadiyyat bankı" QK-1, QK "Rosnanotex", "Rusiya riskli şirkəti" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti, kömək Fondu elmi-texniki sferada müəssisələrin kiçik formalarının inkişafına, "Xüsusi iqtisadi zonalar" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti) yaradılması oldu. Bunun səbəbi isə dövlətin vəsaitləri birbaşa xərcləməsinin kifayət qədər effektiv olmaması, böyük layihələrə investorların zəif marağı, genişmiqyaslı layihələrin reallaşdırılması üçün dövlət resurslarının çatışmazlıqları idi[18].

İnkişaf institutları "bazarın uğursuzluqları" kompensasiya etməyə, sənayenin və sektorlara investisiya resurslarının axınının texnologiya bazasının yaradılmasını təmin etməyə məcburdurlar, belə ki, onlarda şəxsi ticarət kapitalının axını çətinliyə salınmışdır. İnkişaf institutlarının köməyi ilə həyata keçirilən maliyyələşdirmə gəlirli layihələrin ticarət maliyyələşdirməsinin və büdcə təxsisatlarının arasında aralıq vəziyyəti tutur.

Bundan başqa, inkişaf institutları modernləşmənin dövlət siyasətinin reallaşdırmasının aləti kimi çıxış edir və hədəflə layihələrin reallaşdırmasına və dövlət-şəxsi əməkdaşlıq prinsiplərində şəxsi kapitalın cəlb edilməsinə uzun və ucuz resursların verilməsinə malikdir [13, s.146].

Beləliklə, əgər bütövlükdə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi proseslərinin dövlət tənzimləməsi prinsiplərinin səmərəli uyğunluğunun ehtiyacına əsaslanır və xüsusi halda, sənayelər həmçinin bazar mexanizmləri, məhz sənayenin müasirləşdirməsinin dəstəyinə yönəldilmiş inkişafın ixtisaslaşdırılmış institutlarının yaradılmasının obyektiv ehtiyacı mövcuddur.

Bir sıra ölkələrdə tətbiqi innovasiyaların dəstəyi institutların formalaşmasına və innovasiya sektorunun inkişafına xüsusi güclü təsiri göstərdi. Belə ki, nisbətən qısa müddət ərzində bu institutların dəstəyi ilə İsrail yaxşı inkişaf etdirilmiş yüksəktexnologiyalı vətəndaş sektoru ilə iqtisadiyyatın müdafiə və kənd təsərrüfatı sahələrinin yüksəlməsinə keçid etdi, onillik ərzində 5 dəfə artıb, 2000-ci ildə ixracın 46% ümumi həcmi nail olunub. Finlandiya belə institutların fəaliyyəti nəticəsində 1980-1990-cı illərdə elmi dərəcədə istehsalların orta inkişafı sayəsində "yeni iqtisadiyyat" ilə dünya liderlərindən birinə çevrilə bildi. İnnovasiyaların dəstəyinin milli institutlarının fəaliyyəti nəticəsində Çilidə hal-hazırda ölkənin ixracat gəlirlərinin əsas mənbələrindən birinə xidmət edən tam yeni sahələr meydana çıxdı [21].

Dünya təcrübəsində tətbiqi innovasiyaların dəstəyini həyata keçirən dövlət və kvazidövlət təşkilatlarının altı əsas tipi istifadə olunur. Onların arasında fərqlər innovasiya prosesinin mərhələləri ilə təyin edilir, bu mərhələlərdə göstərilən dəstəyin forması ilə dəstək cəmləşir [20, s.87].

1) "üstünlük mərkəzləri" Şəbəkəsi (Finlandiyada Centers of Excellence, ABŞ-da SBIR proqramı) axtarış tədqiqatlarının mərhələsində hərəkət edir (qüvvədə olur) və eksperimental dizayn hazırlamalar; tədqiqatların perspektivli istiqamətlərini müəyyən edir, elmdən ekspertləri fəal cəlb edərək, biznes, aparıcı xarici mərkəzlər; tədqiqatların maliyyələşdirilməsi qrantlar formasında əsasən həyata keçirir.

2) texnologiyaların (Çilidə FONTEC, Finlandiyada VTT) ötürməsinin Mərkəzləri həmçinin axtarış tədqiqatlarının və eksperimental dizayn hazırlamaların mərhələsində işləyirlər. İnformasiya dəstəyini innovasiya şirkətlərinə və fərdi istehsalçılara göstərir, həmçinin xarici təcrübənin monitorinqini həyata keçirərək. İnnovasiya şirkətlərinin, elmi müəssisələrin və sənaye korporasiyalarının kooperasiyasını təşkil edirlər. Xüsusi halda xarici mütəxəssisləri dəvət edərək kadrların problemini həll etməyə kömək edirlər. Üstünlük mərkəzlərindən fərqli olaraq maliyyələşdirmələr vermir, amma prototipə konseptdən keçidi sürətləndirmək üçün elmi-tədqiqat dəstəyini göstərə bilirlər.

3) Əkin Maliyyələşdirməsinin Fondları (Finlandiyada TEKES) axtarış tədqiqatlarının və eksperimental dizayn hazırlamaların mərhələsində perspektivli layihələri müəyyən edir və ticarət mərhələsinə qədər layihələrin birgə maliyyələşdirilməsində iştirak edirlər, onların iştirakçılarının fəaliyyətini əlaqələndirirlər, innovasiya firmasını təşkil etməyə və sonrakı maliyyələşdirmənin mənbələrini tapmağa kömək edirlər.

4) Biznes-inkubatorlar (KAIST Koreya elm və texnologiyalar institutu, ETRI Koreya elektronika və telekommunikasiya elmi tədqiqat institutu və s.) bu mərhələdə qüvvədə olurlar - hazırlamaların və startapların (kiçik innovasiya şirkətləri) yaradırlar. Maliyyələşdirmə həyata keçərə bilmirlər, lakin yaradılma və kiçik innovasiya firmalarının ilkin inkişafı üçün başqa vacib şərtlərin bütün kompleksini təmin edirlər.

Biznes-inkubatorlarla verilən xidmət kompleksi və resurslar əlverişli şərtlərlə ofis sahəsi ilə, əlaqə vasitələri, ofis təchizatı, həmçinin mühasibat, hüquq, maarifləndirici, konsaltinq xidmətlərinin verilməsi ilə təminatı özünə daxil edə bilər. İnnovasiya biznesinin stimullaşdırılmasının bu formasının xüsusi məhsuldarlığı sinerqetik bir inkubatorun daxilində bir neçə innovasiya firmasının qarşılıqlı təsirinin effekti ilə yeni bahalı elmi avadanlığın birgə istifadəsi, bir-birini əlavə edən texnologiyaların paralel hazırlaması ilə bir neçə layihəyə eyni tədqiqatçıların cəlb edilməsi və s. şərt qoyulmuşdur.

5) Dövlət riskli fondları, həmçinin fondların (Finlandiyada SITRA, İsraildə Yozma, ABŞ-da SBIC fondları) fondları. Birincilər layihənin maliyyələşdirilməsini birbaşa həyata keçirirlər, və ikincilər – bilavasitə, başqa riskli fondları maliyyələşdirir. Belə, Yozma fondlarının fondu 10 riskli fond vasitəsilə vasitələri bölür. Layihələr startapların yaradılmasının mərhələsindən yeni biznesin sürətli artımına keçidin mərhələsinə qədər izləyir. Layihələrin bazar potensialının analizini yerinə yetirirlər, innovasiya kampaniyalarında pay iştirakı yolu ilə layihələr maliyyələşdirir, şirkətləri idarə etmədə iştirak edirlər, başqa investorları cəlb edirlər, erkən artmanın mərhələsinin sonunda korporativ partnyorları tapırlar, hazırları yeni

biznesi əldə edilir. Qazanılmış vasitələr başqa layihələrin maliyyələşdirilməsinə qoyulur.

6) İnnovasiyaların dəstəyinin universal institutları (Çili Fondu, Meksikada Avançi proqramı). Onların fəaliyyəti yeni biznesin tirajının təyin edilməsinə qədər inkişafın və tədqiqatların istiqamətlərinin təyindən innovasiyaların tətbiqinin praktik olaraq bütün mərhələlərini əhatə edir. Belə institutlar innovasiya prosesinin bütün əlaqədar iştirakçıların arasında vasitəçi tərəfindən inteqratorudur.

Universal institutlar adətən biznes-mühitin aşağı innovasiyası ilə , zəif-inkişaf etdirilmiş bazar alətləri və hüquq icrasının (nümunələr – Çili, Meksika) problemləri ilə ölkələrdə istifadə olunur. Belə institutlar əlverişsiz xarici mühitdən innovasiya prosesini müdafiə edən "örtük" olur [21].

İnnovasiyaların dəstəyinin universal institutlarına ehtiyacın inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatları ölkələrdə, bir qayda olaraq, yaranmır. Onlar üçün innovasiya prosesinin o əlaqələrinin dövlət dəstəyinin konsentrasiyası məqsədəuyğundur, burada "müvəffəqiyyətsizliklər" bazarı ən güclüdür. Müvafiq olaraq inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarla ölkələrdə innovasiyaların dəstəyinin ixtisaslaşdırılmış institutları daha çox tələb edilmişdir.

II Fəsil. Azərbaycanda sənaye inkişafı institutlarının formalaşması və inkişafının müasir vəziyyəti

2.1. Ölkədə sənaye inkişafı institutları şəbəkəsinin formalaşdırılması zəruriliyi

Azərbaycan Respublikasında yürüdülmüş müvəffəqiyyətli, əhəmiyyətli iqtisadi siyasət hesabına respublika ərazisində iqtisadiyyat sürətlə tərəqqi etməkdədir, bu isə neft sahəsindən başqa, qeyri-neft sahəsinin də sürətli tərəqqisinə, kasıblıq səviyyəsinin aşağı düşməsinə səmərəli mühit yaratmış, ölkə sakinlərinin güvənli sosial qorunmasını və maddi-rahat durumunun strateji dərəcədə müsbət dəyişməsinə bərpə etmişdir.

Bu cür mühitdə qazanılan nailiyyətin davamlı olması, iqtisadiyyatın vacib sektorlarından biri olan sənayenin, əsasən qeyri-neft sənayesinin böyük sürətlə tərəqqisinin tənzimlənməsində inkişaf institutları mühüm vəzifə daşıya bilər. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycanda sənaye inkişafı institutları şəbəkəsinin formalaşdırılmasının zəruriliyi şərh edilə bilər. Öncəki fəsildə də qeyd edildiyi kimi, inkişaf institutları sənayedə tətbiq edilən innovasiyalar sahəsində baş verə biləcək mənfi halların öhdəsindən gəlinməsi, iqtisadi və sosial infrastrukturun tərəqqi etdirilməsi və iqtisadiyyatın, eləcə də sənayenin tərəqqisində regional disbalansın aradan qaldırılmasına xidmət etdiyindən ölkəmizdə inkişaf institutlarının şəbəkəsinin daha genişləndirilməsi və Azərbaycanın bütün regionlarını əhatə edəcək şəkildə yayılması məqsəduyğundur.

Modern zamanda Respublikamızın iqtisadiyyatı üçün hədəf mərkəzində olan mühüm funksiyalardan biri və başlıcası ölkə iqtisadiyyatının neftdə asılılığının azaldılması və minimuma çatdırılmasıdır. Bu vəzifə Azərbaycan dövlət başçısı hesabına qarşıya qoyulmuş və son dövrlərdə bu sahədə bir çox işlər görülmüşdür.

“Əsrin müqaviləsi” imzalanandan və həyata keçirilməyə başlandıqdan sonra Azərbaycan ən dəyərli təbii sərvəti olan neftdən gəlir əldə etməyə başlamışdır. Bununla daneftdən qazanılan mənfəət vasitəsilə daxili quruluşun müasirləşdirilməsi, qeyri-neft iqtisadiyyatına sərmayə qoyulması, kompleks endogen məhsulun

tutumundan artıq əhəmiyyətli pul vəsaiti ehtiyatlarının ərsəyə gətirilməsi, biznes şəraitinin müsbət olaraq dəyişməsi və respublikamızın beynəlxalq tranzit potensialının yüksəlməsi ən çox iqtisadi tərəqqini stimullaşdırmışdır. 2014-cü ildən başlayaraq beynəlxalq iqtisadi idarə üsulunda müşahidə edilən proseslərin nəticəsi olaraq neftin dəyərinin ciddi şəkildə aşağı düşməsi, həmçinin, Azərbaycan Respublikasının alış-veriş əməkdaşları olan dövlətlərdə qarşıçım hesabına iqtisadi yüksəlişin dinamikasının azalması bir sözlə ölkədə iqtisadi tərəqqiyə dair müasir yanaşmaların meydana çıxmasını zəruri etdi. Bu vaxt hədəflənən mühüm funksiya qeyri-neft sahəsindəki var olan imkanın hərəkətə gətirilməsi, bu sektorda dinamik tərəqqinin bərpa edilməsi üçün yeni iqtisadi islahatların keçirilməsi olub.

2015-ci ilin axır, 2016-cı ilin başlanğıcından başlayaraq bu sektorda müasir islahatların tətbiqinə başlandı. Qeyri-neft istehsalına təkan verilməsi, sahibkarlıq işlərinə daha zəngin yaradılması, eləcə də kənd təsərrüfatında respublikamıza pul vəsaiti gətirə biləcək sektorların tərəqqisi üçün təxirəsalınmaz irəliləyişlər qeyd olundu.

Qeyri-neft sahəsini, əsasən də kənd təsərrüfatı və istehsal sənayesini respublikanın növbəti tərəqqisində mühüm prioritet sektorlar olacağını gören dövlət başçısı bununla əlaqədar dövlətin qarşısında ağır istəklərin qoyulduğunu, görülməli işlərin kifayət qədər olduğunu iddia etmişdir: “Təbii ki, hazırki mühitdə qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi lap böyük prioritet olmalıdır. Mən qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi barəsində artıq bir neçə ildir deyirəm, bu meyldə həm də praktik irəliləmələr olur. Bölgələrin tərəqqisi, bölgələrdə daxili quruluşun, sosial quruluşun formalaşdırılması, yolların, qaz xətlərinin, elektrik stansiyalarının, kənd yollarının inşası, şirkətlərin, ofislərin yaradılması - bütün sadalananlar son dövrlər Azərbaycanın gerçəkliklərini göstərir. Əgər zamanında qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi ilə maraqlanmasaydıq, indi biz ölkə daxilində olan ehtiyacı heç qarşılaya bilməzdik”.

Yürüdülməli iqtisadi islahatlar, yerinə yetirilən sənayeləşmə siyasəti, qeyri-neft sahəsinə dövlətin göstərdiyi köməklik cavabsız qalmır. Bu, Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il ərzində gördüyü işlər barəsində verdiyi hesabatında qeyd edilən rəqəmlərdə

özünü göstərmişdir. Nəticədə, hesabatda qeyd edilir ki, 2017-ci il ərzində ölkədə 70 milyard 135,1 milyon manatlıq kompleks endogen məhsul emal edilib. Ölkə sakinlərinin hər birinə düşən pay 7,205 min manat, və ya 4 min 186,3 dollar olub.

Keçən il iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarında emal edilmiş əlavə məbləğ 2016-cı illə müqayisədə 2,7 faiz çoxalıb, onun ÜDM-də xüsusi kütləsi 62,8 faiz təşkil edib. Neft sahəsində əlavə məbləğ 5 faiz aşağı düşüb. Bu mərhələdə nəqliyyat və depo təsərrüfatı sektorlarında əmələ gəlmiş əlavə məbləğ 2016-cı ilə nisbətən 8,5 faiz, məlumat və rabitə sektorlarında 6,6 faiz, turistlərin məskənləşməsi və ictimai iaşə sektorlarında 5,9 faiz, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektorlarında 4,2 faiz, alış-veriş və nəqliyyat mexanizmlərinin təmiri sektorlarında 2,5 faiz, sosial və başqa servislər sektorlarında 1,5 faiz yüksəlib, sənaye və inşaatda isə uyğun olaraq 4,2 faiz və 1,5 faiz aşağı düşüb.

Həmçinin, qeyri-neft sənayesinin əlavə məbləğində 3,8 faiz yüksəliş təsbit olunub. ÜDM-in 40,1 faizi sənayedə, 10,4 faizi alış-veriş və nəqliyyat mexanizmlərinin təmiri sektorlarında, 9,5 faizi inşaatda, 6,8 faizi nəqliyyat və depo təsərrüfatı, 5,6 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 2,3 faizi turistlərin məskunlaşdırılması və ictimai iaşə, 1,6 faizi məlumat və rabitə sektorlarında, 16,4 faizi isə başqa sektorlarda istehsal edilib. Məhsula və idxala xalis vergilər isə ÜDM-in 7,3 faizini əhatə edib [58].

Respublikada qeyri-neft sənayesinin tərəqqisi ilə bağlı yerinə yetirilən dövlət proqramları və təzə sənaye sektorlarının tərəqqisi üçün geniş yollar açır. Bunun kimi müsbət meyillər əsas götürülərək, Azərbaycanda 2014-2020-ci illər ərzində qeyri-neft sənayesinin tərəqqi prioritetlərinə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- bölgələrdə çəkişmə bacarığı olan və eksport məhsullar emal edən, modern avadanlıqlara əsaslanan şirkətlərin yaradılması, bu yerlərdə emal olunan məhsulların bölgə və dünya bazarlarına eksportuna təkan verməsi;

- qeyri-neft sənaye sektorlarının iqtisadi rayonlar üzrə tərəqqisinin investisiya siyasətində prioritet kimi götürülməsi;

- sənaye siyasətinin mühüm payı olan Xüsusi İqtisadi Zonaların formalaşdırılması üçün vacib olan işlərin görülməsi;

- qeyri-neft sənayesinin tərəqqisinə, iqtisadiyyatın müasirləşməsinə, innovativ və elmtutumlu iqtisadiyyatın təşəkkül tapmasına, keyfiyyətli avadanlıqlar əsasında çəkişmə bacarığı olan sənaye istehsalının böyüdülməsinə yiyələnmək məqsədilə sənaye parklarının və təşkilatlarının ərşəyə gətirilməsi;

- standartlaşdırma siyasəti dairəsində qeyri-neft sənaye sektorlarında işləyən şirkətlərdə beynəlxalq normaların tətbiqinin böyüdülməsi;

- respublika iqtisadiyyatı üçün strateji əhəmiyyətə sahib olan kimya sənayesinin təkrarən bərpası və tərəqqisinə yiyələnmək, emal edilən məhsulun keyfiyyətinin artırılması, onların istehsal dərinliyinin çoxaldılması;

- Azərbaycan Respublikasının maşınqayırma sənayesinin tərəqqisinin çevikləşdirilməsi, emal edilən məhsulların xarici bazarlara qoyulmasının və çəkişməyə davamlılığının təşkili, neft-maşınqayırma sənayesinin tərəqqisinin bərpa olunması;

- münbit tədarüklərə sahib qara və əlvan metallurgiyanın tərəqqi etdirilməsi;

- yüngül sənayenin tərəqqisinin modern istəklərə müvafiqləşdirilməsi, daxili və xarici bazarlarda sözügedən məhsulların çəkişmə bacarığının artırılması;

- qida məhsullarının çəkişməyə davamlılığının təşkili ucun dəyərli bioloji elementlərlə zəngin yerli xammaldan faydalanmaqla məhsulların istifadə edilməsi, bu məhsulların bioloji qiymətinin artırılması və dadının nisbətən yaxşılaşdırılması və s.

Qeyri-neft sənayesinin quruluşunda edilən keyfiyyət yenilikləri iqtisadi siyasətin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Bu məqsədlə dəyişməz iqtisadi yüksəlişin mühüm bazası olaraq müasir texnoloji bazanın modernləşdirilməsi funksiyası təmin olunmalı, var olan köhnə istehsal təsisatlarının və avadanlıqların tutumu qismən aşağı salınmalı, kapital axınının yardımı ilə yenilərinin payının artması proseduru fəaliyyət göstərməlidir.

Respublikamızda sosial-iqtisadi tərəqqinin tempinin artması ilə əlaqədar təşkil edilən konsepsiyalar, proqramlar, eyni zamanda qeyri-neft sənayesinin tərəqqisini də

göstərən proqramların yerinə yetirilməsi 2014-2020-ci illər ərzində qeyri-neft sənayesində xeyli tərəqqi hədəflərinin qazanılmasına təkan verəcəkdir:

- qeyri-neft ÜDM-nin tutumunun iki misili qədərindən çox artırılması;
- qeyri-neft sahəsi əsasında adambaşına düşən ixrac payının 1000 dollar olmasıdır;
- qeyri-neft sənayesi əsasında ÜDM-in orta illik real yüksəliş tempinin 7 faizdən çox artırılması;
- qeyri-neft sənayesində davamlı artım tempinin bərpası, bu sektorlara investisiya sərmayələrinin 2 misili qədər artırılması;
- qeyri-neft sənayesinin tərəqqi imkanının artırılması, bu sektorlarda innovasiya yönümlü məhsul istehsalının böyüdülməsi;
- qeyri-neft sənayesində çoxşaxəli, innovasiya yönümlü möhkəm quruluşun təməlinin qoyulması.

Qeyri-neft sənayesinin tərəqqi hədəflərinin bərpası, sektorun perspektiv meyllərinin xüsusi formada şaxələndirilməsi ilə bağlıdır. Qeyri-neft sənayesinin pul vəsaiti və gəlir gətirən əsas mənbə sütunları innovativ nümunələr kimi sənaye parklarının, texnoparkların əsasının qoyulmasından ibarətdir. İnnovativ nümunələr ölkədəki var olan və müasir biliklərin, icadların avadanlıqlara və avadanlıqların kommersiya məhsuluna çevrilişinə nədən olub, elmtutumlu müəssisələr hesabına avadanlıqların sənaye sahəsinə ötürülməsinə, biznes sahəsində müəssisələrə köməklik göstərilməsinə, sənayenin quruluşunun təkrarən bərpa olunmasına, regional bərabər olmayan tərəqqi səviyyəsinin aşağı salınmasına, məşğulluq probleminin çözülməsinə, keyfiyyətli avadanlıqlar sektorunda elmi-texniki uğurların sürətli tətbiqinə gətirib çıxaracaq.

Respublikamızın qeyri-neft sənayesində müşahidə edilən qənaətbəxş tərəqqi istiqamətləri bu sahənin perspektiv tərəqqi ssenarilərinin konkretləşdirilməsini labüdləşdirir. Perspektivdə qeyri-neft sənayesinin tərəqqi ssenarisinin seçimində sənaye emalının möhkəm və yüksək artım templərinin bərpa edilməsi, onun daxili quruluşunun inkişaf etdirilməsi və əlverişliliyinin çoxaldılması mütləq olaraq

dəyərləndirilməlidir. Bu sektorda vacib meyillər istehsal təchizatlarının yüksək mənəvi və fiziki aşınmasının ləğv edilməsindən, ənənəvi məhsulun çəkişmə bacarığının, investisiya və innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsindən, qeyri-neft sənayesinin daha intesiv tərəqqisindən və istehsal fəaliyyət növlərinin stimullaşdırılmasından ibarətdir. Yaradılan əlverişli investisiya mühiti, təsərrüfat fəaliyyətinin tərəqqisi ilə əlaqədar aparılan islahatlar 2014-2020-ci illərdə qeyri-neft sənaye sektorlarının daha sürətli tərəqqisini sağlayacaq.

Respublikamızda qeyri-neft sənayesinin tərəqqisində 2 ssenaridən faydalanmağa üstünlük verilir: investisiya ssenarisi və innovasiya ssenarisi.

İnvestisiya aktivliyi ölkənin istehsal sektorlarının, servis sahəsinin sosial-iqtisadi son vəziyyətlərinin təsirini çoxaldıb, ənənəvi iqtisadiyyatın makroiqtisadi meyarlarını yüksəltməklə müasir inteqrasiya, qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun düşünülmüş, uzunmüddətli iqtisadi siyasət zolağının ayrılmaz hissəsini əhatə etməkdədir. Qeyri-neft sənayesinin investisiya ssenarisinin seçimi indi qeyd edəcəklərimizlə əlaqədardır:

- * müasir obyektlərin əmələ gəlməsi və modern istəklərə müvafiq formalaşdırılaraq işləyən şirkətlərin inkişafı;
- * istehsal güclərinin artırılması məqsədilə müəssisələrin müəyyən fəaliyyət sahələrinin, yaxud mövcud sexlərinin sahələrinin böyüdülməsi;
- * emalın texniki-iqtisadi dərəcəsini yüksəltməklə müəssisənin və yaxud müxtəlif daxili quruluş bölmələrinin, sexlərin texniki-texnoloji baxımdan silahlandırılması;
- * şirkətin əsas istehsal təsisatlarının müasirləşdirilməsi;
- * müəssisənin dövriyyə ləvazimatlarının investisiya bazası;
- * sənədlərin hesabına müəssisəyə investisiya sərmayəsinin qoyulması;
- * müasir və təbii məhsulların emalına investisiyalar;
- * iş görən istehsal sektorları çərçivəsində yeni növ məmulatların emalına yatırılan investisiyalar;
- * intellektual qiymətlərin tərəqqisinə yönələn investisiyalar (ixtirlər, elmi araşdırmalar).

İnvestisiya ssenarisi qeyri-neft sənayesinə aid olan milli sektorların maddi-texniki mənbəyinin inkişaf etdirilməsinə, onların rəqabət yönümlü məmulat emal etməsinə, daxili quruluş sisteminin inkişaf etdirilməsinə, müəssisələrin ixrac potensialının yüksəldirməsinə yönəldiləcəkdir. Respublika ərazisində emal olunan təchizatların keyfiyyət dərəcəsinin çoxaldılması və modern bazar istəklərinə müvafıqlaşdırılması mühüm investisiya yatırımları köməyi ilə yerinə yetiriləcək. Bu cür tərəqqi tendensiyası daha öncə xarici ölkələrdən import edilən xeyli məhsulun nisbətən Azərbaycan Respublikasında emal edilməsinə şərait yaradacaqdır.

İnvestisiya ssenarisi 2020-ci ilə qədər və növbəti illərdə sənaye istehsalının möhkəm və yüksək artım templərinin təşkilinə, daxili quruluşunun inkişaf etdirilməsinə və əlverişliliyinin çoxalmasına təsir edəcək.

Qeyri-neft sənayesində investisiya ssenarisi təzə istehsal sektorlarının fəaliyyət göstərməsi və təzə ofislərin əsasının qoyulması hədəfinin gerçəkləşməsinə də sağlayacaqdır. İqtisadiyyat sahəsində klaster yanaşmasının tətbiq edilməsi və investisiya aktivliyinin güclənməsi kimya birliyinin, neft-kimya maşınqayırma sektorlarının, aqrar-istehsal sahəsinin öncəki tərəqqisinin düzəldilməsinə təkan verəcəkdir. Qeyri-neft sənayesində investisiya ssenarisinin tərəqqisi ilə original və başqa vəsaitlərin təsərrüfat sirkulyasiyasına cəzb edilmə potensialı böyüyəcək və onlardan faydalanmanın əlverişliliyi artacaq.

Respublikanın qeyri-neft sənayesində innovasiya ssenarisinin tətbiq edilməsi region üzrə tərəqqinin də intensivləşməsinə öz təsirini göstərməkdədir. Region üzrə innovasiya fəaliyyəti xüsusən müxtəlif təşkilatı-hüquqi formatlı, innovasiya istiqamətli müasir sənaye müəssisələrinin yaradılmasını və inkişafını, respublikada Müstəqil İqtisadi Ərazilərin əmələ gətirilməsinin intensivləşdirilməsi, innovasiya fəaliyyəti üzrə infrastruktur və əlverişli mühitin formalaşdırılmasını, bölgələrdə sənaye və texnoloji parkların əsasının qoyulmasını, yerli xammal və sərvətlərdən innovasiya və eksport yönümlü məhsul emalına keçidin sağlanması və s. meyilləri təşkil edir.

Yerinə yetirilən vəzifələrin məntiqi ardı olaraq Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2014-cü il yanvar ayının 10-da təsdiq etdiyi 212 sayılı fərmanı ilə respublika ərazisində 2014-cü il “Sənaye ili” qəbul edilmiş, sənayenin tərəqqisinə aid görülməli işlər planı tərtib etmişdir. Əlavə olaraq Azərbaycan dövlət başçısının 2014-cü ilin 26 dekabrında imzaladığı 964 sayılı Sərəncamı vasitəsilə “Azərbaycan ərazisində sənayenin tərəqqisinə aid 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiqlənmişdir. Proqramda vacib meyillərdən biri olaraq – sənayenin çəkişmə bacarığının çoxaldılması, qeyri-neft sənayesinin eksport imkanının çoxaldılması sahəsində effektiv işlərin görülməsi qeyd edilmişdir.

Respublika üzrə dövlət başçısı İlham Əliyevin 2016-cı il dekabr ayının 6-sı imzaladığı fərmanı ilə qəbul edilən ağır sənaye və maşınqayırmanın tərəqqisinə dair Strateji Yol Xəritəsinin gerçəkləşdirilməsi də qeyri-neft sahəsinin həmçinin sənayenin tərəqqisinə stimül verəcək. Yada salmaq ki, sadalanan Strateji xəritə qeyri-neft sahəsində nəzərə çarpan proseslərə intensiv adaptasiya, həmçinin postneft iqtisadi tərəqqi nümunəsinə dəstək olunması üçün sənayenin hədəflədiyi təzə çağırışlar və potensialları qeyd etməklə tərtib edilib. Bu vaxt ağır sənaye və maşınqayırmanın çəkişmə bacarığı, innovativliyi və iqtisadi tərəqqiyə dəstək göstərməsi prinsipləri vacib hesab edilib.

Vurğuladığımız kimi, 2008-ci ildən etibarən yer üzündə görülməli işlər yerli şirkətlərin çəkişmə bacarığını çoxaltmaq, importa olan tabeliliyi aşağı salmaq, eksportyönümlü qeyri-neft iqtisadiyyatının intensiv tərəqqisini və insan kapitalından məqsədəuyğun faydalanmanı reallaşdırmaq sahəsində islahatların lap çox dərinləşdirilməsini vacib hesab edib. Bu səbəbdən, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin, beynəlxalq məsləhət verənlər də çağırılmaqla, ətraflı analizi sayəsində regional yanaşmanın tətbiq edilməsi və uyğun sektorlar əsasında xüsusi rəylərin tərtib edilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülməli.

Sözgedən dövr ərzində neft-qaz sahəsindən qazanılan mənfəətlərin bir hissəsi sənayenin fərqli istiqamətlərinin tərəqqisinə yönəldilib, bölgələrdə sənaye quruluşunun optimallaşdırılması məqsədilə dövlət proqramları işlənilib hazırlanıb,

kompleks infrastrukturun normallaşdırılması, təzə istehsal obyektlərinin fəaliyyət göstərməsi üçün bir çox projelər yerinə yetirilib. Sənayenin tərəqqi etməsində respublika ərazisində yaradılan səmərəli biznes şəraitinin, eyni zamanda sahibkarlığın nizamlanması istiqamətində mühüm təkliflərin böyük rolu olub. Keçən il sənaye quruluşunda nisbətən optimallaşdırma işləri görüldü, mədəncıxarma sahəsinə düşən hissə azalıb, istehsal sahəsinə düşən hissə isə artıb.

Qeyri-neft sənayesinin tərəqqisinə vacib effekt göstərəcək sənaye ərazilərinin meydana çıxması da əsas məqamlardan biridir. Yada salağ ki, yaxın və uzunmüddətli perspektivdə texnoparkların tərəqqisinə təkan vermək üçün respublikanın vergi qanunvericiliyində sənaye və avadanlıqlar parkında fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi kəslərə, o cümlədən parkların idarəedici birlik və operatorlarına mənfəət, ƏDV, mülk və torpaq vergilərinə əsasən 7 illik güzəştlər düşünülüb.

Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyev çıxışlarından birində vurğulamışdır ki, hal-hazırda Azərbaycanın hədəflədiyi əhəmiyyətli məqsəd respublikamızın azadlığını bundan belə də qüvvətləndirmək və ölkəmizi dünyanın ən çox tərəqqi etmiş və çəkişməyə qarşı dayanıqlı dövlətləri ilə eyni mövqeyə qaldırmaqdır. Bu səbəblə də modern dünyanın müraciətləri də qeyd edilməklə, bölgələrdəki intensiv tərəqqi davam etdiriləcəkdir. Beləliklə, qəbul edilmiş bütün proqramların və başqa böyük projelərin icrası qeyri-neft sahəsinin fasiləsiz tərəqqisinə imkan yaradacaq, ictimai servislər və sosial infrastruktur daha çox inkişaf edəcək, həmçinin, Azərbaycan Respublikası dünyanın inkişaf etmiş ölkələri cərgəsinə çıxmasında böyük irəliləyiş olacaq.

2.2. Ölkədə sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması meyilləri və fəaliyyət istiqamətləri

Azərbaycanda sənayenin tərəqqisinə köməklik göstərən institutlar sırasında Azərbaycanın Sahibkarlığa Tədrim Milli Təsisatı (SYMT), “Azərbaycan Investisiya Müəssisəsi” ASC, Azərbaycan Respublikasında Elspordan və İnvestisiyaların Təşviqi Təsisatı (AZPROMO), Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

yanında Kənd Təsərrüfatı Projektləri və Kreditlərinin İdarə edilməsi üzrə Dövlət Xidməti və Azərbaycan Respublikası Rabitə və Məlumat Texnologiyaları Nazirliyinin asılılığında Məlumat avadanlıqlarının Tərəqqisi Dövlət Təsisatını və s. misal çəkmək olar.

1991-ci ildə Azərbaycan dövləti öz azadlığını bərpa etdikdən sonra ölkənin müstəqillik qazanmasının ardı olaraq təzə iqtisadi əlaqələrə keçid, özəl sahənin meydana gətirilməsi və tərəqqi etdirilməsi, buna görə də ona səmərəli maliyyə köməyi göstərə biləcək milli maliyyə idarələrinin qurulması zərurətinin mühüm funksiyalarından biri kimi önümüzdə çıxdığı bir anda- 1992-ci il 12 oktyabrda “Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının Əsasnamə”sinin qəbul edilməsi ilə sahibkarlığa, həmçinin kiçik və orta biznesə dövlət gəlir cədvəlinin vəsaiti tərəfindən güzəştli kreditlər verəcək birinci maliyyə təşkilatının təməli qoyulmuş və bu təşkilatın fəaliyyəti ilə əlaqədar mütləq işlər görülməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə həvalə edilmişdir. Lakin, aydındır ki, azadlıq qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın bütün sektorlarında böhran hökm sürdüyündən bu qurumun da fəaliyyəti tam şəkildə həyata keçirilə bilməmişdi.

Azərbaycannın Nazirlər Kabinetinin 1997-ci il sentyabrın 29-u imzaladağı 110 nömrəli təklifi ilə “Dövlət gəlir cədvəlinin “Kiçik sahibkarlığa investisiya köməyi” prinsipində düşünülmən pulun paylaşdırılması və faydalanılmağı barəsində Əsasnamə” qəbul edildikdən sonra Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının ləvazimatlarının məskunlaşdırılması formalarında edilmiş yeniliklər hesabına sahibkarlıq amillərinə güzəştli kreditlərin verilməsi Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Yardım Komitəsinin rəyləri üzrə Azərbaycanın Nazirlər Kabinetinin uyğun təklifləri ilə Azərbaycanın Maliyyə Nazirliyi hesabına ayırd edilən vəsaitə görə yerinə yetirilmişdir.

Amma Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının ləvazimatlarının sahibkarlıq amillərinə çatdırılmasının ilk vasitəsi, dövlət gəlir cədvəlindən ayırd edilmiş pulların bütövlükdə istifadə olunmasını, güzəştli kreditlərin sahibkarlıq amillərinə onlara

lazım olan zamanda verilməsini, o cümlədən kreditlərin əlverişli istifadəsi və geri verilməsində istənilən miqdar və keyfiyyət meyarlarına yiyələnməsini kifayət qədər bərpa edə bilmədiyindən, dövlət gəlir cədvəlindən güzəştli kreditlərin verilməsi üçün qırağa qoyulmuş 13.2 milyon manat pulun 2001-ci ilə qədər olan müddət ərzində təkcə 1.1 milyon manatı, yəni 8 faizi yararlanılmışdı. Ortaya çıxan durum Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının Əsasnaməsində və onun pulunun doğru istifadəsi metodlarında köklü yeniliklər etmək lazımlığını meydana çıxarmışdır [52].

Dövlət gəlir cədvəlinin məbləğindən götürülərək verilən güzəştli kreditlərin istifadəsində ortaya çıxan bəzi anlaşmazlıqların ləv edilməsi, Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının tərəqqisinin prioritetləri və dövrlər üzrə çözülməsi istənilən funksiyalarla uyğunlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət yardımının qüvvətləndirilməsi və bu fəaliyyətin böyüdülməsinin bərpası məqsədilə ulu öndər lider Heydər Əliyevin 2002-ci il avqust ayının 27-si imzaladığı 779 nömrəli Sərəncamı ilə "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatı barəsində Əsasnamə"nin və "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli təsisatının məbləğinin istifadəsi Qaydaları"nın qəbul olunması ilə Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının gördüyü işləri və sahibkarlıq amillərinin investisiya projelərinin güzəştli əmrlərlə maliyyələşdirilməsi vasitəsinin təkrarən bərpa olunması bu maliyyə təşkilatının tərəqqisində çevriliş nöqtəsi olmuşdur. Bu Üsulların tətbiq edilməsi güzəştli kreditlərin verilməsində kifayət qədər mühüm vəzifə daşmışdır. Verilən üsullara müvafiq olaraq, Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının məbləği İqtisadi Tərəqqi Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və Milli Bankın üzvlərindən təşkil olunmuş qurulmuş olan Müsəbiqə Komissiyası hesabına seçilmiş səlahiyyətli banklar köməyi ilə məskunlaşdırılmaqla, sahibkarlıq amillərinə minimum faizlə (illik 7 faizlə; toplu məlumat mexanizmlərinin tərəqqisinə meyilli projelər üzrə isə illik 5 faizlə) milli pul vəsaitində kreditlərin ödənilməsinə başlanılması, eyni zamanda kreditlərin zaman intervalının ilk üçdə iki hissəsində güzəşt mərhələsinin təyin edilməsi və kredit faizinin çox az olması, sahibkarlıq amillərində sözügedən kreditlərdən yararlanmağa hədsiz marağın oyanmasına nədən olmuşdur.

Azərbaycan dövlət başçısının 2006-cı il dekabr ayında imzaladığı 504 nömrəli Sərəncamı ilə qəbul edilmiş "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatı barəsində Əsasnamə"nin və "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının məbləğ faydalanılması üsulları" ilə Sahibkarlığa yardım Milli təsisatının fəaliyyət vasitəsi dəyişdirilərək bölgələrdə Təsisatın üzvlüklərinin meydana çıxması və sahibkarlıq amillərinin bilavasitə Təsisata və bölgələrdə meydana çıxmış üzvlüklərinə xəbərdarlıq yollaması, Təsisatın idarəçilik orqanı hesab edilən Müşahidə Şurasının meydana gətirilməsi və aşağıda qeyd edilən sinifləndirmə üzrə güzəştli kreditlərin verilməsi kimi yeniliklər müşahidə edildi.

Azərbaycan dövlət başçısının 2009-cu il oktyabr ayının 7-si imzalanan sərəncamı ilə qəbul olunmuş "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatı barəsində Əsasnamə"si və "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının məbləğinin faydalanılması metodları"nda Təsisatın fəaliyyət vasitəsinin, hüquq və funksiyalarının, iş görməsinə dair qanunvericilik mənbəsinin və idarəetmə quruluşunun daha da inkişaf etdirilməsi həmçinin, iş görməsi üzrə monitorinqin daha düzgün və effektiv yerinə yetirilməsi kimi strateji önəm daşıyan tədbirlər düşünülmüşdür.

Azərbaycan dövlət başçısının 2011-ci il oktyabr ayının 13-ü "Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının məbləğlərin istifadəsi vasitəsinin inkişaf etdirilməsi barəsində" Sərəncamı ilə Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının pul dəyərinin işlənməsi metodları"na artırılan və yeni olan dəyişiklik edilərək Təsisatın pulu tərəfindən sahibkarlıq amilləri üçün verilən güzəştli kreditin ən aşağı həddi 5000 m olunmuşdur [52]. Həmçinin göstərilən Sərəncamla Təsisatın pul dəyəri hesabına verilən güzəştli kreditlər üçün zamanın ən yüksək həddi 10 ilə qədər uzadılmışdır.

Təsisatın pul dəyərinin istifadəsi meyilləri olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar: startap projelərə köməklik göstərilməsi; aqroparkların qurulması; ətlik və südlük meyilli cins iri buynuzlu heyvandarlıq ərazilərinin təşkili; logistik və yaşıl market mərkəzlərinin meydana çıxması; modern istəklərə uyğun olan meyvə-tərəvəz

məmulatlarının emalı şirkətlərinin təməlinin qoyulması; ət kəsimi, ət və süd istehsalı şirkətlərinin qurulması; quşçuluğun tərəqqisi; qarışıq yem hazırlayan şirkətlərin qurulması; moder istixana yerlərinin qurulması; sürətli şəkildə bağçılıq və tingçilik təsərrüfatlarının qurulması; texniki bitkiçilik və qərzəkli meyvə hazırlanması və emal şirkətlərinin qurulması; məlumat avadanlıqlarının və turizmin tərəqqisi və s.

İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatının pul dəyəri sayəsində 2017-ci il müddətində güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilmiş projelərin bölgüsü aşağıda çəkilən cədvəllərdə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.1

2017-ci il ərzində maliyyələşdirilmiş layihələrin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü

s/s	İqtisadiyyatın sahələri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kredit məbləği (min manat)	Xüsusi çəkisi (%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
1	Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	68	3.5	33663.5	23.1	1000
2	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı	1871	95.8	96981.5	66.4	5224
3	Digər sahələr	14	0.7	15355.0	10.5	367
Cəmi		1953	100	146000.0	100	6591

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun hesabatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [52].

Cədvəl 2.2

2017-ci il ərzində maliyyələşdirilmiş layihələrin kreditin növləri üzrə bölgüsü

s/s	Kreditlərin növləri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kredit məbləği (min manat)	Xüsusi çəkisi (%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
1	Kiçik həcmli kreditlər	1875	96.0	20189.0	13.8	2776

2	Orta həcmli kreditlər	41	2.1	8941.0	6.1	924
3	Böyük həcmli kreditlər	37	1.9	116870.0	80.1	2891
Cəmi		1953	100	146000.0	100	6591

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun hesabatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [52].

Bu sektorda işləyən institutlardan biri "Azərbaycan İnvestisiya Müəssisəsi" Açıq Səhmdar Cəmiyyətidir (AİM). AİM Azərbaycan dövlət başçısının 2006-cı il mart ayının 30-u imzaladığı 1395 nömrəli "İnvestisiya Fəaliyyətinin Təşviqi üzrə Əlavə Tədbirlər barəsində" fərmanı ilə əsası qoyulmuşdur. Onun fəaliyyətinin məqsədi, əsasən, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarının tərəqqisini bərpa edən və ölkə içərisində və yaxud ölkə xaricində həyata keçirilən layihələrə investisiya qoyuluşunun, o cümlədən bu sektorlarda iş görən təsərrüfat cəmiyyətlərinin və digər kommersiya birliklərinin qanun kapitalındakı mövqesini (səhmlərini) almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsidir. AİM-in əsas investisiya prinsipləri aşağıdakılardır [53]:

- Azərbaycan Respublikasında əlverişli və təsirli işləyən şirkətlərə sərmayə yatırımlarının edilməsi və yaxud başqa investorlarla təzə şirkətlərin və birlikdə investisiya təsisatlarının təsisi;

- Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının qeyri-neft sahəsinə investisiya yatırımları;

- Proyektə minoritar üzvlüyün qazanılması;

- Mühasibatlığın və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Uçot Standartlara müvafiq aparılması və ya onların tətbiq olunması;

- Maliyyə hesabatlarının sərbəst auditor hesabına nəzərdən keçirilməsi;

- Korporativ idarəetmə şərtlərinin istifadəsi və investorların səlahiyyətlərinin müdafiəsi;

- AİŞ-in Müşahidə Şurasında iştirakı (Direktorlar Şurası).

Şirkətin nizamnamə kapitalı 160 000 000 (yüz altmış milyon) manatdır. Şirkətin nizamnamə kapitalı hər birinin nominal məbləği 100 manat olan 1600000 ədəd adi

adlı səhmdən təşkil edilmişdir [53]. Şirkət onun ali idarəetmə orqanının qərarına əsasən səhmlərin nominal dəyərini artırmaq və ya əlavə səhmlər ötürmək metodu ilə qanun kapitalını çoxalda bilər. Şirkət onun ali idarəetmə orqanının qərarına əsasən səhmlərin nominal məbləğini aşağı salmaq metodu ilə və ya səhmlərin bir hissəsini satın alıb onların kompleks dəyərini azaltmaq üsulu ilə qanun kapitalını aşağı sala bilər.

Şirkətin əmlakının formalaşdırılmasının mənbələri aşağıdakılardır:

1. səhmdarların payları; 2. könüllü verilən əmlak; 3. səhmlər, istiqrazlar, başqa qiymətli kağızlar və digər yerləşdirilən vasaitlərdən alınan dividendlər, gəlirlər; 4. öz əmlakının istifadəyə qoyulması və ya onun satılması nəticəsində qazanılan mənfəət;
5. təsis və / və ya üzvlük etdiyi müəssisələrin gördüyü işlər sayəsində əldə olunan gəlirlər; 6. qrantlar; 7. qanunvericilikdə əngəllənməyən başqa daxilolmalar.

Şirkət fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsini və investisiya miqdarının yüksəldilməsi istiqrazlar buraxmaq, əlavə səhm və ya kreditlər cəlb etməklə bərpa edə bilər. Şirkətin dövlətə məxsus səhmləri üzrə dividendlər Azərbaycanın Dövlət Neft Təsisatına köçürülür. Şirkət qanunvericiliklə təyin edilmiş üsulda vergiləri və digər icbari ödənişləri ödəyir, maliyyə, statistik və sair hesabatlar tərtib edir, onları uyğun dövlət idarələrinə sunur. 2014-cü ilin oktyabr ayından başlayaraq respublikada sənaye ərazilərinin görəcəyi işlərin müəyyən edilməsi və tənzimlənməsi Azərbaycan dövlət başçısının uyğun sərəncamı ilə "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC-nə həvalə edilmişdir.

İctimai-özəl cəhd kimi 2003-cü ildə İqtisadiyyat Nazirliyi hesabına meydana çıxarılan Azərbaycan Respublikasında Eksportun və İnvestisiyaların Təşviqi Təsisatı (AZPROMO) qeyri-neft sahələrinə xarici investisiyaların çağırılması və qeyri-neft məmulatlarının eksportuna təkan verilməsi məqsədilə fəaliyyət göstərir.

AZPROMO Azərbaycan Respublikasının investisiya şəraiti barəsində hərtərəfli informasiya əldə etmək istəyən və investisiya qoyuluşunda iştirak edən xarici müəssisələrə "vahid pəncərə" vəzifəsi əsasında servis göstərir və köməklik edir. Bu təşkilat, həmçinin, xarici bazarlara nüfuz etməyə cəhd göstərən yerli müəssisələrin də

vəfalı tərəfdaşdır. Böyük xarici nümayəndə heyəti və tərəfdaşlar silsiləsindən başqa, xarici satış mərkəzləri və tətbiq olunan alış-veriş nizamnamaları barəsində məlumatlılığı yerli müəssisələrə eksport bacarığını yüksəltmək üçün səmərəli imkanlar sunar.

Böyük beynəlxalq zəncirvari sistemə malik olan AZPROMO İnvestisiya Təşviqi Agentliklərinin Dünya Assosiasiyasının nümayəndəsidir və hazırda assosiasiyanın vitse-prezidentlik ləqəbinə sahibdir. Təsisatın Gürcüstan, Avstriya və Çində yerləşən və Bakıdakı mərkəzimiz hesabına koordinasiya olunan beynəlxalq iştirakçı heyətləri müştərilərinə yerində və çox qısa müddət ərzində servis göstərir. Eyni zamanda AZPROMO xeyli investisiya təşviqi agentlikləri, alış-veriş və sənaye palataları və başqa uyğun institutlar ilə ciddi münasibətlər formalaşdırmışdır, yer üzünün 37 ölkəsindən 80-dən çox birlik ilə əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq memorandumları qüvvədədir.

AZPROMO ixrac sahəsində aşağıdakı xidmətləri göstərir [53]:

1. İnformasiya dəstəyi:

- Eksportyönümlü istehsal və eksport prosesinin bütün səviyyələrində əyani informasiya verilməsi;
- Sahibkarların fərqli xarici satış mərkəzlərinə eksport imkanlarının qiymətləndirilməsi;
- Eksporta məxsus beynəlxalq normalar və istəklər;
- Sertifikatlaşdırma, eksport zamanı istənilən sertifikatlar;
- Ayrı-ayrı xarici dövlətlərin import əməliyyatları və istəkləri;
- Ayrı-ayrı xarici dövlətlərdə gömrük nizamlanması, üsulları və gömrük tarifləri;
- Logistika və daşınma üzrə meyllər;
- Eksporta aid yerli və beynəlxalq tədbirlər haqqında informasiya vermə;

2. Hüquqi dəstək:

- Eksport məsələləri üzrə yerli və beynəlxalq sənədlərin imzalanması: ümumi əməliyyatlar, istənilən qiymətli kağızlar, metodlar və şərtlər;
- INCOTERMS;

- Yerli müəssisələrə xarici iştirakçılar və şöbələrin açılmasında köməklik;

3. Təşkilati dəstək:

- “İxracatçılar Klubu”nun görəcəyi işlərin müəyyən edilməsi;
- “Made in Azerbaijan” eksport vasitələrinin gerçəkləşdirilməsi;
- Sahibkarlara “ixrac təşviqi”nin qaytarılması;
- Şirkətdaxili eksport bölmələrinin yaradılmasına köməklik;
- İxracla bağlı sahəvi assosiasiyaların, müxtəlif ictimai birliklərin yaradılması;
- İxracıya əsaslanan istehsal və ixrac prosesləri ilə bağlı təlimlərin keçirilməsi;
- Beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda üzv olmaqda köməklik etmək;
- Sahibkarlar arasında münasibətlərin yaradılması və tərəqqisi məqsədilə fərqli biznes işlərinin görülməsi;

4. Marketing dəstəyi:

- Marketing tədqiqatı və eksport əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsi;
- Eksportçıya əsaslanan məhsul və servislərin müəyyən edilməsi;
- Bazar tədqiqatları və məhsullara müvafiq xarici bazarların üzə çıxarılması;
- Xarici potensial alıcı və əməkdaşların müəyyən edilməsi, münasibətlərin yaranmasına dəstək;
- Eksport informasiya mənbəyi – Eksport Portalının idarəsi;
- Müəssisələrin çıxışı.

Azərbaycan dövlət başçısının «Aqrar şöbədə idarəetmənin inkişaf etdirilməsi tədbirləri barəsində» 2004-cü il oktyabr ayının 23-ü imzaladığı 467 nömrəli fərmanına əsasən aqrar şöbədə sahibkarlıq işləri ilə maraqlanan fiziki və hüquqi kəslərə dövlətin yardım etməsilə kreditlərin cəzb olunmasını və təyinatı üzrə faydalanılmasını yerinə yetirən icra hakimiyyəti idarəsi - Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin əsası qoyulmuşdur.

"Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin görəcəyi işlərin müəyyən edilməsi və “Bəzi mərkəzi icra hakimiyyəti idarələrinin quruluşlarının qəbul edilməsi barəsində” Azərbaycan dövlət başçısının 2010-cu il 14 iyul ayının 14-ü imzaladığı

1015 nömrəli Fərmanında yenilik edilməsi haqqında" Azərbaycan dövlət başçısının 2014-cü il oktyabr ayının 3-ü imzaladığı 761 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin əsasında Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Projektləri və Kreditlərinin İdarə Olunması üzrə Dövlət Servisi qurulmuşdur. Azərbaycan dövlət başçısının 2015-ci il iyul ayının 23-ü imzaladığı 571 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Servisinin Əsasnaməsi qəbul edilmişdir [55].

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Projektləri və Kreditlərinin İdarə Olunması üzrə Dövlət Servisinin projektlərindən biri olan "İkinci Kənd Təsərrüfatının Tərəqqisi və Kreditləşdirilməsi" layihəsi onun tərkibində olan Layihə İdarəetmə Qruppu (LIQ) tərəfindən idarə olunur və idarəetmə prosesinin ümumi dəyəri, 25 milyon ABŞ dollarıdır [55].

Yerinə yetirilən projektlərin kredit komponenti çərçivəsində 96 min kiçik və orta biznes sahibkarlarına 48 milyon manat dəyərində, əsasən mikrokreditlər verilmişdir. Bu kreditlər biznes sahəsinin inkişafına müsbət təsiri ilə yanaşı, kooperasiya əlaqələrinin təşəkkülü və tərəqqisinə, həmçinin kənd əhalisində kredit mədəniyyətinin təşəkkülünə yaxşı təsir göstərərək, regionlardan miqrasiyanı azaldır.

Kiçik və orta biznesdə çalışan sahibkarlara və təsərrüfat qurumlarına güzəştli formada kreditlərin verilməsi üçün, 2017-ci ilin İnvestisiya Proqramı daxilində Dövlət Agentliyinə 5,0 milyon manat dəyərində pul ayrılmışdır. Səlahiyyətli kredit təşkilatları köməyi ilə bu vəsait hesabına, 32 rayonda fəaliyyət göstərən 211 sahibkara heyvandarlığın quşçuluğun, arıçılığın, nohur balıqçılığının, meyvəçiliyin, üzümçülüyn, kartofçuluğun və həmçinin kənd təsərrüfatı məmulatlarının emalının inkişafı üçün kreditlər verilmişdir [55].

Beynəlxalq birliklər və maliyyə təşkilatları ilə bağlanan sazişlərin icrası və büdcə vəsaitləri hesabına kreditlərin verilməsinin prioritet məqsədi kimi kiçik və orta biznesin tərəqqisinə yaxşı effekt göstərməsi ilə yanaşı, bölgələrdə yeni ofislərin fəaliyyət göstərməsi də qarşıya qoyulmuşdur. İcra olunmuş layihələr nəticəsində Ölkənin 65 rayonunda 2800 daimi və 7500 müvəqqəti iş yerləri açılmışdır.

Kiçik və orta biznesdə kredit yatırımının var olan durumunun analizi göstərir ki, respublikada iqtisadi yüksəliş tempinin ilbəl yüksəlişi kreditlərə olan tələbatıda əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

2017-ci ilin nəticəsinə görə respublikada kredit qoyuluşlarının ümumi miqdan 9950.3 milyon manat olmuşdur. Kredit qoyuluşlarının artımının bir sıra səbəbləri var ki, onlardan ən başlıcası ÜDM-nin artımı ilə əhalinin və sahibkarların gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi kredit almaq və ödəmək imkanlarının artması ilə əlaqədardır. Digər bir səbəb kimi milli valyutanın məzənnəsinin son illər sabit qalması bankların risq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış bu isə eyni zamanda kredit qoyuluşlarının çoxalmasına nədən olmuşdur. Respublikanın kredit sistemində kreditlərin ayrıldığı sektorlar arasında fərqlilikərin olması çox vacib mövzulardandır.

Cədvəl 2.3

Kreditin qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu, mln man.

Sahələr	İllər									
	2013		2014		2015		2016		2017	
	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə	Cəmi	Xüsusi çəkisi %-lə
Ticarət və xidmət	1194.0	25.5	1911.3	26.6	1834.0	21.8	2206.8	24.1	2844.4	28.6
Energetik, kimya və təbii sərvət sərvətlər.	302	6.5	855.7	11.9	1522.0	18.1	984.0	10.7	289	2.9
Kənd təsərrüfatı və emal	197.2	4.2	261.5	3.6	394.8	4.7	441.3	4.8	466.7	4.7
İnsaat və əmlak	312.3	6.7	461.4	6.4	576.5	6.9	660.6	7.2	875.3	8.8
Sənaye və istehsal	308.0	6.6	427.5	5.9	536.9	6.4	682.4	7.4	582.9	5.9
Nəqliyyat və rabitə	469.6	10.0	669.1	9.3	520.4	6.2	454.4	5.0	409.7	4.1
Ev təsərrüfatlar 1	1657.2	35.4	2334.9	32.5	2328.9	27.7	2700.8	29.5	3315.0	33.3
Digər	241.5	5.2	241.8	3.4	694.0	8.3	1033.1	11.3	1166.5	11.7

Cəmi:	4681.8	100	7191.3	100	7191.3	100	8407.5	100	9950.3	100
-------	--------	-----	--------	-----	--------	-----	--------	-----	--------	-----

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları (2018-ci il) əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Abşeron rayonunda nəzərə alsaq Bakı - Abşeron ərazisində bütün kredit qoyuluşlarının 90.1 faizi istifadə edilir. Kredit qoyuluşlarının strukturuna nəzər saldıqda görürək ki, kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış rayonlara qoyulan kreditlərin miqdarı olduqca aşağıdır. Ümumilikdə kredit qoyuluşlarının yalnız təqribən 4 - 5 % -i kənd təsərrüfatı məmulatlarının emalına yönəldilmişdir.

Məlumat Avadanlıqlarının Tərəqqisi Dövlət Təsisatı Azərbaycan dövlət başçısının 2012-ci il mart ayını 15-i imzaladığı 2095 nömrəli fərmanı ilə ərsəyə gətirilmişdir, Azərbaycanın Rabitə və Keyfiyyətli avadanlıqlar Nazirliyinin asılılığında iş bacarığı nümayiş etdirir və məlumat-kommunikasiya avadanlıqları sektorunda fəaliyyətə təkan verilməsini, mövcud sektorda innovasiyaların tətbiqini, həmçinin elmi araşdırma işlərinin böyüdülməsini maliyyənin köməyi ilə bərpa edən dövlət idarəsidir.

Təsisat öz işlərini ölkə və yerli hökumət idarələri, məlumat-kommunikasiya avadanlıqları sektorunda çalışan hüquqi kəslər, kredit, maliyyə və sığorta birlikləri, sahibkarlığın tərəqqisinə köməklik göstərən ictimai qurumlar, qeyri-hökumət birlikləri və beynəlxalq təşkilatlar ilə sıx formada görüşürlər.

Təsisatın qayəsi Azərbaycan ərazisində İKT sektorunda sahibkarlığın tərəqqisi və onun maliyyə köməyi ilə təminatı, sözügedən sektora yerli və xarici investisiyaların çağırılması, müasir avadanlıqların yerli iqtisadiyyata nüfuz etməsi, elmi araşdırma işlərinin və həmçinin innovasiyaların istifadəsinin daha da çoxaldılması üzrə projələri tərəfdaşlıq etmədən, həmçinin İKT sektorunda investisiya şəraitini normallaşdırmaq, yerli və xarici investorların maraqlarına təkan verilməsini təşkil etmək və birgə projələrdə üzv olmaq üçün işlər yerinə yetirmək, mütəxəssis kadrları özünə çəkmək, projələrin əlverişliliyi və mütləqliyi barəsində xarici işçilərlə birlikdə tədqiqatlar aparmaq, projələrin sürətliliyini bərpa etmək və birlikdə projələri idarə etmək üçün məsləhətlər verməklə, intellektual biznesin tərəqqisini stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

Təsisatın ləvazimatları Azərbaycan ərazisində məlumat-kommunikasiya avadanlıqları(İKT) sektorunun tərəqqisinin prioritet meyilləri əsasında investisiya və müsabiqə projelərinin maliyyələşdirilməsinə, həmçinin İKT sektorunda işləyən hüquqi kəslərin qanun kapitalındakı mövqəsinə, eləcə də səhmlərini almaqla müəyyən zaman intervallı investisiya yatacımına yönəldilir. Təsisat projelərinin maliyyələşdirilməsinin aşağıdakı vasitələrini yerinə yetirir [56]:

- İKT sektorunda iş görən hüquqi kəslərin qanun kapitalındakı mövqeyi, həmçinin səhmlərini almaqla müəyyən zaman intervallı investisiya yatacımı;

- Səlahiyyətli banklar və bank olmayan kredit birlikləri hesabına güzəştli kreditlər formasında İKT sektorunda iş görən sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsinə;

- İnnovativ və elmi-texniki projelərin qrant maliyyələşdirilməsinə.

Məlumat Avadanlıqlarının Tərəqqisi Dövlət Təsisatı hesabına 2014-cü ildə verilən güzəştli kreditlər haqqında informasiya aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 2.4

İTİDF tərəfindən 2014-cü il ərzində verilən güzəştli kreditlər

№	Layihənin adı	Layihə haqqında qısa məlumat	Kredit məbləği, manat
1	Bakı şəhəri və Abşeron rayonunda FO şəbəkə vasitəsilə genişzolaqlı internet xidmətinin göstərilməsi	Bakı şəhəri və Abşeronda yaşayış massivləri, biznes mərkəzləri və sosial obyektlərə yüksək keyfiyyətli internet xidmətlərinin göstərilməsi üçün lazımı avadanlıqların alınması, quraşdırılması və işləri	500 000
2	Elektron pul kisəsi	Layihənin məqsədi ölkədə e-ticarət və onlayn ödəniş xidmətlərinin stimullaşdırılması və geniş istifadəsinə nail olmaq üçün biznes subyektlərini və istehlakçıları onlayn rejimdə birləşdirən elektron ticarət şəbəkəsi yaratmaqdır.	400 000
3	“Kiber Təhsil Sistemi”	İnformasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun müasir təhsil sisteminin qurulması, təhsilin rəqəmli-informasiya ehtiyatlarının yaradılması, xüsusi qayğı tələb olunan sosial qruplar da nəzərə alınmaqla mü	400 000
4	“EDUMAN” proqram təminatı	Tədris prosesinin avtomatlaşdırılması ilə təhsildə idarəetmə sistemlərinin qurulması və servis	700 000
5	“Web portal televiziya kanalının yaradılması və	Layihə çərçivəsində hazırlanacaq internet TV kanalı vasitəsilə müxtəlif əhəmiyyətli	200 000

	istifadəyə verilməsi”	çəkilişlərin canlı olaraq yayımlanması nəzərdə tutulur və hətta smartphone və tablet istifadəçiləri də gələcəkdə yararlanı biləcəklər.	
6	“İEMS” (İnteraktiv Elektron Məlumat Sisteminin hazırlanması və satışı)	Layihə çərçivəsində proqramlaşdırmanın həyata keçirilməsi, kontentin işlənilib hazırlanması və lazımı avadanlıqların alınması	400 000
7	Yüksək informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə KATV 1 kütləvi elektron informasiya vasitəsinin Qlobal İnternet şəbəkəsinə ən sürətli girişi və hibrid optik lifli koaksial multimedia şəbəkəsi	Bakı şəhəri və Abşeron, Gəncə, Sumqayıt, Xırdalan və Mingəçevir şəhərlərinin yaşayış massivlərində yüksək informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə hibrid optik lifli koaksial multimedia şəbəkə	500 000
8	Acer məhsullarının istehsalı mərkəzi	Layihənin nəticəsinin təbiiqi ilə (ACER EMİ) ölkəmizin İKT bazarının yeni yerli elektron məhsullarla təmin olunması, ölkəmizdə elektron avadanlıqların istehsalı ənənələrinin yaradılması.	1 200 000

Mənbə: İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun 2014-cü il üçün statistik məlumatları [56].

“Azərbaycanda sənayenin tərəqqisinə aid 2015-2020-ci illərdə Dövlət Proqramı”nın vacib meyillərindən birinə də sənaye və avadanlıqlar parklarının, həmçinin sənaye ərazilərinin qurulmasını misal göstərmək olar. Azərbaycan dövlət başçısının uyğun sərəncamları ilə 2011-ci ildə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Balaxanı Sənaye Parkı, 2012-ci ildə Yüksək Avadanlıqlar Parkı yaradılıb. Bu fəaliyyətin ardı olaraq 2015-ci ildə Mingəçevir Sənaye Parkı və Mingəçevir keyfiyyətli avadanlıqlar Parkı, Qaradağ Sənaye Parkı 2016-cı ildə Pirallahı Sənaye Parkı və 2017-ci ildə isə Neftçala Sənaye Məhəlləsi qurulmuşdur [51].

Sənaye parklarında “Sahibkarlıq fəaliyyəti barəsində” Azərbaycan Respublikasının Nizamnaməsi ilə əngəllənməyən, modern avadanlıqların istifadəsi metodu ilə yüksək çəkişmə bacarığı olan məmulatların istehsalı və servislərin göstərilməsi ilə əlaqədar sahibkarlıq fəaliyyəti yerinə yetirilir. Burada “sənaye parkı” deyiləndə, “sahibkarlıq işlərinin görülməsi üçün vacib infrastruktura və idarəetmə birliyinə sahib olan, modern avadanlıqların istifadəsi metodu ilə çəkişmə bacarıqlı məhsul emalı və servis göstərilməsi hədəfləri üçün faydalanılan, sahibkarların əlverişli fəaliyyətinə və tərəqqisinə yardım göstərən bölgə” nəzərdə tutulur.

Sənaye parkının qurulması və görəcəyi işlərin müəyyən edilməsi dövlət gəlir cədvəlinin vəsaiti, idarəedici birliyin qazandığı mənfəət və əngəllənməyən başqa bazalar tərəfindən maliyyələşdirilir. Sənaye parkının qurulması barəsində təklif təsdiq edildikdən sonra, 5 il müddətində sahibkarlıq işlərinin görülməsinə aid heç bir saziş bağlanmadıqda və yaxud daha öncə bağlanmış sazişlər pz aktuallığını itirdikdə, sənaye parkı yox edilir. Sənaye parkının yox edilməsi barəsində təklif təsdiq edildiyi gündən 1 ay sonra gündəmdə olur. Sənaye parkının yox edilməsi onun idarəedici birliyinin və operatorunun aradan qaldırılmasına nədən olmur. Sənaye parkının yox edilməsi onun rezidenti olmuş hüquqi və fiziki kəslərin sözügedən bölgədə görəcəyi işlərə əngəl törətmir [28,57].

2.3. Sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi və onların üzləşdiyi problemlər

Ölkənin təsərrüfat subyektlərində, müəssisələrində sənaye institutlarının fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi məsələsi kifayət qədər həll olunmamışdır. Bu amil isə həmin subyektlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrində, onların daxili və xarici bazarlara çıxışında özünü göstərir. İnnovasiya fəaliyyətində mövcud olan ciddi problem onun təşkil xüsusiyyəti və idarə edilməsinin səmərəli formada qurulmasındadır. Ölkədəki vəziyyət bir daha göstərir ki, əksər təsərrüfat subyektlərində və müəssisələrdə problemləli sahələrdən ən mühümü keyfiyyətli idarəetmənin və menecmentin müasir tələblərə cavab verməməsidir [5.8.10]. Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin istər ölkə səviyyəsində, istərsə, də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri, müəssisələr səviyyəsində təşkili, hüquqi bazası, tənzimləmə mexanizmi, demək olar ki, öz qeyri-təkmilliyi ilə nəzərə çarpır.

Sənaye institutlarının fəaliyyətinin müvəffəq və keyfiyyətli idarə olunması yüksək səviyyəli mütəxəssis və peşəkar kadr heyətinin mövcudluğundan, onların davamlı şəkildə hazırlanmasından asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir inkişaf şəraitində bu çox bahalı və çətinliyi ilə seçilən bir prosesdir, çünki, kadr, işçi heyətinin qeyri-peşəkar və dağınıq təhsil hazırlığı fəaliyyətin

inkişafına ciddi maneələr yaradır. MDB ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da bu sahədə müəyyən addımlar atılmaqdadır. Belə ki, ali təhsil müəssisələrində müxtəlif metodlar vasitəsilə belə kadrların ilkin hazırlıq mərhələsinə başlanması nəzərə çarpır. Lakin, ölkədə ali təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının zəifliyi, nəzəri və praktik cəhətdən müasir tələblərə cavab verən yüksək ixtisaslı və peşəkar müəllim heyətinin ciddi şəkildə çatışmaması, təsərrüfat subyektlərinin və müəssisələrin bu sahədəki işini çətinləşdirir. Xarici ölkələrə göndərilən tələbələrin bir çox hissəsi isə həmin ölkələrdə işləməyə üstünlük verirlər.

Azərbaycanda sənaye institutlarının fəaliyyəti üzrə ixtisaslaşmış kiçik innovasiya müəssisələri öz inkişaf mərhələsinə çatmamışdır. Onların fəaliyyətinin təşkili və tənzimlənməsi ilə bağlı hüquqi, təşkilati, texniki mexanizmlər hələ formalaşmamışdır. Belə müəssisələr beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi, ölkədə də innovasiya fəaliyyətinin inkişafında mühüm təkan mənbəyi rolunu oynaya bilər.

Müasir iqtisadi inkişafda sənaye institutlarının fəaliyyətinin tamlıqla müəssisələrin öhdəsinə buraxılması qəbul edilməz hal kimi qiymətləndirib bilər. Xüsusilə, sənəməyən maliyyə-iqtisadi böhran bu fikri tam aydınlığı ilə sübuta yetirməkdədir. Hətta bazarın ənənəvi inkişafının güclü rəqabətlə müşahidə olunduğu bir zamanda milli iqtisadiyyatın, perspektivli sahə və müəssisələrin işinin rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin olunmasında dövlətin ən müasir və səmərəli müdaxiləsi xüsusi labüdlükdən çıxış edir, Məhz belə inkişaf meyiləri ölkədə elmi-texniki və istehsal yönümlü müəssisələrə dövlətin innovasiya sahəsində təsirinin gücləndirilməsini, bu istiqmətdə səmərəli tənzimləmə mexanizminin təşkilin aktuallaşdırır.

Azərbaycanın sənaye müəssisələrində istehsalın texniki səviyyəsinin müasir standartlarla, tələblərlə müqayisədə aşağı olması, əsas vəsaitlərin fiziki və mənəvi aşınma dərəcəsinin yüksəkliyi, işçilərin ixtisas səviyyəsinin və peşəkarlıq qabiliyyətinin arzuolunan həddə olmaması ümumi məhsuldarlığın artımına maneə yaradan amillər kimi qəbul olunmalıdır. Məhz bu amillər təsərrüfat

subyektinin, müəssisənin yeni texnologiyalardan səmərəli istifadəsinə və İnnovasiya fəallığının stimullaşdırılmasına mənfi təsir göstərir. Digər tərəfdən, ölkədə mövcud olan vergi sistemi genişləndirilmiş istehsalı və onun inkişafını dəstəkləməkdə kifayət qədər təkmil olmaması ilə nəzərə çarpır [3]. Vergi Məcəlləsində təsərrüfat subyektlərində innovasiya fəaliyyətinin fəallığının yüksəlməsi və inkişafı üçün zəruri olan vergi güzəştləri, vergi tutma bazası, ayrı-ayrı vergi növləri üzrə mütərəqqi stimullaşdırıcı maddələr öz mükəmməliyi və aydınlığı ilə fərqlənir. Xüsusilə, qlobal iqtisadi inkişaf şəraitində və bazarda rəqabət mühitinin kəskinləşdiyi bir mühitdə Azərbaycanda vergi sisteminin və mexanizminin əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın innovativ inkişaf zərurəti nəzərə alınmaqla, bu sahədə beynəlxalq tələblərə cavab verən vergi standartlarının qəbul edilməsi, elektron vergi sistemi şəbəkəsinin yaradılması həllini gözləyən ciddi problemlərdəndir. Həmçinin, Vergi Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı səmərəli və stimullaşdırıcı vergi proqramının hazırlanıb, qəbul edilməsinə də ehtiyac artmaqdadır. Vergi sistemində həyata keçirilməsi vacib olan bütün belə əhəmiyyətli tədbirlər ölkədə təsərrüfat subyektlərinin, müəssisələrin fəaliyyət istiqaməti, prioritet inkişaf seçimi ilə sıx bağlı olmalıdır. Zənnimizcə, vergi sistemində bu cür mütərəqqi tədbirlərin həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın mikro və makro səviyyədə innovativ inkişafına əməli dəstək verir,

Sənaye institutlarının fəaliyyətinin inkişafında olan maliyyələşmə problemi öz ciddiliyi ilə qalmaqdadır. Xüsusilə, bu fəaliyyətin maliyyələşməsində daxili (müəssisə, təsərrüfat subyektinə və s.) və xarici (dövlət, büdcə, xarici kredit və s.) mənbələr kifayət səviyyədə deyildir. Belə ki, bu mənbələr hesabına elm, innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşmə səviyyəsi hələlik ümumi büdcə xərclərinin xüsusi çəkisində 1%-dən də aşağıdır.[5, 112] Dövlət hesabına elm və innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşməsi ilə bağlı ayrılan vəsaitlərin tərkibində əmək haqqı, təşkilatı və digər bu kimi xərclər üstünlük təşkil edir. Mühüm elm, innovasiya tədqiqatlarına, layihələrinə yönəldilən maliyyə resursları bir tərəfdən kifayət etmir,

digər tərəfdən isə bu sahələrin maliyyələşmə sistemi, müvafiq tədqiqatların, layihələrin seçim, qiymətləndirmə mexanizmi tam təkmil səviyyədə deyildir.

Özəl sektorda ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin, müəssisələrin elmi-texniki tərəqqisinin, innovasiya fəaliyyətinin maliyyə təminatı da qeyri-qənaətbəxş vəziyyətindədir. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən milli təsərrüfat subyektlərinin, müəssisələrin mənfəətinin aşağı səviyyədə olması, bu problemin öhdəsindən onların ayrı-ayrılıqda gəlməsinə imkan vermir. Eyni zamanda, bank-kredit təşkilatlarının kredit faizlərinin yüksək olması və onların belə uzunmüddətli kreditlərə olan meyilliliyinin zəifliyi müvafiq subyektlərin bu yönümlü fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Həmçinin, müasir bazar metod və üsulları ilə uyğun olmayan işlək maliyyələşmə mexanizminin zəifliyi, əsasən də maliyyə cavabdehliyinin, girov təminatının lazımi tələblər səviyyəsində olmaması təsərrüfat subyektlərinə, müəssisələrə verilən kredit və maliyyə resurslarının bir tərəfdən səmərəli istifadə amilinə mənfi təsir göstərir, digər tərəfdən isə onların bank ssudaları və qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtı keçmiş borclar problemini yaradır. Xarici ölkələrin kredit bazarının təhlili isə ölkədəki faiz dərəcələrinin yüksək olduğunu sübut edir [6],

Ölkədə belə ciddi problemin həllində önəmli rol oynayacaq vençur təşkilatlarının yaradılması məsələsi yubanmaqdadır, həmçinin, vençur investisiyalarının cəlbi mexanizmi də formalaşmamışdır. Dünyada hökm sürən maliyyə-iqtisadi böhran xarici dövlətlərin, bankların, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının bu sahədəki fəaliyyətini son illərdə xeyli zəiflətmişdir. Ölkədə elmi-texniki tərəqqinin, innovasiya fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, bu sahənin problemlərini həll edəcək xüsusi fondların, büdcə-maliyyələşmə mexanizminin yaradılması xüsusilə zəruridir.

Təsərrüfat subyektlərinin, müəssisələrin qiymətli kağızlar bazarından, xüsusilə də fond birjasından bu məqsədlə maliyyə-investisiya resurslarını cəlb etmək imkanları da zəif təşkil olunmuşdur. Milli təsərrüfat subyektlərinin,

müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin kifayət qədər inkişaf etməməsi, onların rentabellik və mənfəətlik səviyyəsinin aşağı olması bu subyektlərin səhm və digər qiymətli kağızlarının fond bazarındakı qiymətinə öz mənfi təsirini göstərir.

Sənaye institutlarının formalaşmasında maddi-texniki bazanın inkişafı mühüm məsələlərdəndir. Təəssüf ki, bu sahədə ölkənin çoxsaylı müəssisə və təsərrüfat subyektlərinin maddi-texniki bazasının vəziyyəti müasir innovasiya fəaliyyətinin inkişaf tələblərinə cavab verməyərək, öz qeyri-mükəmməlliyi ilə nəzərə çarpır. Eyni zamanda, müxtəlif maliyyə mənbələri hesabına təkmil və yeni texnoloji avadanlıqlar alan bir sıra subyektlər onlardan səmərəli və məqsədyönlü istifadə problemi ilə də üzləşirlər [5]. Mövcud problemin yaranma səbəblərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək məqsədəuyğundur:

- müasir texnoloji idarəetmə sisteminin mürəkkəb olması;
- yeni texnologiya və avadanlıqların istifadəsində köklü fərqlərin mövcudluğu;
- texnoloji idarəetmə sisteminin və tətbiq olunan müasir texnologiyaların istifadəsində yüksək peşəkarlıq standartlarına cavab verən menecer və kadr hdyətinin zəif şəkildə formalaşması.

Beləliklə, institutlar yalnız yüksək texnologiyalarla bağlı olmayıb, həm də idarəetmə sistemini, onların keyfiyyət səviyyəsini də xarakterizə etməlidir. Əsasən maddi-texniki təminatın qənaətbəxş olmaması üzündən mütərəqqi elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin əhatə dairəsi lazımi səviyyədə artmır, elmi-texniki, innovasiya yönümlü araşdırmaların həcmi və keyfiyyəti nəzərəçarpacaq sıçrayışla müşahidə olunmur [5.8]. Məhz bu baxımdan, ölkənin elmi təşkilatlarının çoxunda müasir səviyyədə təcrübələrin aparılması praktik olaraq qeyri-mümkündür.

İnnovasiya fəaliyyətinin inkişaf problemlərindən biri də marketinq konsepsiyasının olmamasıdır. Xüsusilə, qlobal iqtisadi inkişafda bazar mühitinin tədqiqi və onun inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsində istər ölkə,

İstərsə də təsərrüfat subyektlərində marketing tədqiqatları, marketing konsepsiyası önəmli rol oynayır, Məhz İnnovasiya fəaliyyətinin təşkili və onun inkişafı marketing tədqiqatları, konsepsiyası ilə sıx bağlıdır. Azərbaycanda da bu problem öz kəskinliyi ilə qalmaqdadır və bu amil innovasiya məhsulunun istehsalında, onun bazara çıxarılmasında qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsinə əks təsir göstərir. Ölkədə birbaşa innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin yaradılması və onların fəaliyyət istiqamətlərinin və mexanizminin müəyyən olunması da xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Artıq beynəlxalq təcrübədə belə müəssisələr innovasiya fəaliyyəti, elmi-tədqiqatlar və təcrübə-konstruktor işlərinin həyata keçirilməsi ilə məşğul olmaqla, dövlət və ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin bu sahədəki sifarişlərini yerinə yetirir. Məhz bu baxımdan müvafiq müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi, təşkilati və maliyyələşmə məsələlərinin həlli ölkədə innovasiya fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təşkilində və inkişafında önəmli addımlardan sayılmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin müasir tələblər baxımından təşkili və inkişafı üçün ölkədə mövcud və perspektiv innovasiya potensialını müəyyən edib, qiymətləndirmək vacib amillərdən biridir. Xüsusilə, innovasiya potensialı çox-növlüklüyü ilə fərqləndiyi üçün onu məqsədli təyinat üzrə sistemləşdirmək məsələsinə diqqət artırılmalıdır. İnnovasiya potensialı kimi xammal-material resursları, yüksək ixtisaslı və peşəkar kadr-mütəxəssis heyəti, texniki-texnoloji vasitələrin inkişafı, elmi-texniki yönümlü tədqiqatların aparılma səviyyəsi və onların nəticəsi, maddi-texniki bazanın durumu, yeni növ məhsul istehsalını təmin edəcək istehsal sahələrinin imkanları, maliyyə təminatı, təşkilati - idarəetmə sisteminin təşkili vəziyyəti, intellektual mülkiyyət, onun qeydiyyatı və s. nəzərə alınmalıdır. Ölkədə belə vacib istiqamətlər üzrə vahid informasiya bankının yaradılması problemi həll edilməlidir. Məhz bu yönümlü informasiyaların təhlili innovasiya fəaliyyətinin ümumölkə səviyyəsində tədqiqinə və

müvafiq sahənin inkişaf strategiyasının, istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə öz müsbət təsirini göstərə bilər.

Milli iqtisadiyyatın və təsərrüfat subyektlərinin innovativ inkişafının təmin edilməsi innovasiya potensialı və onunla bağlı əsaslandırılmış informasiya bazası ilə əməli şəkildə əlaqələndirilməlidir. Belə yanaşma hansı növ yeni məhsula, xidmətə ehtiyacın olmasını təyin etməyə, müvafiq məhsulun (xidmətin) istehsalının bazar qiymətləndirilməsini aparmağa, bu sahədə aparılacaq elmi-texniki və innovasiya tədqiqatlarının nəticələrini bazarın tələbləri ilə əlaqələndirməyə geniş imkanlar yarada bilər. Belə tədbirlərin həyata keçirilməsində dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin, elmi-tədqiqat institutlarının, ali təhsil müəssisələrinin və maljyyə-konsaltinq təşkilatlarının birgə fəaliyyəti daha çox səmərə verə bilər.

Ölkədə bilik iqtisadiyyatının inkişafında, intellektual səviyyəli mütəxəssis və kadr heyətinin hazırlanmasında əsaslı problemlər qalmaqdadır. Bu problemlərin həllində mühüm rol oynayan ali təhsil müəssisələrinin elmi və maddi-texniki bazası hələ ki, müasir tələblərə cavab vermir. Müasir və təkmil elmi-praktik yönümlü təhsil sistemi ölkədə lazımi səviyyədə təşəkkül tapmamışdır. Təhsildə əsasən biliklərin və tədrisin nəzəri - mühazirə formasında aşılmasına üstünlük verilir, təhsilin elmi təşkilatlarla əlaqəsi, təsərrüfat subyektlərində təcrübə keçmək imkanları aşağı səviyyədədir [5]. Bütün bu və digər yönümlü problemlər innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən yüksək ixtisaslı, intellektual qabiliyyətli və praktiki tələblərə cavab verən kadrların, mütəxəssislərin hazırlanması sahəsində ciddi maneələr yaratmaqdadır.

Təsərrüfat subyektlərinin, müəssisələrin innovasiya fəaliyyətində önəmli olan aşağıdakı potensial imkanları dəqiq və dolğun şəkildə qiymətləndirmək və onları bazar tələbləri ilə əlaqələndirmək məsələsi qeyri-mütəşəkkil səviyyədədir:

- istehsal və tədqiqat sahələrindən, istehsal güclərindən səmərəli istifadə

səviyyəsi;

- yüksək ixtisaslı və peşəkar kadr, mütəxəssis heyətindən məqsədli istifadə imkanları;

- yeni və müasir texniki avadanlıqlara, texnoloji qurğulara ehtiyac və onlardan səmərəli, təyinatı üzrə istifadə səviyyəsi;

- innovasiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ucuz, effektiv şəkildə maliyyə resurslarının cəlbi;

- zəruri təşkilati-idarəetmə sisteminin və informasiya bazasının yaradılması;

- bazarın tədqiqi və marketinq araşdırılması, bu sahədə zəruri strukturun yaradılması.

Müasir şəraitdə modernləşmə prosesinin vüsət alması, ilk növbədə, informasiya texnologiyalarının dinamik inkişafını tələb edir. Ölkədə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsinin inkişafı dövlət siyasətinin prioritetlərindən biri kimi müəyyən edilib. İnformasiya əsrində cəmiyyətin idarə olunmasında, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadəyə xüsusi yer verilir, Bütün bu amillərin fonunda informasiyalı cəmiyyət quruculuğu, ölkəmizdə bu cəmiyyətin idarə olunması missiyasını həyata keçirən elektron dövlətin modelinin qurulması məsələsi daim diqqət mərkəzindədir. Bu aınil innovasiya fəaliyyətinin istər iqtisadiyyat, istərsə də sosial sahələrinin inkişafı baxımından zəruridir. Belə yanaşma, eyni zamanda, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəlilik səviyyəsinin artırılmasına, hakimiyyət-vətəndaş münasibətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Elektron fəaliyyətin formalaşdırılması, həmçinin, zamanın tələbi olub, təsərrüfat subyektlərinin, müəssisələrin və vətəndaşların elektron xidmətlərin üstünlüklərindən istifadə etməsi baxımından zəruri şərtidir. Bu sahədə aparıcı ölkələrin nailiyyətləri ilə yanaşı, həm də uğursuzluqları tədqiq olunmalı, onların innovasiya fəaliyyətinə təsir imkanları qiymətləndirilməlidir. Xüsusilə, innovasiya fəaliyyətində informasiya-

kommunikasiya texnologiyalarından, onun məqsədli proqramlarından istifadə səviyyəsi ciddi tədqiqat predmeti olmalıdır. Çünki informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə, elektron hökumətin qurulması yalnız texnoloji proses kimi qarşıya qoyulmamalıdır. Burada texnoloji məsələlərlə yanaşı, qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli, normativ-hüquqi baza yenilənməli, bu sahə üzrə müvafiq biliklər artırılmalı, milli kadrlar yetişdirilməlidir.

İnstitutların infrastrukturunu təşkil edən əsas elementlərdən biri də İKT (İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları) profilli texnoparklardır. Ölkədə İKT-texnopark növlü innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı problemlər qalmaqdadır.

Azərbaycanda innovasiya sahəsində aparılacaq islahatları uğurla həyata keçirmək üçün iqtisadi inkişafın müəyyən olunmuş prioritet istiqamətləri, onların həyata keçirilmə mexanizmləri və mütərəqqi üsullarla proqnozlaşdırılması üzrə mövcud çətinliklər həll olunmalıdır. Burada İKT-lərin imkanlarından daha səmərəli istifadə olunması, onların təkmil proqram təminatının hazırlanması və inteqrasiya prosesi üzrə sistemli tədqiqatların aparılması məsələsi də qarşıda durur. Ölkədə innovasiya fəaliyyətinin təşkilində və inkişafında onun infrastruktur sisteminin təkmil şəkildə formalaşması, bununla bağlı dövlət səviyyəsində zəruri tədbirlərin, islahatların həyata keçirilməsi öz zəruriliyi ilə çıxış edir. Müvafiq infrastruktur 'sisteminin yaradılmasında innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif yönümlü texniki parkların, konsaltinq-məsləhət təşkilatlarının, maliyyə təminatını həyata keçirəcək fondların, vençur təşkilatlarının, geniş profilli mərkəzləşmiş informasiya banklarının, innovasiya-marketing xidmətinin, bazar tələblərinə çevik reaksiya verən idarəetmə sisteminin təşkili vacib məsələlərdəndir.

III Fəsil. Sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Sənaye inkişafı institutlarının formalaşmasında dövlətin aparıcı rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri

Son dövrlər sürətlə qloballaşan dünya iqtisadiyyatında özünəməxsus yeri və əhəmiyyətli mövqeyi ilə fərqlənən qərbin aparıcı sənaye dövlətlərinin timsalında toplanmış zəngin təcrübənin, iqtisadi inkişafın stimulyerki nəticələrinin yenidən müstəqəllik qazanmış ölkələrdə praktiki tətbiqi məsələləri aktuallığını saxlamaqdadır. Sözügedən sahədə təzə fikir və ideyaların meydana çıxması, nəzəri-metodoloji məsələlərin tədqiqi əsasında sistemli yanaşmanın məhsulu kimi çıxış edə bilər. Həmçinin bu cür tədqiqatların genişləndiyi şəraitdə optimal hərəkət mexanizmlərinin düzgün, obyektiv qiymətləndirilməsi, qərarlaşan tendensiyaların vaxtında səciyyələndirilməsi vacibdir. Bu nöqteyi-nəzərdən Kiçik və Orta Sahibkarlığın (KOS) inkişafının Maliyyə təminatının nəzəri-metodoloji müstəvidə tədqiqinin elmi əhəmiyyəti və gündəmdə olması şübhə yaratmır. Nəticədə, Azərbaycanın Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatı) dövlətin dəstəyi ölkəmizdə diqqət mərkəzində duran məsələlərdəndir.

Bu məqsədlə satış mərkəzi əlaqələrinin mövcud olduğu mühitdə KOS sūbyektlərinin təşəkkül etməsi və tərəqqisi məsələlərinə kompleks halda müasir baxış dövrün zəruri tələbindən irəli gəlir. Bunu şərtləndirən başla arqumentlərdən biri odur ki, KOS-ların tərəqqisi hesabına yalnız iqtisadiyyatın deyil, bütövlükdə cəmiyyətin problemlərinin bir çoxunun həlli mümkündür. Sözsüz ki, sözügedən problemlərin hamısı az bir zaman intervalında həlli KOS-ların maliyyə təminatından xeyli dərəcədə asılıdır. Bu istiqamət xüsusilə keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin timsalında daha qabarıq görsənir. Azərbaycan ərazisində KOS-un iqtisadi inkişafda əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə onun maliyyə təminatının nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiqinin önə çəkilməsinə zərurət yaradır. Müasir qərb iqtisadi ədəbiyyatlarında bu istiqamətli müxtəlif tədqiqatlar və fərqli

yanaşmalarda tanış olmaq mümkündür. Əsasını KOS subyektlərinin inkişafında dövlət maliyyə yardımlarının rolu və onun məqsədəuyğun yerinə yetirilməsi məsələləri təşkil edən belə tədqiqatların genezisini ölkənin iqtisadiyyatı nizamlama məsələləri əhatə edir ki, nəticədə bu keçən əsrin başlanğıcında “Böyük durğunluq illərindən” sonra lap da aktuallaşmışdır.

XX əsrin axırlarında azadlığını qazanmış və satış mərkəzi iqtisadiyyatına keçid istiqaməti götürmüş Azərbaycanda da KOS-ların əhəmiyyəti dövlət tərəfindən qiymətləndirilir. Kiçik sahibkarlığa güclü kömək mexanizminin yaradılması təxirə salınmaz məsələdir və bu, ölkəmizin iqtisadi siyasətinin mütərəqqi meyillərindən birinə çevrilməlidir.

Kiçik və orta sahibkarlığın təşəkkül etməsi və tərəqqisi Azərbaycan Respublikası üçün də xüsusi mənə daşıyır. Qərb dövlətlərinin praktiki fəaliyyəti göstərir ki, bununla iqtisadi inkişafı bərqərar etmək mümkündür. Sahibkarlığın fomallaşmasında isə maliyyə resursları mühüm əhəmiyyət kəsb edir və gerçəkdən yer üzünün inkişaf etmiş ölkələrində kiçik və orta şirkətlərin maliyyələşdirilməsi ilə maraqlanan xüsusi dövlət qurumları fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə bu kateqoriya müəssisələrin maliyyələşdirilməsindəki problemlər balaca və orta sahibkarlığın tərəqqisiə əngəl törədməklə yanaşı, əvvəldə qeyd etdiyimiz problemlərin dərinləşməsinə səbəb olur. Maliyyə resurslarının həcmi böyük olmayan ölkəmizdə balaca və orta şirkətlərin tərəqqisi eyni zamanda maliyyələşdirmə baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan ərazisində balaca və orta müəssisələrin dövlət maliyyələşdirilməsi mexanizmi fəaliyyət göstərir, ancaq yenə də bəzi təkmilləşdirmə işlərinin aparılması labüddür. Bununla yanaşı, beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitlərindən, yerli kommertiya banklarının kreditlərindən istifadə etməklə balaca və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını sürətləndirmək mümkündür. Balaca və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsində təşviq sistemini tətbiq etməklə yeni müəssisələrin yaradılmasını stimullaşdırmaq və kommertiya banklarının bu kateqoriya müəssisələrin maliyyələşdirilməsinə həvəsləndirmək

mümkündür. Sözügedən məsələlərin tədqiq edilməsi indiki dövr üçün zəruri hesab edilir.

Azərbaycanda satış mərkəzləri iqtisadiyyatının mühüm atributlarından olan azad rəqabətin formalaşması problemi hələ də qalmaqdadır və dövlətin daxili bazarın qorunması məqsədilə həyata keçirdiyi siyasətdəki qüsurlar yerli müəssisələrin vəziyyətini ağırlaşdırır. Azərbaycanda “Haqsız çəkişmə barəsində qanunun qəbul edilməsinə baxmayaraq bu istiqamətdə də bəzi çözümləli olan məsələlər vardır. KOS-ların formalaşması və inkişafı daxili bazarda rəqabətin inkişafına servis edə bilər. Əvvəldə gətirdiyimiz misallardan bəlli olduğu kimi bu kateqoriya müəssisələr rəqabət yaradıcı funksiyasını yerinə yetirərək bazarda inhisarlaşmaya imkan vermir. Azərbaycanda isə bazar iqtisadiyyatın inkişaflandırılması üçün mükəmməl rəqabətli iqtisadi sistemin formalaşdırılması qaçılmazdır.

Sənəayenin ayrı-ayrı institutlarının təşəkkül etməsi və tərəqqisinin maliyyə mənbələrini aşağıda göstəriləndiyi kimi sinifləndirmək mümkündür:

- Birbaşa Maliyyə Mənbələri;
- Dolaylı Maliyyə Mənbələri.

Bazar iqtisadiyyatında ölkənin iqtisadiyyata qarışması səviyyəsinin aşağı forması və müəssisələrin və o cümlədən kredit qurumlarının böyük əksəriyyətinin özəl sektorun subyektləri olması institut subyektlərinin birbaşa kredit almaq imkanlarını azaltmışdır. Çünki dövlətdən fərqlənərək şəxsi kredit təşkilatları institut subyektlərini zəif faiz ilə kredit xətlə açmaqda maraqlı deyillər və bu təşkilatlar aşağı faizli əməliyyatlardan yaranan zərərin ödənilməsi hallarda bu işə qoşulurlar. Deməli, institut subyektlərinin şəxsi vəsaitlərinin azlığı onları başqa maliyyə mənbəyi axtarmağa vadar edir. Rəqabətin hökmran olduğu iri kapital tələb etmir və şəxsi vəsaitlərlə həmin işi ərsəyə gətirmək olur.

İstehsal-kooperasiya əlaqələrinin formalaşmasında maliyyə-kredit idarə üsulu vacib vəzifə daşıyır. Araşdırmalardan məlumdur ki, hazırda aqrar sahədə maliyyə-kredit idarə üsulunun inkişaf etdirilməsi və həmin işlə maraqlanan qurumların məqsəduyğun iş qabiliyyətinin təşkili üçün tək-cə həmin istiqamətdə dövlət

yardımlarının həcmi genişləndirmək yox, həmçinin lap sürətli və elastik mexanizmlərin tətbiqi şərtidir. Məhz bu mexanizmlər vasitəsilə aqrar sahənin yeni keyfiyyət əsasında tərəqqisinə yiyələnmək olar.

Aqrar sahənin maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrindən, həmçinin çevik və elastik üsullarından biri də lizinqdən səmərəli istifadədir. Lizinq-bank kreditləri, mülkiyyət icarəsi və sərmayə elementlərini özündə birləşdirən iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Klassik lizinq münasibətlərinə lizinq müqaviləsinin subyektləri kimi icarəyə verən, icarəyə götürən və satıcı daxil idi. Lakin lizinqin bir sərmayə aləti kimi lap çox tərəqqisi ilə bağlı, indiki dövrdə lizinq qarşılıqlı əlaqələri lap genişlənərək bankları və sığorta şirkətlərini lizinq əməliyyatlarının əsas elementlərinə çevirir. Bu, lizinqi mövcud tərəflərin hamısı üçün daha intensiv və üstün edir. Beləliklə:

- lizinq istehsalı müasirləşdirməyin üsulunu göstərir və kiçik biznesi inkişaf etdirir. Lizinq şirkətlərin genişlənməsi üçün maliyyə ehtiyacı olant lakin çox zaman müsbət kredit tarixi və ya bank üçün yetərincə girovu olmayan KOS qurumlarının maliyyələşməsində əsas vəzifə daşıyır;

- lizinq maliyyə bazarında rəqabət yaradır. Dövriyyə kapital krediti bir olmayan lizinq təsərrüfat fəaliyyətini maliyyələşdirməyib ucuz metodlarını yaradır və birbaşa bank kredit məhsulları iri rəqabətə girir. O, həm də girovdan gələn borcu artırmadan həm lizinq maliyyələşməsinə, həm də əlavə bank maliyyələşməsinə şərait yaradır və ona seçmə olaraq özünü göstərir;

- lizinq iqtisadiyyatda ümumi kapital qoyuluşu artırır. Lizinq maliyyələşmənin digər formalarını əvəzləyən və artırma bilən alternativ maliyyələşmə metodu kimi özünü göstərir;

- lizinq avadanlığın satışını artırır. O, yerli və xarici təchizatçılara müştəri bazalarını artırmaq üçün yeni mexanizm təklif edir (15 , s.1 57-158).

Bağlanmış sazişə müvafiq olaraq lizinq verən aşağıdakı hallarda müqavilənin aradan qaldırılmasını istəmək səlahiyyətinə sahibdir:

- texnikadan əsaslı şəkildə faydalanmadıqda;
- istifadə edənin günahından avadanlıq yaxşı saxlanmadıqda;

- əgər istifadə edən bir ay ərzində icarə haqqının ödənilməsində vaxtı ötən borca yol verərsə;
- müqavilədə nəzərdə tutulan başqa öhdəliklər pozulduqda.

Lizinq verən istifadə edəndən gələcək borcların ödənilməsini tələb etmək hüququna da malikdir. İstifadə edən (təsərrüfat subyekti) texnikadan əsaslı şəkildə faydalanmalıdır. Texnikanı standartı uyğun olaraq yararlı səviyyədə saxlamalıdır. O, texnikada heç bir konstruktor dəyişiklik aparmamalıdır. Əgər istifadə edən lizinq verənin razılığı ilə öz pul dəyəri ilə avadanlığı yaxşılaşdırarsa sərf etdiyi xərci istəmək səlahiyyətinə sahibdir.

Saziş üçün nəzərdə tutulan vaxt sona çatdıqda öhdəlikləri yerinə yetirən istifadəçi yenidən müqavilə bağlaya bilər, texnikanın dəyərini icarə haqqı ilə tam ödədiyi halda texnika onun xüsusi mülkiyyətinə keçir. O, həm qalıq dəyəri ilə texnikam lizinq verəndən ala bilər.

Respublika Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı məmurları istehsalçılarında dövlət köməkliyi barəsində 2007-ci il yanvar ayının 21-i imzalanan fərman ilə əlaqədar, dövlət qurumu tərəfindən ölkəyə 6 ədəd soyuducu kamera, 3 ədəd süd zavodu üçün avadanlıq, 6 ədəd yem zavodu üçün avadanlıq alınmış və yerli təsərrüfat qurumlarına uzunmüddətli maliyyə lizinqinə verilmişdir.

Texnikaların səmərəli istifadəsinə diqqət artırılmış, uçot-hesabat işlərinin aparılmasına nəzarət təmin edilmişdir. Ehtiyat hissələri ilə yanaşı, lizinqə verilən texnika və avadanlıqlara texniki qulluğun aparılması, ehtiyat hissələri üzrə bərpa sexlərinin, texnikaların təmir emalatxanalarının yaradılması, ixtisaslı mexanizator və təmir işçilərinin hazırlanması da günün vacib məsələlərindəndir. Bu səbəbdən ümumi məbləği 75,0 milyon manat məbləğindəki vəsait qoyuluşu üçün geniş İnvestisiya Proqramını işləyib hazırlanmışdır.

Bu gün respublikanın rayonları üzrə göstərilən aqroservis xidmətinin öz vaxtında aparılması və keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə rayon filiallarının, nəzdində 70-dən çox mexanikləşdirilmiş dəstə yaradılaraq vacib olan kənd təsərrüfatı avadanlıqları ilə təchiz edilməlidir. Bu gün cəmiyyətin yerli

qurumlarında (rayon aqroservis filialları və mexanikləşdirilmiş dəstələr) cəmləşən 401 ədəd taxılığan kombayn, 850 ədəd traktor və 1750 dənə fərqli kənd təsərrüfatı avadanlığı vasitəsilə, bazar qiymətlərindən xeyli aşağı qiymətlərlə, kənd təsərrüfatı məmulatları istehsalla məşğul olanlar üçün 20 növdən artıq müxtəlif aqrotexniki xidmət həyata keçirir.

Alınmış traktorlardan 382 ədədi yerli istehsaldır, yəni Gəncə Avtomobil zavodunda yığılmışdır. 80-130 at gücündə olan MTZ markalı bu traktorların hamısı istifadəçilər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Göstərilən traktorlara olan marağı nəzərə alaraq, «Aqrolizinq» ASC əlavə olaraq 148 ədəd müxtəlif markalı traktorun alınması üçün Gəncə Avtomobil Fabriki ilə müqavilə bağlanmış və bunun üçün lazımı vəsait ödəmişdir.

Aqrolizinq sektorunda görülən işlər içərisində bir məqamı da xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Artıq ötən ildən etibarən, yeni texnoloji avadanlıqlar da alınıb gətirilərək lizinq qaydasında verilmişdir. Bu tədbir, istehsal olunan kənd təsərrüfatı məmulatlarının, müxtəlif sayda dərman xarakterli mədəni və yabanı bitkilərin emalma şərait yaratmaqla, kənddə məskənləşmiş insanların gəlirlərinin artmasına və rifahının yaxşılaşmasına və bununla birlikdə ölkə sakinlərinin keyfiyyətli

yeyinti məhsulları ilə təmin edilməsinin gücləndirilməsini stimullaşdırır. Artıq "Aqrolizinq" ASC-nin qurulması və formalaşaraq inkişaf etməsi nəticəsində respublika üzrə 1500-dən çox ofis fəaliyyət göstərib. Bu işə, rayon və kənddə iş verilməsi üçün göstəricilərini yaxşılaşdırıb.

Aqrolizinqin fəaliyyətini daha da dolğunlaşdırmaq məqsədilə xüsusi maliyyə investisiya proqramı işlənib hazırlamaq hökumətə təqdim edilmişdir. Bu proqramda təşkilatın regional aqroservis və təchizat bazalarında, eləcə də bütün rayon aqroservis filiallarında kənd təsərrüfatı texnikalarına lazımi texniki qulluq göstərmək və təmir işləri aparmaq üçün yeni anbar binaları, örtülü meydanlar və s.-nin inşası düşünüldü.

Hazırda lizinq bazarının genişlənməsinə və yeni iştirakçıların meydana gəlməsinə baxmayaraq, bu sahədə bəzi problem və çatışmamazlıqları mövcuddur ki,

onların da təkmilləşdirməyə ehtiyacı vardır. Artıq vurğuladığımız kimi, maliyyə lizinqi formasında yerinə yetirilə prosedurların dairəsinə lizinq məhsulunun alınması, istifadəyə verilməsi və onun lizinqalanın mülkiyyətinə ötürülməsi daxildir. Həmin əməliyyatlar maliyyə xidmətlərinə aid edildiyindən, 2017-ci ilin başlanğıcından ƏDV-dən azaddır.

Ancaq praktiki fəaliyyət göstərir ki, sözügedən prosedurların ƏDV verməməsi dedikdə,

yalnız lizinq alanın lizinq verənə ödədiyi lizinq ödənişlərinin ƏDV ödəməməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 125-ci maddəsinə edilmiş

düzəlişə görə, əvvəllər rezident qurumun (müəssisənin) və sahibkarın lizinq, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödəmələrdən 4% məbləğində ödəmə mənbəyindən vergi tutulması ilə bağlı müddəa ləğv olunub. Bu baxımdan, mühüm maliyyələşmə mənbələrindən biri olan aqrolizinq daha geniş təkmilləşdirilməlidir.

Məlumdur ki, Azərbaycan hökuməti aqrar sahənin dayanıqlı və etibarlı tərəqqisinə yiyələnmək üçün, hələ 1998-ci ildə kompleks dəyəri 100 milyon ABŞ dolları təşkil edən çoxmərhələli Kredit Proqramının təşkil edilməsi üçün Dünya Bankına müraciət etmişdir.

“Kənd Təsərrüfatının tərəqqisi və Kreditləşdirilməsi” adlanan bu Proqramın məqsədi - Azərbaycanın kənd təsərrüfatının əvvəlki məhsuldarlıq səviyyəsini bərpa etməkdən ibarət idi. Bu proqramın üç mərhələdə yerinə yetirilməsi başa düşülürdü. 1998-2004-cü illərdə yerinə yetirilmiş I mərhələ uğurla başa çatmış, əldə olunmuş nəticələr isə Dünya Bankı və uyğun dövlət idarələri hesabına müsbət qiymətləndirilmişdir.

Dünya Bankı bu təklifə baxmış və II “Kənd Təsərrüfatının tərəqqisi və Kreditləşməsi” layihəsinə maliyyə dəstəyi vennəyi məqsədəuyğun hesab etmişdir. Bu layihə ölkənin aqrar sektoruna yardım strategiyası, yeni ölkə tərəfdaşlıq strategiyası, kasıb təbəqənin azaldılması, bölgələrin sosial-iqtisadi tərəqqisi üzrə düşünülmüş hədəflərə çatmasına yardım göstərir.

Layihənin özü 3 komponentdən (tərkib hissədən) ibarətdir. Onun birincisi “Kənd təsərrüfatında biznes xidmətləri” adlanır. Qayəsi - kənd təsərrüfatı məmulatlarının istehsalçıları və emalçıları ilə bazarlar arasındakı iqtisadi əlaqələri təkmilləşdirmək üçün, aqrar təsərrüfat subyektlərinin işgüzar fəaliyyətini dəstəkləməkdir. Bu komponent həm də istehsalçılar və emalçılar arasında kooperasiyaya əsaslanan səmərəli istehsal-iqtisadi münasibətin yaradılması və dəstəklənməsi məqsədi güdür.

Bu proyekt əhatəsində yerinə yetirilən başqa yarımkomponent isə “Səmərəli kənd bazar əlaqələrinin yaradılması” adlanır. Onun məqsədi – tərəqqi etməkdə olan kənd təsərrüfatı qurumları, fermerlər və aqroemalçılar, onların assosiasiyaları və qrupları arasında kooperasiyaya əsaslanan istehsal-iqtisadi əlaqələrin təşviq edilməsi, mexanizmlərin istifadəsi metodu ilə səmərəli kənd bazarlarının həmçinin yeniləşmiş formalaşdırılmasıdır.

Bu yarımkomponent yeni, təkmilləşmiş texnologiyaların və ən yaxşı biznes təcrübələrin tətbiqi, nümayişi üçün mövcud kənd biznes, fermer istehsalçı və aqroemal assosiasiyalarına, istehsal kooperativlərinə, həmçinin icma əsaslı formal və qeyri-formal qruplara kiçik qrantların verilməsini də qeyd edir. Bu prosesdə əsas diqqətin bazara çıxışın yaxşılaşdırılmasına, saxlama, kiçik həcmli emal səxlərinin tərəqqisi və sair məsələlərə yönəlməsi dəstəklənir. Ümumiyyətlə, bu yarımkomponent keyfiyyətli istehsal, emal və marketinq, biznesin idarə edilməsi və ən yaxşı biznes təcrübəsi sahəsində yeni və səmərəli texnologiyaların əldə edilməsi, nümayişi və yayılmasına təkan verəcək, həmçinin kənd biznesi ilə xidmət qurumları arasında səmərəli kooperasiya əlaqələri yaradacaqdır.

Layihənin özünəməxsus cəhəti ondadır ki, o yalnız tələb yönümlü fəaliyyət proseslərini maliyyələşdirərək, kənd təsərrüfatı məmulatlarının emalında iqtisadi səmərəliliyin və bazara çıxış imkanlarının artmasına gətirib çıxaran xidmətlər ilə kənd biznes ilə maraqlananlar arasında daha səmərəli iqtisadi əlaqələrin və kooperasiya prosesinin formalaşmasına təhrik edəcəkdir. Ümumi dəyəri 3,6 milyon

ABŞ dolları təşkil edən bu proyektin əsas maliyyə mənbələri və dəyəri aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir (15, s.121).

Cədvəl 3.1

Səmərəli kənd bazar əlaqələrinin yaradılması yarımkomponentinin dəyəri və əsas maliyyə mənbələri

Nö	Göstəricilər	Məbləği (milyon ABŞ dolları)
1.	Dünya Bankı - Bİ A krediti	2,3
2.	Azərbaycan hökumətinin iştirak payı	0,3
3.	Benefisiarlar	0,7
4.	Yaponiya Qrantı	0,3

Ümumiyyətlə, aqrar sahəyə maliyyə yardımının göstərilməsində Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi mühüm rol oynayır. Bu gün həmin agentlik Azərbaycan hökumətinin beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumları ilə bağlanan sazişlər əsasında bir sıra layihələrin, o cümlədən “Dağ və Yüksək Dağlıq Ərazilərin inkişaf etdirilməsi Proqramı”, “Kənd İnvestisiyaları”, “Şimal-Şərq İnkişafı” və digər layihələri həyata keçirir. Onların əsas məqsədi - aqrar sahədə fəaliyyət göstərən kiçik və orta təsərrüfat subyektlərinə maliyyə yardımı, yeni iş yerlərinin açılması, kənd yerlərində infrastrukturun yaxşılaşdırılması, sosial-məişət obyektlərinin inşası, bərpası və təmirini həyata keçirməkdir.

Həyata keçirilən layihələrin kredit komponenti çərçivəsində 96 min aqrar sahibkara 48 milyon manat məbləğində, əsasən mikrokreditlər verilmişdir. Bu kreditlər aqrar sahənin inkişafına müsbət təsiri ilə yanaşı, kooperasiya əlaqələrinin formalaşması və inkişafına, həmçinin kənd əhalisində kredit mədəniyyətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərərək, regionlardan miqrasiyanı azaldır.

Aqrar sahədə çalışan sahibkarlara və təsərrüfat qurumlarına güzəştli kreditlərin verilməsi üçün, 2008-ci ilin İnvestisiya Proqramı daxilində Dövlət Agentliyinə 5,0 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır. Müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə bu vəsait hesabına, 32 rayonda fəaliyyət göstərən 211 sahibkara heyvandarlığın quşçuluğun, arıçılığın, nohur balıqçılığının, meyvəçiliyin, üzümçülüğün, kartofçuluğun, eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının inkişafı üçün kreditlər verilmişdir.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, regionların tarazlı inkişafının təmin olunması investisiya prosesinin aktivləşdirilməsindən asılıdır. Belə ki, milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, onun istehsal bazasının modernləşdirilməsi investisiya prosesində həyata keçirilir. Hazırda dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri ölkədə investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması və özəl bölmənin investisiya fəallığının stimullaşdırılmasından ibarətdir. Bazar münasibətləri şəraitində bu məsələlərin səmərəli həlli üçün investisiya fəaliyyətinin tənzimləmə metodlarından optimal istifadə edilməlidir. Bu tədbirlərin əsas istiqamətlərindən biri sənayedə investisiya fəallığının artırılmasıdır.

Müasir dövrdə ölkədə sənayenin inkişaf etdirilməsi, bu sahəyə investisiyanın cəlb olunması müvafiq inkişaf institutlarının yaradılmasını tələb edir. Həmçinin əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, səmərəli infrastrukturun, xammal resurslarının mövcudluğu və digər bu kimi amillər sənaye sahəsinin investisiya cəlbediciliyini müəyyən edir. Bununla belə, bu imkanların hərəkətə gətirilməsi, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi ölkədə iqtisadi artımın təmin edilməsi və onun dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə ölkədə reallaşdırılan investisiya qoyuluşlarının əsas hissəsi neft və qaz hasilatı sənayesinə və infrastruktur sahələrə yönəldilmişdir. İnfrastruktur sahələrin inkişafı real sektorda istehsalın artımı və cəmiyyətin həyat səviyyəsinə müsbət təsir göstərsə də, bu sahəyə investisiya qoyuluşları ilə bu sahənin xidmətlərindən istifadə edən sahələrin inkişafının əlaqələndirilməsi vacibdir.

Dövlətin investisiya qoyuluşları haqqında qərarları maliyyə səmərəliliyinin deyil, sosial səmərəliliyin qiymətləndirilməsi əsasında verilir. Dövlət, sosial səmərəliliyi yüksək, maliyyə səmərəliliyi isə aşağı olan investisiya layihələrini həyata keçirməklə, cəmiyyətin maddi rifahını artırmış olur. Bu baxımdan, dövlətin iqtisadi fəaliyyətə əlverişli şərait yaradan, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artıran, 24 əhalinin sosial inkişafına xidmət edən, ölkənin idarə edilməsini təmin edən istehsal, sosial və institusional infrastrukturun inkişafına investisiya qoyması zəruridir.

Bununla yanaşı, dövlətin ölkədə investisiya fəaliyyətindəki rolu dövlət idarəetməsinin payına düşən qənaətin həcmindən, ölkənin əsas infrastruktur şəbəkələrlə təmin olunması səviyyəsindən, infrastruktur xidmətləri göstərmək imkanına malik özəl sektorun formalaşmasından və s. bu kimi amillərdən asılıdır. Bundan başqa, dövlət investisiyaları təkcə infrastruktur sahələrinin inkişafına qoyulan investisiyanın həcmi ilə məhdudlaşmaya bilər. Belə ki, bir sıra hallarda bazar subyektlərinin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, ölkənin iqtisadi inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən kommersiya yönümlü investisiya layihələrində dövlətin iştirakını zəruri edir.

Hazırda respublikada əmanət səviyyəsinin aşağı olduğundan dövlət xərclərini multiplikator səmərəsinə daha çox diqqətin yönəldilməsi qeyd olunur. Bununla da keçid iqtisadiyyatında investisiya multiplikatorunun həddinin müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərilmişdir.

Milli gəlirin artımının təmin olunmasında investisiya artımının yerini müəyyənləşdirərkən, ayrı-ayrı dövrlərdə onun mənbələrini üzə çıxartmaq lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq işdə iqtisadi artımın təmin olunmasında multiplikatorun roluna diqqət yetirilir. Makroiqtisadi səviyyədə istehsal olunmuş milli məhsulun həcmi cari və gələcək iqtisadi inkişaf naminə yığıma və ya investisiya olunmağa yönəldiləcək payların müəyyənləşdirilməsi qeyd olunur. Göründüyü kimi Azərbaycan qanunvericiliyi üçün investisiyanın mənfəət əldə etmək və sosial səmərəyə nail olmaq məqsədi ilə müxtəlif fəaliyyət sferalarına kapital qoyuluşlarına gətirilməsi xarakterikdir, investisiyalar axının dəyişəni, kapital isə yığının dəyişəni qismində çıxış edir.

Məlum olduğu kimi investisiya fəaliyyəti aşağıdakı yollarla həyata keçirilə bilər:

- investorun öz maliyyə ehtiyatları hesabına (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, pul yığımları, vətəndaşların əmanətləri və s.);

- investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaitləri hesabına (qiymətli kağızların, pay və ya digər əmanətlərin satışından əldə olunan vəsaitlər);

- büdcə investisiya asiqnasiyaları.

Məlum olduğu kimi investisiya qoyuluşu iki əsas formada həyata keçirilir: ssuda və sahibkar. Sonuncu forma öz növbəsində, birbaşa və portfel investisiyalar şəklində reallaşdırılır. Birbaşa investisiyalar bilavasitə istehsal müəssisələrinə investisiya qoyuluşunu xarakterizə edir. Portfel investisiyalar müəssisələrin səhmlərinin, istiqrazlarını, digər qiymətli kağızların investor tərəfindən alınmasını nəzərdə tutur. BİR çox ölkələrin daxili kapital hərəkətində həm birbaşa, həm də portfel investisiyalar aktiv iştirak edir.

Cədvəl 3.2

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin funksional bölgüsü

1. Birbaşa investisiyalar	Xarici	Uzunmüddətli qarşılıqlı iqtisadi maraqların yaranmasına səbəb olan rezident və qeyri-rezidentlər arasında kapital hərəkəti
	Ölkə daxilində	
2. Portfel investisiyalar	Aktiv	Kapitalın qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə bağlı hərəkəti
	Passiv	
3. Digər investisiyalar	Aktiv	Dövlətlərarası kreditlər və depozitlər ilə bağlı kapital hərəkəti
	Passiv	
4. Ehtiyat investisiyalar	Monetar qızıl	Tədiyyə balansının saldusunu örtmək üçün dövlət tərəfindən istifadə edilə bilən aktivlərlə bağlı olan kapital hərəkəti
	SDR	
	Xarici valyuta	

Praktiki nöqtəyi nəzərindən kapitalın beynəlxalq hərəkətinin funksional kriterindən təsnif edilməsidir. Dövlətin investisiya mövqeyi onun xaricdə malik olduğu aktivlərlə xarici ölkələrin bu ölkədə malik olduğu aktivlər arasında nisbətə müəyyənləşir. Aktivlərin sırasına isə qiymətli kağızlar və birbaşa investisiyalar daxil edilir.

Zənnimizcə, investisiyaların iqtisadi məzmununun müəyyənləşdirilməsi və Azərbaycanın bu sahədə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi problemi böyük vacibliyə və aktuallığa malikdir. Məlum olduğu kimi müasir şəraitdə artıq şübhə doğurmur ki, iqtisadiyyatın davamlı inkişaf üçün dövlətin müdaxiləsi labüddür. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın istehsal sferasının texnoloji əsası tənəzzüldədir. Bu baxımdan yaranmış vəziyyət investisiyaların uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulmuş real və fond aktivlərinin yaradılmasına, genişləndirilməsinə, alınmasına çəkilən xərclər kimi təyin edilməsi probleminin təcili həllini tələb edir.

Ümumiyyətlə qəbul edən iqtisadiyyatda xarici investisiyaların əsas rolu kimi onu müəyyənləşdirmək olar ki, o milil iqtisadiyyat və daxili investisiya prosesləri üçün «sfart» mexanizmidir. Bundan əlavə xarici investisiyalar həm də texnologiyanın transferində əsas rollardan birisini oynayır, ancaq xarici investisiya təcrübəsində iki istiqamət ardıcıl xarakter daşımır. Son dövrlər getdikcə daha çox dövlətlər ən müasir olmayan texnologiyaların idxalına üstünlük verir. Onlar bu texnologiyaların istifadə edilməsi prosesinin sürətlənməsinə çalışırlar. Bu onu göstərir ki, texnologiyaların strateji inkişafında «lider dalınca getmə»dən (ən müasir texnologiyalara istiqamətlənmə) izləyən inkişaf strategiyasına keçilmişdir. Bununla yanaşı birinci strategiya yalnız ayrı-ayrı sahələrdə həyata keçirilir. Eyni zamanda bəzən xarici investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi yalnız ən müasir olmayan texnologiyaların ötürülməsi ilə deyil, hətta geridə qalmış, köhnəlmiş texnologiyaların ötürülməsi ilə müşayət olunur. Bu təcrübə o zaman baş tutur ki, xarici investor tərəfindən birbaşa investisiyalar həyata keçirilsin və birgə müəssisələr yaradırlarkən texnologiya və avadanlıqlar nizamnamə kapitalına daxil edilsin. Göstərilən meylin əsas istiqamətə çevrilməməsi üçün xarici investisiyaların yardım edəcəyi iqtisadi inkişaf məqsədlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi gərəkdir. Bundan əlavə haqqında danışılan strategiyanın həyata keçirilməsi həm müvafiq iqtisadi stimullara, həm də dövlətin yardımına, onun investisiya axınlarının tənzimlənməsinə əsaslanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının çox uzun dövr ərzində möhkəm və tarazlı tərəqqisinin bərpa edilməsində investisiyaların çağırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İntestisiyaların istənilən miqdar və keyfiyyətinin bərpa edilməsi üçün respublikada investisiya şəraitinin daha da mükəmməlləşməsinə hədəflənən mühüm funksiyalardandır. Bu səbəbdən aşağıdakı tədbirlər görülür:

- şəxsi əmlakın qorunması və korporativ idarəetmənin inkişaf etdirilməsi;
- əmlakın formasına aidiyyəti olmadan bütün investorlar üçün daha səmərəli çəkişmə şəraitinin təşkili;
- tərpenməz normativ-hüquqi rejimin bərpa edilməsi üçün dövlətin vəzifəsinin yüksəldilməsi;

- investisiya işlərinin normativ-hüquqi mənbəyinin daha da inkişaf etdirilməsi;
- investisiya obyektlərinin seçimi və analizi üçün şirkətlər barəsində investorların informasiya əldə etməsi sisteminin normallaşdırılması;
- əmanətlərin investisiyalara əlverişli transformasiyasını bərpa edən modern institusional quruluşun tərəqqisi prosesinə dəstəyin artırılması;
- biznesin məlumat təminatının normallaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq normalara müvafiqləşdirilməsi.

İnvestisiya işləri ilə əlaqədar uyğun dövlət qurumları

Mülk Məsələləri Dövlət Komitəsi (ƏMDK)

Azərbaycanın Mülk Məsələləri Dövlət Komitəsi Azərbaycan dövlət başçısı 2009-cu il may ayının 19-u imzaladığı sərəncamı ilə qurulmuşdur. Komitənin başqa vəzifələri ilə yanaşı fəaliyyət meyillərinə dövlət mülkünün və torpaqlarının idarəsi, onların şəxsiləşdirilməsi, kirayəyə və idarəetməyə verilməsi üsulu ilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların, təzə təchizat, avadanlıq hou-hau və s. çağırılması, daşınmaz mülklərin dövlət reyestrində qeydiyyatı, torpaqların kadastrının aparılması aiddir. İnvestorlar hesabına dövlət mülkünün şəxsiləşdirilməsi, icarəyə və idarəetməyə verilməsi məsələləri, sözügedən mülklər üzrə dəyər və tarixlərin təyin edilməsi, sazişlərin bağlanması və başqa bu cür məsələlər sırf bu komitə hesabına nizamlanır.

Dövlət və xüsusi sahənin birlikdə cəhdi olan Azərbaycan Respublikasında

Eksportun və İnvestisiyaların Təşviqi təsisatı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi hesabına 2003-cü il ərzində ərsəyə gətirilmişdir. Təşkilatın mühüm fəaliyyət meyillərindən biri ekogen investorlar, yerli istehsalçılar və hökumət arasında körpü vəzifəsini daşımaqdan ibarətdir.

3.2. Sənayenin innovasiyalı inkişafına yönəlik inkişaf institutlarının formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Sənaye şirkətlərinin qoyulmuş ödənişlərinin aşağı salınması, sənaye ərazilərindən uzaqda mövcud olan sənaye projelərinin şirkətdən kənar daxili quruluş təminatının normallaşdırılması, bunun üçün dövlət pulu vasitəsilə yerinə

yetirilən daxili quruluş proyektlərinin özəl sahənin investisiyaları ilə bağlılığı vasitəsi yaradılmalıdır. Həmçinin, bəzi mütərəqqi dövlətlərin praktiki fəaliyyətindən faydalanaraq inkişaf etdirmə nümunələrinin tətbiqinin böyüdülməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.(21, s.13)

Sənaye şirkətlərinin gördüyü işə köməklik edilməsi, onlara məlumat, marketing və markalanma yardımı, normaların və sertifikatların tətbiqində yardım, training yardımı göstərilməli və əsasən sənaye şirkətlərinin tədqiqat və tərəqqi etdirmə işləri dəstəklənməlidir. Aydındır ki, innovasiyalar sənayenin çəkişmə bacarığının çoxaldılmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu nöqteyi – nəzərdən özəl sahə heabına yerinə yetirilən tədqiqat və tərəqqi etdirmə fəaliyyətinin dəstəklənməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu əməliyyat sənayenin kadr imkanının və elmi biliklərinin normallaşdırılması ilə izlənməlidir. (16, s.51)

Keçən illər ərzində infrastruktur proyektləri ilə yanaşı, dövlət investisiyaları bəzi istehsal əsaslı projelərə istiqamətləndirilmiş, bölgədə səmərəli biznes investisiya şəraiti təmin edilmiş, özəl sahə tərəfindən tətbiq olunan projelərin güzəştli şərtlərlə dövlət hesabına maliyyələşdirilməsi və vacib bilindiği halda dövlətin bu projelərdə mövqeyi müəyyən edilmişdir. (9, s.181)

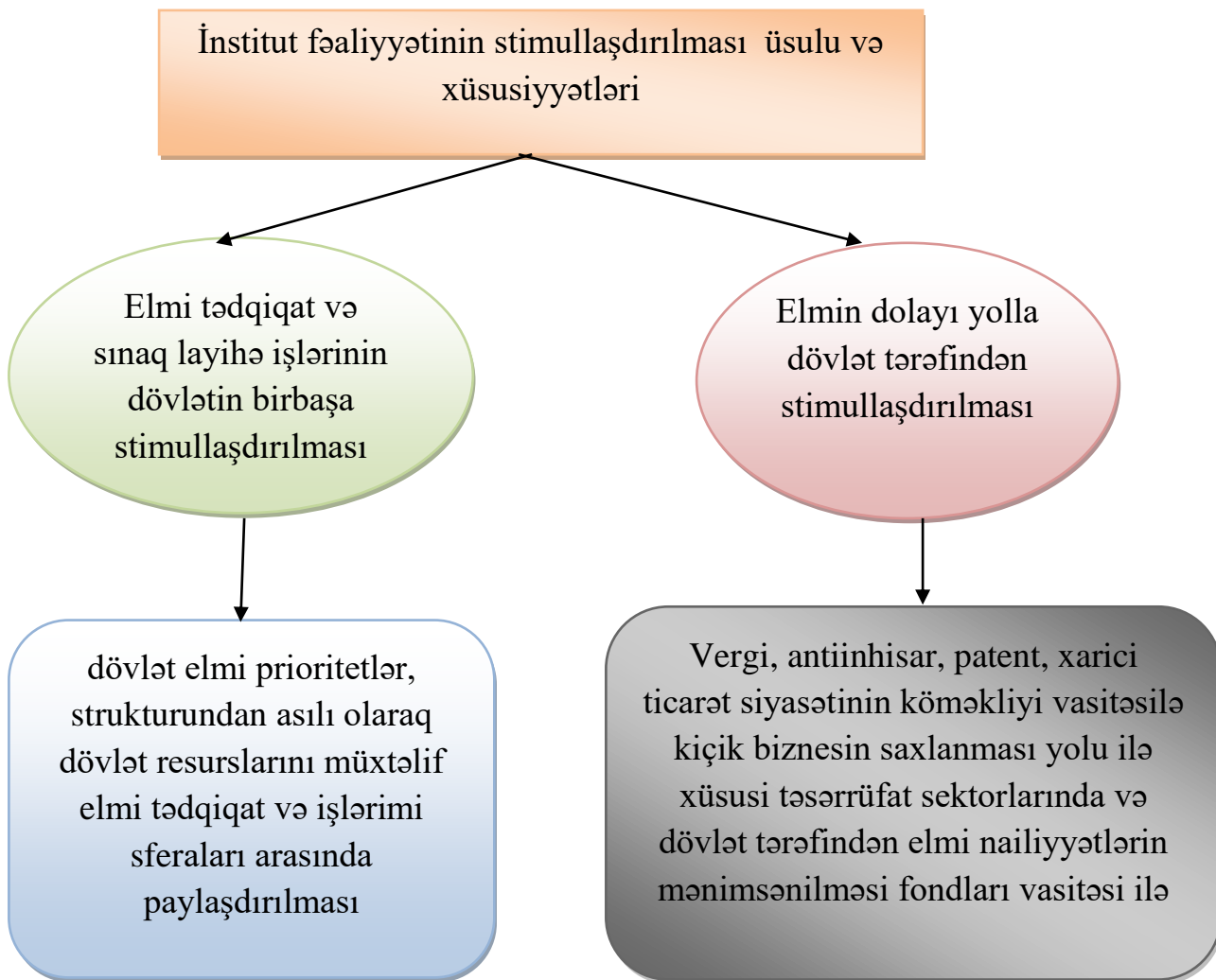
Sənaye təzə tərəqqi mərhələsinə fəaliyyəti nəticəsində qədəm basmış, bu dövrün təməli olaraq Azərbaycanda 2014-cü il “Sənaye ili” kimi qəbul edilmişdir. Real potensialdan düzgün və sərfəli istifadə etmək eyni zamanda sənayeləşmənin yeni mərhələsində Azərbaycanın regionda qüvvətli sənaye mövqəsi olmasını sağlamaq üçün “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” tərəqqi Konsepsiyasında təyin edilmiş fəaliyyət meyilləri əsas götürülərək, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin tərəqisinə aid 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” tərtib olunmuşdur.(12, s.216)

Azərbaycan Respublikası dövlət hakimiyyəti idarələrinin iştirakı və kömək göstərilməsi ilə bağlı əsas vasitəsini, dövlətin innovasiya fəaliyyətinin tərəqqi proqramı yarada bilər. Bu proqrama daxil olan məsələlərə nəzər salmaq:

Dövlətin xüsusi maliyyə vəsaitlərinin hesabına prinsipli elmtutumlu texnologiyaları və eləcə də innovativ layihələrin yaradılması birbaşa dəstək göstərilməsi ;

Sənaye müəssisələri üçün innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsi istiqamətində əlverişli tədbirlərin həyata keçirilməsi ;

Kiçik innovasiya sahibkarlığının subyektləri üçün ilkin dövrdə güzəştli rejimlərin yaradılması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi. Bu tədbirlərə misal olaraq, binalar və avadanlıqların icarəsinə görə güzəştlər dövlət büdcəsinə köçürülən verginin azaldılması və sürətləndirilmiş, amortizasiya və sair aid edə bilərik.

Sxem 3.1. Sənaye institutlarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması (7, 106)

Sadaladığımız bu stimullaşdırma üsulları ilə yanaşı, onun dövlət tərəfindən institut fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında iqtisadiyyat, tədqiqatlar və işləmələrin təminatı, infrastrukturun əlverişli innovasiya mühitinin formalaşdırılması olduqca zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bura isə standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma və elmi texniki

informasiya xidmətləri, eləcə də elmi texniki inkişaf proqnozlarının hazırlanması və innovasiyaların neqativ nəticələrini qiymətləndirməsi kimi məsələlər aid edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu dövlətlərin institut ümumi iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması prosesindən elm və sənayenin qarşılıqlı əlaqələrinin həyata keçirmə vasitəsilə 3 əsas vasitədən istifadə edir.

Bu vasitələrdən birincisi dövlət müqaviləsidir. Bu vasitədən, o zaman istifadə edilir ki, dövlətin tabeliyində olan elmi tədqiqat və bir sıra digər işləmələri icra edən subyektlərin əldə etdiyi nəticələr dövlətə bilavasitə xeyir gətirir. Belə olduqda isə əldə edilən məhsulun üçüncü bir tərəfə ötürməsi situasiyası istisna edilmir.

Digər bir vasitə isə qrantdır. Bu vasitə dövlət elmi tədqiqat sektoru arasında fərqli münasibət formasının leqallaşdırır. Başqa cür ifadə etsək mülkiyyət, maliyyə xidmət və digər dəyərli bir çox elmi tədqiqatların və işlənmələrin dövlət tərəfindən saxlanması və yaxud stimullaşdırılmasını təmin edir. İşlərin icra edilməsi isə xüsusi razılaşmada qeyd edilir.

Sonuncu əsas vasitə isə institusional vasitə olub, kooperativ razılaşmadır. Bu vasitə qrantdan fərqli olaraq burada əvvəlcə dərhal fayda, nəticə tələb edilmir. Lakin buna baxmayaraq, buradan dövləti işlərin gedişinə nəzarət etmək hüququ mövcuddur. Kooperativ sazişi isə dövlət və xüsusi sektor arasında korporativ proseslərin təşkilinin vacib mexanizmi kimi çıxış edir.

İqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən asılı olaraq, sənaye institutlarının fəaliyyətinin inkişafı və stimullaşdırılması üçün həyata keçirilən siyasətin reallaşdırılmasının mərhələlərlə yerinə yetirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir. Bunun üçün ilkin mərhələdə əsas məqsədi institut fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə əlaqədar mövqelərin saxlanması başlanğıc şərtlərinin yaradılmasıdır. Bu mərhələdə bir sıra məsələlərin icrası nəzərdə tutulur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ təbii resurslardan istifadənin intensivləşdirilməsi ;
- ✓ ölkədə ümumdaxili məhsulu əsas formalaşdırıcı sahələrə daha çox innovasiyaların tətbiq edilməsi və bu sfera üzrə yeniliklərin tətbiqinin

dəstəklənməsi. Bu sahələrə misal olaraq qara metallurjiya, neft kimya və yeyinti sənayesi müəssisələrini göstərə bilərik;

- ✓ ölkənin müxtəlif regionlarında xammal resurslarının dərindən emalına istiqamətlənmiş perspektiv istehsalın formalaşdırılması və məhsulun ümumi həcmindən məhsul payının artırılması.

3.3. İxracə dəstək verən sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması məsələləri

Sənaye elə bir sektordur ki, bu sektorun tərəqqisinə yiyələnməkdən iqtisadiyyatda istənilən bir nailiyyətdən söhbət açıla bilməz. Ona görə ki, sənaye cəmiyyətin istehsal qüvvəsinin çoxalmasına böyük effekt göstərən şirkətlərin ümumi toplusunu əhatə edir və mühüm funksiyası var olan xammalı istehlakçıya istifadəyə hazır durumda verməyə hesablanıb. Bu isə gündəlik həyatda istifadə etdiyimiz maddi və qeyri-maddi məmulatların həyatımızda necə vacib mövqeyə sahib olmasını göstərir.

Sırf bu nöqtəyi-nəzərdən respublikamızda yerinə yetirilən çox sahəli iqtisadi inkişaf strategiyasının qayələrindən biri də sənaye məhsulları emalı ilə bölgələrin tarazlı tərəqqisinə, həmçinin yerli istehsal və əmək imkanından əlverişli istifadə etməklə eksportyönlü hazır məhsul istehsalına yiyələnməkdən ibarətdir. Ona görə ki, enerji və ərzaq müdafiəsi ilə bərabər, sənaye məhsulu istehsalı da ölkənin iqtisadi qorunmasının mühüm şərtlərindəndir. Ənənəvi iqtisadiyyatımızın bugünkü dövründə var olan sənaye potensialından maksimum faydalanmaq, dinamik məhsul istehsalında möhkəmliyi bərpa etmək üçün yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Sahəvi tərəqqiyə göstərilən diqqət respublikamızın bütün regionlarında, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında da sənayenin tərəqqisinə imkan yaradıb. Son olaraq, muxtar respublikada sənayenin ayrı-ayrı sektorlarının tərəqqi etdirilməsinə istiqamətlənmiş ümumi tədbirlər bu sahədə pozitiv nəticələrin qazanılmasına nədən olub.

Ölkə iqtisadiyyatında sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün dövlət tərəfindən tədbirlər planı hazırlanıb icra olunmaqdadır .Bu sahədə inkişaf

tendensiyaları və beynəlxalq praktikanın təhlili göstərir ki, sahibkarlığın inkisafı sahəsində, xüsusilə də qeyri-neft sektorunda və bölgələrdə böyük potensial imkanları mövcuddur. Həmçinin, bu sahədəki inkisaf istiqamətlərinin və beynəlxalq təcrübə imkanlarının təhlili aşkar edir ki, respublikada sahibkarlığın inkisafı sahəsində əldə olunmuş uğurların gücləndirilməsi və çoxaldılması üçün biznes mühitinin əlverişliliyinin yüksəldilməsi, kiçik-orta sahibkarlığın inkisafına köməklik göstərilməsi siyasəti davam etdirilməlidir.

Qeyri-neft sahəsinin tərəqqisi istiqamətində ölkə siyasəti üç prioritet istiqamətdə əhatə olunmalıdır. Birinci istiqamət qeyri-neft sahəsində investisiya yatırımlarının maliyyələsdirilməsi üçün səmərəli şəraitin yaradılmasıdır. Hal-hazırda qeyri-neft sektorunun inkişafını ləngidən amillərdən biri ölkədə faizin çox olmasıdır. Gələcəkdə maliyyələşmə mənbələrinin artırılması və faiz dərəcələrinin azalması 40 qeyri-neft sektorunun inkişafı sferasında vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu sahədə Azərbaycanda dövlət hesabına bir sıra tədbirlər görülməkdədir.

Ölkədəmizdə məşğulluq səviyyəsinin artırılması firmaların mövcud sərvətlərdən əlverişli şəkildə faydalanmaq, xüsusilə səmərəlilik səviyyəsinin artmasına yiyələnmək qabiliyyətindən birbasa asılı olmuşdur.

Respublikada insan kapitalının təşəkkül etdiirilməsi iri miqdarlı investisiya yatırımları istəyir. Bu investisiya yatırımlarının dövlət hesabına yerinə yetirilməsi və qeyri-neft sahəsinin prioritet istiqamətləri üçün kadrların tərtib edilməsi meyilində işlərin görülməsi əsas strategiyaya malikdir.

Həmçinin, istehlakçıların səlahiyyətlərinin dövlət qorunmasının qüvvətləndirilməsi, istehlak məhsullarının istehsalı, importu və eksportunun, topdan və pərakəndə satışının yerinə yetirilməsi zamanı normativ qiymətli kağızlar tələblərinə riayət edilməsini təmin etmək məqsədilə davamlı nəzarətlər ediləcək və öhdəlik tədbirləri istifadə olunmalıdır.

Sahibkarlığın inkisafına kömək üçün dövlət gəlir cədvəlindən seçilən güzəştli kreditlərin miqdarının çoxalması və bölgələrdə sahibkarların bu ləvazimatlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi təmin ediləcəkdir, kreditləsmənin əlverişliliyinin artırılması meylində fəaliyyət gücləndirilməlidir. Qeyri-neft sektoru institutlarının inkişafının stimullandırılması metodları istehsalının ərazi üzrə yerləşdirilməsinin prioritet inkisaf istiqamətlərini, iqtisadiyyatda bas verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini çevik şəkildə nəzərə almalıdır. Güzəstlər sistemi konkret şəraitdə istehsalın inkisafı sahəsində qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə güzəştli kreditlərin verilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla iqtisadiyyatın, o cümlədən regionların prioritet sahələrində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, regionların investisiya cəlb ediciliyinin artırılmasına və tarazlı inkişafına, müasir texnologiyaların tətbiq edilməsinə dayanan rəqabətqabiliyyətli layihələrin reallaşdırılmasına, əhalinin həssas qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin, əlillərin, gənclərin, qadınların və az təminatlı ailələrin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunmasına üstünlük verilməklə həyata keçirilir.

Bununla yanaşı, fermerlərin kiçik həcmli güzəştli kreditlərə birbaşa çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə güzəştli kreditlərin verilməsində bank olmayan kredit təşkilatlarının, o cümlədən kredit ittifaqlarının rolunun artırılması, eləcə də yeni bank olmayan kredit təşkilatlarının yaradılmasının təşviq olunması, həmçinin Fondla əməkdaşlığa yeni bankların, bank olmayan kredit təşkilatlarının cəlb olunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, 2015-ci il ərzində daha 2 bank, 13 bank olmayan kredit təşkilatı, o cümlədən 7 kredit ittifaqı Fondla əməkdaşlığa cəlb edilmişdir. Bununla da Fondla əməkdaşlıq edən müvəkkil kredit təşkilatlarının sayı 64-ə, o cümlədən bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı 32-ə çatdırılmışdır.

Bu andan etibarən bank olmayan kredit verən sahələrin, eləcə də kredit ittifaqlarının təsisatla əməkdaşlığa cəzb edilməsi sahəsində işlər görülməkdir. Bölgələrdə və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlığın tərəqqisinə daha da təkan vermək məqsədi ilə Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatı hesabına fasiləsiz olaraq işgüzar forumlar yerinə yetirilir. İşgüzar forumlar əhatəsində sahibkarlara güzəştli kreditlərdən istifadə vasitəsi şərh olunur, investisiya projelərinin tərtib edilməsinə və sunulmasına aid treninq və tədbir edilən inzibati rayonun iqtisadi imkanına müvafiq olaraq maliyyələşdirilməsi düşünülmüş investisiya projelərinin təqdimatı qeyd edilir, sahibkarlarla səlahiyyətli kredit verən sahələrin hüquqi üzvlərinin işgüzar əlaqələr qurması və kreditin alınması ilə əlaqədar mövzular haqqında söhbət edilir, sahibkarların təklifləri öyrənilir, həmçinin, respublikanın şəhər və rayonlarının hamısı daxil olmaqla iqtisadi imkan analiz edilir, prioritet meyillər müəyyən edilir, prioritet sektorlar üzrə tərtib edilmiş nümunəvi investisiya projeləri və güzəştli kreditlər sahibkarlara sunulur.

Sahibkarlığa Yardım Milli Təsisatı hesabına 2015-ci ildə regionlarda 39, Bakı şəhərinin ərazilərində yeddi olmaqla qırxdan altı işgüzar forum qeyd edilmişdir. Forumlarda sahibkarlara güzəştli kreditlər təqdim edilmiş, 4070 47 sahibkara, o cümlədən regionlarda 3470, Bakı şəhərinin qəsəbələrində isə 600 sahibkara maarifləndirici treninqlər və nümunəvi investisiya projelərinin təqdimatı təşkil edilmiş, müvəkkil kredit verən sahələrinin üzvləri və sahibkarlarla var olan iqtisadi potensialdan daha məqsədəuyğun faydalanması üçün söhbətlər etmiş, tədbir təşkil edilmiş şəhər və rayonlar əsasında investisiya qərarlarının qəbul edilməsi kütləvi məlumat mexanizmlərində elanlar verilmişdir. Bu forumların əsas mahiyyəti sahibkar güzəştli kreditlərin təhvil verilməsi mexanizminin izah olunması, sahibkarlarla müvəkkil kredit təşkilatlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin işgüzar əlaqələr qurması və kreditin alınması ilə əlaqədar proseslərin haqqında söhbət edilməsi, həmçinin investisiya projelərinin

tərtib edilməsi və ortaya çıxarılmasına aid elmtutumlu trainingin aparılması və sahibkarlara güzəştli kreditlərin təqdim olunmasıdır.

Ən çox sakinlərin həssas qruplarının, həmçinin qaçqın, şikəst, cavan və qadın sahibkarların, o cümlədən yoxsul ailələrin kiçik miqdarlı kreditlərdən yüksək səviyyədə faydalanaraq özlərinə biznes etmək üçün şəraitin yaradılması daim hədəf mərkəzində olur. Nəticədə, 293 məcburi köçkün sahibkara 5.1 milyon. manat, 762 qadın sahibkara 22.1 milyon. manat, 1177 gənc sahibkara 68.4 milyon. manat və 3 əlil sahibkara 60 min manat güzəştli kreditlər verilmişdir. Bu kreditlər hesabına müvafiq olaraq 366, 1707, 2571 və 6 təzə ofisin fəaliyyət göstərməsi imkanı yaranmışdır. Nəticədə bu 2015-ci il ərzində verilmiş ümumi kreditlərin 38.5%-ni, maliyyələşdirilmiş layihələrin sayının 42.6%-ni, yeni yaradılan iş yerlərinin sayının isə 36.9%-ni təşkil edir. 2015-ci ildə qadın sahibkarlara verilmiş güzəştli kreditlərin həcmi ötən illə müqayisədə 2.4 dəfə, gənclərdə isə 37.6% artmışdır.

Vurgulamalıyıq ki, maşınqayırma sənayesinin tərəqqisinin sürətləndirilməsi, emal edilən məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasının və çəkişməyə davamlılığının bərpa edilməsi çox mühümdür. Maşınqayırma sənayesinin prioritet tərəqqi meyillərinin bərpa edilməsi üçün bir çox ümumi tədbirlər görülür. Maşınqayırma müəssisələrində yeni texnoloji bazaya keçilməsi; maşınqayırma müəssisələrində modern sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma üsullarının istifadə edilməsi; müəssisələrdə marketinq servisinin tərəqqi etdirilməsi; istehsalın diversifikasiyasının təşkilinin böyüdülməsi; maşınqayırma şirkətlərinin xüsusişdirilməsinin sonlandırılması; endogen bazarın xarici inhisarın ekspansiyasından müdafiəsi və maşınqayırma məhsullarının eksportunun dəstəklənməsi; xarici avadanlıqların transferində yerli istehsalçıların məşğuliyyətlərinin bərpa edilməsi; praktiki-konstruktor işləmələrinin bilavasitə maliyyələşdirilməsi və onlardan faydalanma səlahiyyətinin istehsalçıya təhvil verilməsi; modern texnoloji vəziyyətin əmrləri səviyyəsində elmi, mühəndis-

texniki və ixtisaslı fəhlə kadrları tədarükünün yerinə yetirilməsi; elmi-texniki imkanlardan faydalanma əmsalının yüksəldilməsi. Maşınqayırma sənayesinin prioritet tərəqqisinin sürətləndirilməsi üçün müəssisələrin mövcud texniki potensialının yeniləşdirilməsi, mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsi, beynəlxalq standartlara keçilməsi, bu sahədə elmi-texniki potensialdan istifadənin səmərəliliyinin artırılması vacibdir.

Maşınqayırmanın müasir avadanlıq əsasında tərəqqisinin bərpa edilməsi bütövlükdə ölkədə sənayenin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Son 10 il müddətində də ixracın tənzimlənməsi, ixrac əməliyyatlarının qaydalarının təkmilləşdirilməsi, ixrac nəzarətinin effektivliyinin artırılması üzrə Qanun və Prezident Fərmanları verilmişdir." İxrac nəzarəti haqqında" Qanunun tətbiqi ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracın səmərəlilik meyarlarının artırılması proseslərini intensivləşdirmişdir.

Dövlət başçısının sərəncamı ilə AR-da eksport import əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlərin müəyyənəndirilməsi təmin olunmuşdur.

İxrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracın effektivliyinin artırılması, ixracın stimullandırılması, xarici alış-veriş fəaliyyəti iştirakçılarının ixrac əməliyyatlarını genişləndirməyə həvəsləndirilməsi, bu sahədə yerli və əcnəbi investorların fəallığının artırılması naminə, "Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallasdırılması haqqında AR Prezidentinin 1997-ci il iyun ayının 24-ü imzalanmış 609 –li sərəncamı ilə qəbul olunmuş" Azərbaycanda eksport-import prosedurlarının nizamlanması Qaydaları"na bir sıra dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Biz əvvəllərdə qeyd etmişdik ki, dövlətin iqtisadi siyasətində son illərdə qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullandırılmasına dövlət dəstəyi gücləndirilməsi, sistemli yanasma prioritet kimi qəbul olunmuş və bir sıra tənzimləyici, stimullandırıcı tədbirlər müəyyənəndirilmiş, icra edilmiş və ya icra olunmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 08 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "2011-2013-cü illərdə qeyri-neft mallarının eksportunun stimullandırılmasına dair tədbirlər Planı"nda əsasən aşağıdakıların həyata keçirilməsi yer almışdır:

Xarici alış-veriş fəaliyyəti sektorunda daha əlverişli şəraitin qurulması, bu sektorda dövlət nizamlanmasının təkmilləşdirilməsi Gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi, uyğun normativ səlahiyyətli protokollara əlavə və dəyişikliklərin hazırlanması;

"Azərbaycan ərazisində eksportun və İnvestisiyaların Təşviqi Təsisatı"nın (AZPROMO) fəaliyyətinin qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi;

İxrac məqsədilə məhsulların istehsalının kreditləşdirilməsi üzrə mexanizmlərin hazırlanması;

Məhsul və servislərin eksportunun sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

Potensial ixrac bazarı ölkələrində Azərbaycan ticarət evlərinin yaradılması;

Qeyri-neft məhsullarını ixrac edən sahibkarlıq amiləri və onların emal etdiyi məhsullar, digər mühüm ixrac elementlərini özündə birləşdirən məlumatlandırma sisteminin formalasdırılması və s. Bu sənədə daxil olmuş birsıra mühüm tədbirlərin icrası bas tutmuşdur.

Nəticə etibarilə, qeyri neft ekportunun stimullandırılması və təkmilləşdirilməsi prosesləri davam etdirilmiş, sahibkarlıqsubyektlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə qanunvericilik özəyi yenilənmişdir. Bunlarla bərabər, Tədbirlər planında bəzi əhəmiyyətli vəzifələrin icrasına başlamaq mümkün olmamışdır. Bunlara sənaye klasterlərinin və müstəqil ərazilərin yaradılmasını nümunə çəkmək olar.

Qeyri-neft sahəsinin eksport potensialının çoxaldılmasında sənaye sektorunun ixrac potensialının gücləndirilməsi ilə bağlı tənzimləyici qanunvericilik bazasının, müxtəlif təkmilləşdirmə mexanizmlərinin də əhəmiyyəti əsas yer tutur. 2015-2017-ci illərdə prezident hesabına Azərbaycanda metallurgiya kompleksinin inkişafı, sahənin modernizasiyası, idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi və nəticədə istehsal ixrac potensialının yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaq tənzimləmələri, hüquqi bazanın gücləndirilməsi tədbirləri üzrə iki Sərəncamı verilmişdir. 2013-ci ildə “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi” Qapalı Səhmdər Cəmiyyətinin yaradılmış və nizamnamə kapitalı müəyyənləşmişdir. Ölkə başçısı neft-kimya sənayesində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında 2 aprel 2010-cu il tarixli Sərəncamı verilmişdir. Həmin Sərəncamla “Azərkimya” Dövlət Sirkəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Sirkətinin tabeliyinə verilmiş və Sirkətin təşkilati hüquqi formasının qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması tapşırılmışdır. Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında dövlət başçısının fərmanı vacib tənzimləmə tədbirlərinin genişləndirilməsinin təzahürü kimi çıxış edir. Sərəncamda istehsal və emal sahələrinin təşkili, müasir texnologiyalar əsasında sənaye məhsulları çeşidinin artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında təzə və keyfiyyətli eksport yönümlü iqtisadiyyat sektoru olan kosmik sənayesinin təməlinin qoyulması və tərəqqisinin intensivləşməsi tədbirləri diqqət çəkir. Bu sektorun dövlətin qeyri-neft eksportu imkanına verə biləcəyi xeyirlər yüz milyonlarla və yaxın perspektivdə daha da yüksək dəyerdə mənfəətlə proqnozlaşdırılır.

2014-cü ilin ölkədə “Sənaye ili” kimi qəbul edilməsi sənayeləşmə siyasəti vasitələrinin modern istəklər səviyyəsində nizamlanmasına və təkmilləşdirilməsinə stimula verir. Dövlət başçısının sərəncamında bildirilir ki, indiki prosedura modern çağırışlar və yeni təşəbbüslər göstərilməklə sənayenin müasirləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin

saxələndirilməsi üçün bəzi işlərin görülməsi, həmçinin təbii və iqtisadi servislərin təsərrüfat dövriyyəsinə cəzb olunması, milli sənaye sektorlarından başqa, yeni prioritet istehsal sektorlarının, inkişafını bərpa edəcək potensialın formalasdırılması zəruridir. Bu əhəmiyyətli funksiyaların reallasdırılması təqdirində, birbasa və dolaylı olaraq, ölkədə eksport imkanının gücləndirilməsi və daha da mükəmməl tənziqlənməsi məqsədi ilə əlverişli şəraitin yaradılması imkanları artır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritələrinin əhəmiyyətləri olaraq bir neçə məsələni nəzərdən keçirmək əhəmiyyətlidir ki, bu da ölkənin qlobal rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə geniş imkanlar yaradır:

- monetar və fiskal siyasətin uyğunlaşdırılması,
- investisiyaların və risklərin idarə edilməsinin optimallaşdırılması,
- müəyyən vəziyyətlərdə nəzərdə tutulmuş cari və strateji məqsəd və proseslərin düzgün müəyyənləşdirilməsi,
- innovativ texnologiya və məhsulların inkişaf etdirilməsi,
- maliyyə və marketinq proseslərinin optimallaşdırılması.

Sənəddə maliyyə dayanıqlığın təmin edilməsi və davamlı monetar siyasətin təkmilləşdirilməsi strateji hədəflərdən biri kimi qəbul edilmişdir. Strateji sənədlərin üstünlüklərindən biri budur ki, bu zaman strateji hədəflər konkret məqsəd və vəzifələri nəzərdə tutmaqla onların icrası işlək nəzarət mexanizmi ilə yekunlaşır. Strateji yol xəritələrinin metodologiyası iqtisadi proseslərin səmərəli surətdə həyata keçirilməsini və investisiyaların effektivliyinə zəmin yaradan analitik sxemləri tətbiq edir. Strateji hədəflər “bazara istiqamətlənmə” (market-based) və “ehtiyatlara istiqamətlənmə” (resource-based) yanaşmalarını optimal surətdə uzlaşdırmaqla məqsəd və vəzifələrin prioritet qiymətləndirilməsi şəraitində müəyyən edilmişdir.

Ölkəmizdə qəbul edilmiş strateji “Yol Xəritəsi”ndə məqsəd və hədəflər müasir çağırışlara uyğun olaraq müəyyən edilmiş, mövcud iqtisadi durumu və gələcəyə yönəlmiş inkişaf strategiyasına uyğun investisiya siyasəti və kompleks tədbirlər sistemi ilə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Strateji Yol Xəritəsində milli

iqtisadiyyat üzrə 2020-ci ilə qədər strateji hədəf xarici mənfəət təsirlər nəticəsində meydana çıxmış vəziyyətdən çıxmaq üçün qısa müddətdə iqtisadiyyatın sabit vəziyyətdə saxlanması, ortamüddətli dövrdə diversifikasiya və yeni hərəkətverici qüvvələr hesabına inkişafın dəstəklənməsi, uzunmüddətli dövrdə isə dünya iqtisadiyyatına daha çox inteqrasiya olunmaqla rəqabətqabiliyyətinin artırılması kimi məqsədləri qarşıya qoyur və bu məqsədlərə nail olmaq üçün nəzərdə tutulmuş strateji hədəflərin həyata keçməsi istiqamətində qeyri-neft sektorunda daha çox dəyər yaradılması ilə gəlirlərin artması, yeni iş yerlərinin açılması, təbii ehtiyatlardan optimal istifadə edilməsi, neftdən asılı iqtisadiyyatın aradan qaldırılması, milli valyutaya etimadın gücləndirilməsi kimi vacib tədbirlərin əhəmiyyəti təsdiq edilmişdir.

Beynəlxalq təcrübədə uğurlu konsepsiya kimi qəbul edilmiş yol xəritələrində rəqabətlə yanaşı, kooperasiyaların inkişaf etdirilməsi, onun fərqli forma və metodlarının tətbiq edilməsi, bu işdə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, biznesin təşkilində ərazi və sektorlararası kooperativləşmədə mühüm alət hesab edilən klasterlərdən istifadə olunması iqtisadi inkişafda vacib amil kimi dəyərləndirilir. ABŞ-da şirkətlərin çoxu klasterlər çərçivəsində fəaliyyət göstərir və onların ÜDM-də payı 60%-dən çoxdur. Avropa İttifaqı ölkələrində isə əmək qabiliyyətli əhəlinin 38%-dən çoxu klasterlərdə çalışır. Məhz kooperasiyaların inkişaf etdiyi ölkələrdə rəqabət qabiliyyətli istehsalat yüksək səviyyədə müşahidə edilir. Sənaye sahələri tam olaraq klasterləşmə ilə əhatə olunan Şimal-Qərbi Avropa ölkələri, Finlandiya, Danimarka, Norveç, İsveç iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyətinə görə dünyada qabaqcıl yerdə dayanır. Həmçinin Almaniya və Fransanın da bir çox sənaye sahələrində klasterləşmə güclü mövqeyə malikdir. Cənub-Şərqi Asiyada, Çində, Sinqapurda, Yaponiyada da klasterlərin yaranması prosesi sürətli hal almışdır. Məsələn, Çində 30 min şirkəti, 3,5 milyon işçini özündə birləşdirən, ildə 200 milyard dollar məhsul istehsal edən 60 xüsusi klaster-zonalar mövcuddur.

Müasir global çağırışlar arasında mühüm əhəmiyyətə malik olan tendensiyalardan biri də iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyi və effektivliyinin qiymətləndirilməsinə

ənənəvi yanaşmaların transformasiyası çıxış etməkdədir. Bu gün elmi-texniki tərəqqinin bilavasitə nəticəsi kimi iqtisadiyyatda elektron idarəetmənin tətbiqi, “bilik iqtisadiyyatı”, “informasiya iqtisadiyyatı” kimi inkişaf proseslərini özündə əks etdirən anlayışların bu gün aparıcı iqtisadi kateqoriyalara, habelə qlobal iqtisadi inkişaf çağırışlarına dönüşməsi iqtisadi fəaliyyət və eləcə də onun idarə edilməsi siyasətinin paradiqmasını dəyişməkdədir. Yeni inkişaf mərhələsinin vacib əlaməti kimi milli iqtisadi sistemlərin qarşılıqlı asılılıqlarının güclənməsi ilə yanaşı iqtisadi müstəqilliyin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsi çıxış etməkdədir. Milli iqtisadi müstəqilliyin zəifləməsi iki istiqamətdə baş verməkdədir. Birinci istiqamət istehsalın xarakteri ilə bağlı olaraq istehsalda ənənəvi təbii ehtiyatların “bilikyönlü məhsullar” ilə əvəzlənməsinin sürətlənməsidir. 2-ci istiqamət dünya iqtisadiyyatının “bütövləşməsi” yanaşması ilə əlaqədardır. TMK-lar, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar və inteqrasiya birliklərinin qloballasma siyasəti adı altında iqtisadi məkanı birləşdirməsi milli iqtisadi sistemlərin azadlığının aradan qalxmasına gətirib çıxarır. Belə perspektivdə, Azərbaycanın “kiçik iqtisadiyyat”lı, lakin zəngin resurslu, əmək tutumlu mentalitetli” və əlverişli geoiqtisadi mövqe “ölkə kimi qlobal çağırışları hədəf olaraq deyil, yönləndirici olaraq qəbul etməsi mühüm hesab edilməlidir.

Nəticə və təkliflər

Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə “bir pəncərə” sisteminin tətbiq edilməsi ilə sahibkarların qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan prosedurlar sadələşdirilmiş və bununla da ölkədə əlverişli biznes mühiti formalaşmış, həmçinin, ixrac və idxal əməliyyatları üzrə görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq ixrac rüsumları ləğv olunmuş, mənfəət vergisi isə 20%-ə dək azaldılmışdır.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan dünya bazarında neft ixrac edən ölkə kimi tanınır. Son illərdə neftin dünya bazarında qiymətinin tərəddüd etməsi neft gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Bununla da qeyri neft sahələrinin inkişafı üçün başlıca inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulan sferalar kənd təsərrüfatı, İnformasiya və kommunikasiya sahəsi və turizm sahəsi seçilmişdir.

Aqrar sferanın tənzimlənməsi yönündə aqroparkların yaradılması, fermerlərə subsidiyaların ayrılması və güzəştli kreditlərin verilməsi daxildir. Bundan başqa İKT üzrə Azərbaycana məxsus Azerspace və Azersky peyklərinin fəzaya buraxılması İKT-nin inkişafına təkan vermişdir. Əlavə olaraq ölkədə qəbul olunmuş dövlət proqramları da öz nəticəsini göstərmişdir ki, bu proqramlara “Regionların social iqtisadi inkişaf proqramı 2014-2018”, “Məşğulluq Strategiyası 2006-2015”, “Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf 2006-2015” dövlət proqramlarını aid etmək olar.

Hər şeydən əvvəl rəqabət formalaşdırılmasına üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşmasına nail olmaq lazımdır.

Odur ki, ölkədə sənaye institutlarının təkmilləşdirilməsi aşağıdakı tədbirlərlə nail olmaq olar:

1. Sənaye institutlarını inkişaf etdirmək və onlar arasında iqtisadi əlaqələrin qurulmasını təmin etmək, bu baxımdan klasterlərin yaradılması daha məqsədə uyğundur;
2. Yerli əmtəələrin təklifi haqqında marketinq araşdırmalarına dair informasiyaların ötürülməsi, yerli məhsul istehsalını stimullaşdırmaqla ərzaq təhlükəsizliyinə zəmin yaratmaq və s.

Ölkənin ixracat potensialının təhlilinin səmərəli təşkilində ixrac siyasətinin optimallığının yüksəldilməsində bu proseslərin modelləşdirilməsi və müxtəlif ssenarilər əsasında proqnozlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işində ekonometrik modellər vasitəsilə Azərbaycan ixracatının nəzəri müddəalara uyğun olaraq ÜDM və ABŞ dollarının nominal mübadilə kursundan, ÜDM-in isə investisiyalardan və dünya bazarında neftin qiymətlərindən asılılığının təhlili və proqnozu həyata keçirilir.

Aparılan tədqiqat üçün tələb olunan göstəricilərin ekonometrik təhlili və empirik qiymətləndirilməsi adekvat modelin qurulmasına və ixracın ortamüddətli proqnozunun həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Model hesablamaları ixracın ÜDM-dən və mübadilə kursundan, ÜDM-in isə investisiyaların ümumi həcmindən və dünya bazarında neftin qiymətindən müsbət asılılığı haqqında nəzəri müddəanı təsdiq etmişdir.

Qurulmuş modelə əsasən idarəedici parametrlərin üç inkişaf ssenarilərindən, optimist, orta və pessimist ssenarilərindən istifadə edərək ölkə ixracatının 2020-ci ilə qədər proqnozu verilmişdir. Hər üç ssenari üzrə ixracat həcminin artımı kəmiyyətcə qiymətləndirilmişdir ki, bütün bunlardan da ixrac siyasətinin və ixrac fəaliyyətinin tənzimlənməsində və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsində praktik olaraq istifadə olunması əsaslandırılmışdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”
2. A.B.Abbasov “Biznesin əsasları”, Bakı, 2012
3. A.Karminski, N.Olenev və b. Ticarət iqtisadiyyatı, 2014
4. Q.N.Manafov. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi aspektləri, Bakı, 2012
5. M.Əhmədov, A.Hüseyn , İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları,Bakı 2011
6. R.Həsənov.İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Bakı, 2009
7. S.X.Aslanov, Sahibkarlıq hüququ, Bakı, 2011
8. S.Z.İsayev, S.M.Tanrıverdiyev, İqtisadi hüquq., Bakı ,2013
9. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu- SKMF (jurnal) Bakı, 2016
- 10.Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu 102
- 11.V.M.Niftullayev. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2014

Rus dilində

- 12.A.O.Баинов, И.Н.Шапкин “Малое предпринимательства”. Москва 2013
- 13.Б.Карлов. Деловая стратегия .Москва. 2016
- 14.В.З.Черняк. Бизнес и планирование учебное пособие. Москва 2012
- 15.Волчкова Л.Т. Планирование социально-экономического развития: теория, методология, организация: Учебное методическое пособие. - СПб, 2012.
- 16.Гавров С.Н. Модернизация России: постимперский транзит. - М.: МГУДТ, 2010.
- 17.Глазьев С. Ю. Проблемы реализации интеллектуального потенциала общества в условиях перехода на инновационный путь развития. URL: <http://www.modernizations.ru>
- 18.Доклад Центра макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования «Институты развития: преодолевая «узкие места» / IX Красноярский экономический форум, 2012. URL: <http://www.forecast.ru>.

- 19.Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособие для студентов вузов. - М.: Логос, 2010
- 20.Маляров О. Модернизация и реформа экономики // Стратегия России. - 2010. - №5.
- 21.Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., 2007.
- 22.Нуреев Р. М. Россия: особенности институционального развития. М.: Норма, 2009.
- 23.Осколков И. В. Институты развития Российской Федерации. Роль в развитии российской экономики // Международная конференция Внешэкономбанка «Модернизация российской экономики: роль институтов развития», 08.12.2009.
- 24.Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. М.: Российская энциклопедическая школа, 2013.
- 25.Р.А.Аббасова, Л.Кашиева. Международный бизнес 2011
- 26.С.И.Воробов, К.В.Балдин. Управление рынками в предпринимательстве Москва. 2015
- 27.Солнцев О. Институты развития как инструмент диверсификации экономики России. М.: Центр макроэкономического анализа и краткосрочного прогнозирования, 2007.
- 28.Ф.Котлер. Marketingin əsasları. Перевед с англ.г. Москва 2010
- 29.Фрейнкман, Л.М. Анализ институциональной динамики в странах с переходной экономикой / Л.М. Фрейнкман, В.В. Дашкеев, М.Р. Муфтяхетдинова. – М.: ИЭПП, 2009. – 252 с.
- 30.Хасанов И. Ф. Международный опыт создания и функционирования институтов развития // Транспортное дело России. 2009. № 3.

İngilis dilində:

- 31.ACEMOĞLU, Daron, (2003), “Root Causes. A historical approach to assessing the role of institutions in economic development” Finance and Developments, (June, 2003), s27-30
- 32.Arrow. (2014). The Limits of Organization. New York: W.W. Norton.
- 33.Di Liberto, A., Sideri, M. (2015). Past dominations, current institutions and the Italian regional economic performance. European Journal of Political Economy, Vol. 38, 12–41.

Türk dilində:

- 34.Alchian, A. “Mülkiyet Hakları İktisadına Giriş” Çev. Rasim Kutlu, Devlet, Mülkiyet ve İktisat içinde (Mart, 2000),s197-220
- 35.Demir, Ömer (1996), Kurumcu İktisat, Ankara: Vadi Yayınları.
- 36.Hayek, F.A.(1999) Kölelik Yolu., Çev: T.Feyzioğlu&Y.Arslan, Ankara: Liberte Yayınları.
- 37.Izmen, Ü., Filiztekin, A.,Yilmaz, K., (2005), “Türkiyede Büyüme Perspektifi: Makro Ekonomi Çerçeve Dinamikler/ Strateji”, TUSİAD Dergisi No:1 (2005, Haziran).
- 38.Özveren, Eyüp, (2005) Kurumsalcı İktisat, Ankara: İmge Yayınları.
- 39.Rosenberg N. ve Birdzell L. E. (1992), Batı Nasıl Zengin Oldu?, çev. Erdal Güven, (İstanbul: Form Yayınları).

İnternet resursları:

- 40.http://senaye.gov.az/az/senaye_zonalari/parks
- 41.http://anfes.gov.az/files/Hes_2017.pdf
- 42.<https://aic.az/az/pages/id:67>
- 43.<http://azpromo.az/export/our-services>
- 44.<http://agrocredit.gov.az/az/pages/view/106>
- 45.http://ictfund.gov.az/?page_id=4076
- 46.<http://scip.az/images/Senaye-parklari-haqqinda-Numunevi-esasname.pdf>

Резюме

Опыт экономически развитых стран показывает, что стабильная экономика основным стратегическим фактором, влияющим на повышение уровня занятости и обеспечением нормальных условий жизни населения на их основе, является формирование современного цивилизованного предпринимательства. В то же время анализ опыта этих стран доказывает; Предпринимательство не может быть сформировано и развито без помощи и регулирования государства в любой точке мира. Практически во всех странах, где развивается предпринимательство, и высокий уровень занятости, их стимулы должны поощряться и регулироваться государством как законная социально ориентированная рыночная экономика.

Государственная помощь предпринимательству заключается в создании благоприятных экономических, социальных, институциональных, правовых и политических условий для государства по регулированию и развитию развития современного предпринимательства и повышению уровня занятости.

Summary

The experience of economically developed countries shows that a stable economy but the main strategic factor influencing the increase of the level of employment and ensuring the normal living conditions of the population on the basis of them is the formation of modern, civilized entrepreneurship. At the same time, the analysis of the experience of these countries proves; Entrepreneurship can not be formed and developed without the help and regulation of the state anywhere in the world. In almost every country where entrepreneurship is developed and high levels of employment, their incentives are to be encouraged and regulated by the state as a legitimate social-oriented market economy.

State assistance to entrepreneurship is the creation of favorable economic, social, institutional, legal and political environment for the state to regulate and develop the development of the modern entrepreneurship and to raise the level of employment.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzinin II kurs magistrantı Ələsgərov Firdovsi Mahir oğlunun “Azərbaycanda sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasının

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Müasir qloballaşma şəraitində dünya ölkələrinin iqtisadi əlaqələrinin gücləndiyi inkişaf mərhələsində milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də qaçılmazdır. Bunun başlıca səbəbi ölkədə baş verən struktur dəyişikliklərin dünya təsərrüfatı sisteminin regionlaşması və qloballaşması dönməində baş verməsidir.

İstənilən ölkənin sənaye institutlarını inkişaf etdirilməsi amillərinə ixrac potensialının gücləndirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması, innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, milli iqtisadiyyatda məcmu məhsul buraxılışı həcmnin artırılması və s. aiddir. Bütün bunlara isə bazarın tənzimləmə alətlərindən istifadə etmədən, iqtisadi proqramları işləyib hazırlamadan, bazar mexanizmlərini təkmilləşdirmədən nail olmaq olmaz.

2014-cü ilin ortalarından başlayaraq neftin dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi neft ixracı ölkəsi olaraq Azərbaycana təsirsiz ötüşmədi. Belə ki, neftin qiymətinin azalması ölkənin valyuta gəlirlərini azalmışdır ki, bunun mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün ölkəmizin dünya bazarına rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft məhsulları çıxarmaq zərurətini ortaya qoymuşdur. Buna görə də hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatı qarşısında dayanan əsas vəzifə ixrac məhsullarının diversifikasiyasına nail olmaqla gəlirlərin artmasına və idxal məhsullarının qiymətinin yüksək olması səbəbindən ölkədə yerli istehsalı genişləndirməkdən ibarətdir.

Qeyri-neft sektoruna daxil olan prioritet sahə kimi qeyri-neft sənayesinin, aqrar sferanın, İKT-nin, turizmin inkişafı əsas götürülür. Həmçinin, icra olunan tədbirlər sırasına kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, sənaye parklarının, məhəllələrinin yaradılması, kadrların təkrar istehsalı daxildir. Lakin, bu istiqamətlərdə də müəyyən problemlər mövcuddur. Belə ki, ölkədə kiçik və fərdi sahibkarlığın xüsusi çəkisi 84% olsa da, ÜDM-nun formalaşmasında, ixracda iri müəssisələr çıxış edir.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, qeyri-neft sənayesinin inkişafı və rəqabət qabiliyyətli (həm idxalı əvəz etmə baxımından, həm də ixrac yönümlü) məhsul buraxılmasını təmin edilməsi üçün ölkədə sənaye inkişafı institutlarının yaradılması zəruridir. Belə institutlara sahibkarlığa dəstək fondları, investisiyaların və ixracın stimullaşdırılması sisteminin qurulması, sənaye istehsalında və ixracda tisklərin sığortası sisteminin qurulması, istehsalçı və ixracatçıların maliyyə resurslarına, resurs və texnologiya bazarlarına əlçatanlılığının artırılması sistemi, ölkə məhsullarının beynəlxalq bazarlarda təbliği mexanizmlərinin yaradılması, sənaye və texnologiya parklarının yaradılması və başqa bu kimi mexanizmlər aiddir. Azərbaycanda belə institutların yaradılması işi uzun müddətdir ki, başlanılıb (məsələn, sahibkarlığa Kömək Milli Fondu 1992-ci ildə yaradılıb, 2005-ci ildən sonra isə çox aktiv fəaliyyət göstərir; Azərbaycan İnvestisiya Fondu, AZPROMO, “Azərlizinq” kimi təşkilatlar yaradılıb və fəaliyyət göstərir), amma son illər Azərbaycan hökuməti belə institutların qurulması istiqamətində daha mühüm işlər həyata keçirməyə başlayıb: sənaye və texnologiya parkları, sənaye məhəllələri, yaradılır, investisiya və ixracın təşviqi mexanizmləri tətbiq olunur, daxili bazarın qorunması istiqamətində addımlar atılır və s. Bütün bunların ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişafına təsirlərinin qiymətləndirilməsi istiqamətində tədqiqat və araşdırmaların aparılması hazırda iqtisad elminin və təcrübəsinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Çünki belə araşdırmalar real vəziyyəti qiymətləndirməyə, uğurları və problemləri aşkarlamağa, problemlərin aradan qaldırılması və həlli yollarını təklif etməklə hökumətin iqtisadi siyasətinin uğurlarını gücləndirməyə və ölkədə rəqabət qabiliyyətli qeyri-neft sənayesinin inkişafına yardım edə bilər.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Z. Ə. Səmədzadə, A. A.Nadirov, T.A.Əliyev, A. K,Ələsgərov, G.Ə.Gənciyev, Ə.X.Nuriyev, İ.H.Aliyev, T.Ə.Hüseynov, F.H. Qasimov, tədqiqat və araşdırmaları, bu sahədəki fundamental baxışları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sadalanan tədqiqat işlərinin elmi və praktiki əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, indiyə qədər sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması istiqamətləri və problemləri kompleks şəkildə tədqiq edilməmiş, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılığın xüsusiyyətləri araşdırılmamışdır. Məhz bu zərurət dissertasiya İşinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması üzrə dünya və milli təcrübənin əsasında sənayenin inkişaf institutlarının fəaliyyətinə dair əməli təkliflərin və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələri müəllif onları məntiqi ardıcılıqla həll etməyə çalışmışdır:

- * sənayenin inkişafı institutlarının formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və səmərəli fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının dünya təcrübəsi əsasında öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi;
- * İqtisadi inkişafın institutsional aspektləri nəzəri əsaslarının elmi –metodik ədəbiyyatda qoyuluşunun tədqiqi
- * İnkişaf institutların müəyyənliyi, mahiyyəti, funksiyaları və tiplərinin araşdırılması
- * Azərbaycanda sənaye inkişafı institutlarının formalaşması və inkişafının müasir vəziyyətinin təhlili
- * Ölkədə sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması meyilləri və fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi
- * Sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi və onların üzləşdiyi problemlərin araşdırılması
- * Sənaye inkişafı institutlarının formalaşmasında dövlətin aparıcı rolunun

gücləndirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi

* Sənayenin innovasiyalı inkişafına yönəlik inkişaf institutlarının formalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tətqiqi

* İxracə dəstək verən sənaye inkişafı institutlarının formalaşdırılması məsələlərinin öyrənilməsi

Tədqiqat obyektı - Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sənaye inkişafı institutlarıdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasım iqtisad elminin klassiklərinin, Azərbaycanın və xarici ölkələrin müasir görkəmli alimlərinin sahibkarlıq, o cümlədən sənayenin inkişaf institutları haqqında elmi fikirləri, elmi əsərləri, inkişaf etmiş ölkələrin tədqiq edilən problemlərə dair təcrübələri təşkil etməkdədir. Dissertasiya işinin tədqiqat mövzusunə dair Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamlarına, hökumətin qərarlarına və normativ sənədlərə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın yerinə yetirilməsi prosesində müqayisə, analitik ümumiləşdirmə, sistemli təhlil, riyazi-statistik təhlil, anket tədqiqatı, qrafik və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın **elmi yenilikləri** aşağıdakılardan ibarətdir:

* bazar iqtisadiyyatı şəraitində, xüsusilə də keçid dövründə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və sənayenin innovativ inkişafının yüksəldilməsində sənayenin inkişaf institutlarının rolu hərtərəfli əsaslandırılmışdır;

* ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyəti onların hesabatları və rəsmi statistik məlumatlar əsasında təhlil edilmiş, onların fəaliyyətinin səmərəli təşkili sahəsində olan problemlər ortaya çıxarılmışdır;

* Aparılan təhlillər əsasında sənaye inkişafı institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün elmi və praktik əhəmiyyəti olan tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

Dissertasiyada irəli sürülən təkliflər sənayenin inkişaf institutlarının stimullaşdırılması və tənzimlənməsi, inkişafın daha da yüksəldilməsi məqsədi ilə konkret proqramların hazırlanmasında, sənaye institutlarının inkişaf problemlərinin

gələcəkdə daha geniş tədqiq edilməsində, iqtisadi ədəbiyyat və dərslərlərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

İşin aprotasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın işinin müdələrinin əks etdirən 1 məqalə və 1 teziz nəşr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, doqquz paraqraf, nəticə və təkliflərdən, əlavələr və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Magistrant: Firdovsi Ələsgərov Mahir oğlu/imza:

(A.S.A)

Elmi rəhbər: i.ü.f.d, Dosent. Mehtiyev A.S/imza:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

